

ЛУКА ЛУЦІВ

ТАРАС
ШЕВЧЕНКО

СПІВЕЦЬ

Ї ВОЛІ

LUKE LUCIW

ЛУКА ЛУЦІВ

**T. SHEVCHENKO —
BARD OF UKRAINIAN
GLORY AND FREEDOM**

**Т. ШЕВЧЕНКО —
СНІВЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ
СЛАВИ І ВОЛІ**

diasporiana.org.ua

**SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
& SVOBODA PRESS**

New York — Jersey City

**НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
і „СВОБОДА”**

Ню Йорк — Джерзі Ситі

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило,
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, Божеє кадило,
Кадило істини. Амінь.

„Неофіти”, 1857.

Цього року минає 150 років, як в родині кріпака народилося дитя, що 26 років пізніше, в 1840-му році, видало книжечку своїх поезій, якими „огненно заговорило” до свого поневоленого і приспаного ворогом народу. Слово Тараса Шевченка „пламенем взялось”, воно „розтопило” українцям серця і понеслось по всій українській землі і несеться по ній і досі. Це „кадило істини” знане всюди, де живуть українці в країнах вільного світу, які читають в „Кобзарі” про те, що „правда оживе, натхне, накличе, нажене не ветхес, не древле слово розтленнос, а слово нове між людьми криком пронесе і люд окрадений спасе”. („Осії глава XIV”).

Українці у вільному світі читають у Найбільшій Українській Книзі слова Тараса Шевченка про колишнє й теперішнє лихо в Україні. Та український геній-поет не впадав у зневіру, він підтримував на душі своїх земляків у найгірші часи царського поневолення українського народу. Його слова скріпляють віру нашого народу в те, що минеться й теперішнє московсько-комуністичне поневолення в Україні.

Так сміються ж з України
Сторонні люди!
Не смійтеся, чужі люди!
Церков домовина
Розвалиться... І з-під неї
Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,

Усі права застережені 1964.
Передрук із щоденника „Свобода”.

Обкладинка роботи ТАРАСА ШУМИЛОВИЧА.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Фрагмент з пам'ятника у Вашингтоні у виконанні
Леоніда Молодожаніна.

Printed in the U.S.A.

“SVOBODA”, 81-83 Grand Street, Jersey City, N. J. 07303

Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти! . .

(„Стоїть в селі Суботові”,
1845)

Цього року українці у вільному світі, а головню в цій країні у ЗДА, відзначали 150-ті роковини з дня народження свого духового провідника з надзвичайною врочистістю, бо 27-го червня в столиці цієї могутньої країни, яка носить назву свого першого президента, Юрія Вашингтона, відкривали пам'ятник Тарасові Шевченкові, який в 1857 році мріяв про те, щоб український нарід мав „свого Вашингтона з новим і праведним законом”. Т. Шевченко 107 років тому висловив свою віру: „А діждемось таки колись!”

Вірмо і ми в це, а покищо пізнаваймо твори свого генія, бо вони допоможуть нам здійснити мрію автора „Кобзаря” з 1857-го року. Шевченко в своєму славному „Посланні” з 1845 р. закликав земляків, щоб добре пізнавали рідну історію, бо тільки тоді зможуть пізнати, що їм робити, щоб здобути втрачену волю.

Найближчий приятель Шевченка і славний історик Панько Куліш писав, що „Шевченко обняв Україну з її моголами кривавими, з її страшною славою, і співану народну річ обернув на живопись того, що було і що єсть на Україні. Його устами ввесь народ заспівав про свою долю: тим його слово голосною луною розляглось усюди, де лилась наша кров, де лежать наші кості, — усяке серце од його співу стрепенулося”. (Повне видання творів, Шикаго, том XIII, 1963, ст. 15).

Цей самий Куліш писав, що „Шевченко — наш поет і первий історик. Шевченко запитав наші могили, що вони таке, і одному тільки йому дали вони ясну, як Боже слово відповідь” (Там же, ст. 16).

Шевченкова муза, за словами М. Костомарова, „роздирала завісу життя народного”. Т. Шевченко сам зробив те, про що він просив Івана Котляревського в одному зі своїх перших творів:

Прилини до мене хоч на одно слово,
Та про Україну мені заспівай.
Нехай усміхнеться серце на чужині,

Хоть раз усміхнеться, дивлячись, як ти
Всю славу козацьку за словом єдиним
Переніс в убогу хату сироти.

(„На вічну пам'ять Котляревського”, 1838)

Шевченко своїм поетичним словом переніс в українську хату „ всю славу козацьку”, це значить українську славу. Зробив це він у своїх поезіях і поемах, що мають історичну тематику, і тому ми будемо старатися приглянутися саме тим творам українського поета, в яких він оспівує славу і волю свого народу, щоб цим заохотити його до боротьби за втрачену свободу.

Та автор „Кобзаря” знав, що самою тільки згадкою про давню славу і волю не можна збудити народ зо сну і повести його до бою проти ворогів, що його національно і соціально поневолювали. Шевченко в своїх політичних поемах гостро таврував тих, які гнобили його нарід. В поемі „Холодний Яр” (1845) кинув у вічі тодішнім своїм і чужим поневолювачам українського народу грізні слова:

Ви розбійники неситі, голодні ворони!
По якому правдивому, святому закону
І землею, всім даною, і сердешним людом
Торгуете? Стережіться ж, бо лихо вам буде,
Тяжке лихо. Дуріть дітей і брата сліпого,
Дуріть себе, чужих людей, та не дуріть Бога!
Бо в день радости над вами розпадеться кара,
І повіє новий огонь з Холодного Яру.

Поет набирив патосу старозавітніх пророків, коли картав тих людей, які знущалися з його народу. В „Заповіті” (1845) поет передбачав, що Дніпро „понесе з України у синє море кров ворожу”, коли український нарід здобуватиме волю.

Тож зрозуміло, чому політичні поеми поета стали предметом найбільших перекичень збоку різних критиків, які не шукають у Шевченкових творах провідних думок, а „ввертають їх так, як їм цього треба”, на що нарікав уже М. Драгоманов у відомій праці „Шевченко, українофіли і соціалізм”.

Крім цього треба буде в цій праці порушити й деякі інші проблеми Шевченкової творчості, якими часто граються, немов м'ячем, несумлінні автори, залежно від того, чи їм треба Шевченка побожного чи безвірника, поступового де-

мократа чи заскорузлого оборонця традицій, високоосвіченої людини чи самоука, що не скінчила „високої школи”, хоч вони знають, що Шевченко скінчив Академію Мистецтв із срібними медалями...

Найкраще пізнавати поета з його творів. І ми будемо старатися це зробити, використовуючи рівночасно те, що інші написали про Шевченка.

Здається, що Шевченка вже ми добре знаємо, але коли починаємо його глибше вивчати, „виносимо нові скарби”, з тієї найбільшої книги, в якій замкнена вся сила нашого поетичного слова.

Іван Франко ляснічно сказав про Тараса Шевченка такі глибоко правдиві слова:

„Він був сином мужика, і став володарем в царстві духа.

Він був кріпаком, і став велетнем у царстві людської культури.

Доля переслідувала його в житті, скільки лиш могла, та вона не зуміла перетворити золото його душі у ржу, ані його любови до людей в ненависть і погорду, а віри... у зневіру і песимізм.

Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті — невмирущу славу і всерозквітаючу радість, які в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори”. (Збірник праць XI Наукової Шевченківської Конференції, Київ, 1963, ст. 109).

Тож читаймо й пізнаваймо його твори в 150-річчя з дня його народин та радіймо все наново, що українська земля видала зі своїх надрів такого творчого генія, який стоїть на сторожі своєї поневоленої країни та всіх тих, що терплять від людської несправедливості.

Т. Шевченко будив національну свідомість серед своїх земляків у часах найчорнішої царської реакції в колишній російській тюрмі народів. Робить це він і тепер, і тому в поневоленій Україні появляється стільки писань про Шевченка, щоб фальшивими поясненнями нівелювати вплив могутнього Шевченкового слова, його пророцтва — „встане Україна”.

„ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА” І ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Минулого, 1963-го року, отже майже напередодні 150-річчя із дня народження українського поета і через два роки після відзначення 100-річчя з дня його смерті, український нарід у вільному світі відзначав 100-річчя свого національного гимну „Ще не вмерла Україна”. Слова цього гимну склав сучасник Шевченка, Павло Чубинський, а мелодію скомпонував о. Михайло Вербицький, парох села Улюча в Березівському повіті. Пригадусмо це для того, щоб звернути увагу на те, що наш національний гимн виник під впливом могутньої Шевченкової поезії:

Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.
Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Наливайко, Залізник і Тарас Трясило
Із могили кличуть нас на святе діло.
І згадаймо славу смерть лицарства-козацтва,
Щоб не втратить марно нам свого юнацтва.
Ой, Богдане, Богданочку, славний наш гетьмане!
Нащо віддав Україну москалям поганим?
Щоб вернути її честь, ляжем головами,
Назовеся України вільними синами.

Не треба великої кмітливості, щоб відразу пізнати, що вірш П. Чубинського, який став нашим державним гимном, написаний під впливом поезій Т. Шевченка: бо, як знаємо, головним мотивом Шевченкової поезії були „слава і воля” українського народу. Шевченко турбувався все своє життя долею України. Він вірив, що українці переможуть ворогів і здобудуть собі волю. Чубинський називає своїх братів-українців нащадками „козацького роду”. Як бачимо, Шевченко вживав слова „козацький” в значенні „український”: в нього „козацький нарід”, „козацькі діти”, „сини козацької України”. Тодішню Росію Шевченко називав „Москвою”, а росіян — „москалями”, і так само робив і П. Чубинський.

В другій строфі гимну говориться про Наливайка, Залізняка і Тараса Трясила — все це герої Шевченкових поем „Тарасова ніч” та „Гайдамаки”, і їх Шевченко дуже високо цінує, як це побачимо, обговорюючи ці його твори.

У третій строфі Чубинський говорить про гетьмана Бог-

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА

Автор і композитор українського національного гімну.

дана Хмельницького. Автор гімну вірно оцінив славного гетьмана, як це зробив і Шевченко в своїх творах. Шевченко шанував Б. Хмельницького за те, що визволив Україну, але проклинав його за Переяславський договір, в якому, як пише Чубинський, він „віддав Україну москалям поганям”.

Цікаво, що навіть отих „воріженьків”, які є у приспіві до кожної строфи, взяв Чубинський із Шевченкових „Гайдамаків”: „з воріженьків покепкусм”. Дехто з наших войовничих критиків протестує проти тих здрібнілих „воріженьків” у гімні, але на це можна відповісти, що герої „Гайдамаків” не були зам’якими в бою, хоч Шевченко і називав їхніх противників „воріженьками”.

Український нарід не здійснив ще тих ідеалів, про які співається в національному гімні; не здійснив він ще й того заповіту, який залишив йому його найбільший поет в могутній поезії „Як умру, то поховайте”, написаній 119 років тому. Та український нарід вірить, що здійсняться Шевченкові слова і що

Забудеться срамна давня година,
І оживе добра слава, слава України.

Т.ШЕВЧЕНКО ОСПІВУЄ УКРАЇНСЬКУ СЛАВУ І ВОЛЮ

Тяжко, тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України.
Стою, завмираю...
(„Сон”)

Сучасники Т. Шевченка та його друзі вірно оцінювали творчість українського поета. Шевченків приятель Микола Костомарів писав про Шевченкові твори з найбільшим захватом і уважав їх за дійсне відкриття в житті українського народу:

„Я бачив, що Шевченкова муза роздирала завісу життя народного. І страшно, і солодко, і боляче, й упокоюче було заглянути сюди!.. Тарасова муза розкривала якийсь підземний заклек, вже кілька віків запертий багатьма замками, запечатаний многими печаттями*. Шевченко зробив з нас людей, що ненавиділи москалів і всіх тих, що були винні в бідунанні нашої рідної України”. (Т. Шевченко. „Кобзар”, Вінніпег, том II, ст. 365).

Панько Куліш згадував пізніше, що „на Шевченка взирало браття, як на якийсь небесний світильник, і це був погляд праведний. Шевченко був не кобзар, а національний пророк”. (Там же, II, ст. 375).

Т. Шевченко уважав себе за українського кобзаря, і першу книгу своїх творів назвав „Кобзарем” (1840), а коли видав другу книжку своїх поем, то назвав її „Чигиринським Кобзарем” (1844). Вже в одному з перших своїх творів „На вічну пам’ять Котляревському” поетове серце усміхнулося на чужині, дивлячись, як Котляревський „всю славу козацьку за словом єдиним переніс в убогу хату сироти”. В поемі „Думи мої, думи мої” поет згадує, як гарцювала козацька воля і „як шляхтою, татарами засівала поле”. В „До Основ’яненка” все гине, але „слава не поляже, не поляже, а розкаже, що діялось в світі”. Поет просить Квітку-Основ’яненка, щоб співав так, як співає, щоб „на весь світ почули, що діялось в Україні, за що погибала, за що слава козацька на всім світі стала!”

* Цікаве, що Е. П. Кирилук у книжці „Т. Шевченко” (Київ, 1959, ст. 211-га) наводить це місце зі спогадів М. Костомарова, але дальших слів про „москалів” не згадує.

У поемі „Іван Підкова” запорожці „вміли панувати, панували, добували і славу і волю”. В „Гайдамаках” говорить поет про „думу правди і козацьку славу”, в „Гамалії” козаки-невільники хочуть „почути славу, козацькую славу”, і після того їм легше було б загинути. Навіть у „Псалмі 136” (1845) поет не забуває про той український скорб, про славу, і пише: „І язык мій оніміє, висохне лукавий, як забуду пом’янути тебе, наша славо”. В поемі „Сліпий” (1845) Ярина зі Степаном „згадували Запорожжя, козацькую славу”.

Т. Шевченко до самої смерті не забував про волю і славу України. В поемі „Буває, в неволі іноді згадаю”, написаній в 1850 році на засланні в Оренбургу, сниться поетові отака сцена:

— Дивися, дитино, оце козаки
(Ніби мені каже), на всій Україні
Високі могили. Дивися, дитино,
Усі ті могили — усі отакі.
Начинені нашим благородним трупом.
Начинені туго. Оце воля спить!
Лягла вона славно, лягла вона вкупі
З нами козаками!.. Тут пана немає,
Усі ми однако на волі жили!
Усі ми однако за волю лягли,
Усі ми і встанем. Та Бог його знає,
Коли то те буде.

Поему цю закінчив поет заявою козака: „Слава здорово кричить за наші голови... А може, і про могили, і про нас з старцями божими по селах правдива дума невесела між людьми ходить...”

Це не тільки в перших роках своєї творчості Шевченко співав про „козацькую славу” і „убогі руїни” („Гайдамаки”). Він не змінив своїх поглядів на козацьку-українську славу, і пізніше, в повісті „Прогулянка з присмістю і не без моралі” (1858), писав:

„А моя прекрасна, могутня, вольнолюбива Україна туго начиняла своїм вільним та ворожим трупом незліченні могили. Вона своєї слави на поталу не давала, ворога гнобителя під ноги топтала й вільна, нерозтлінна вмирала. От що означають могили й руїни. Недурно журливі та сумні ваші пісні, задумливі земляки мої. Їх склала воля, а співала тяжка, самотня неволя”. („Кобзар”, Вінніпег, том III, ст. 502)

Григорій Квітка-Основ'яненко

РОЛЯ Й ЗАВДАННЯ ПОЕТА-КОБЗАРЯ

Серце мліло, не хотіло
Співати на чужині...
Не хотілось в снігу, в лісі,
Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збирати на пораду...

(„Думи мої, думи мої”)

Багато разів Т. Шевченко висловив свої погляди на роль й завдання поета або кобзаря, постать якого так часто зустрічається в його творах. Тут треба б навести важливе ствердження академіка Степана Смалья-Стоцького про творчість українського поета, на що не завжди звертають увагу шевченкознавці, а саме те, що „в Шевченка від самого по-

чатку його поетичної творчості на першому місці й передусім стоїть Україна як цілість, доля-воля рідного краю, рідного народу, державно-політичне становище України в теперішньому відповідно до того, як було в минулому; що в його думках усе зосереджується не коло його особистого горя, коло його особи, а завжди коло України, коло її волі, коло її визволення.

Така була його поезія від самого початку — відмінна, зовсім відмінна від знаної йому своєї й чужої поезії, і свідомо свого завдання". (Ст. Смаль-Стоцький. Т. Шевченко. „Інтерпретації", Варшава, 1934, ст. 74).

Уже в 1839 році звеличав Тарас Шевченко Григорія Квітку-Основ'яненка славною одою саме за те, що він у тому ж році в журналі „Отечественные Записки" надрукував нарис під заголовком „Головатий", в якому вихваляв кошового чорноморського козацького війська — Антона Головатого. Шевченко так захопився був новим організатором української збройної сили, що в першій редакції своєї поеми написав:

Наш завзятий Головатий не вмре, не загине,
От де, люди, наша слава, слава України!

Шевченко закликав старого Квітку співати „про Січ, про могили", про те, що „діялось в Україні, за що погибала, за що слава козацькая на всім світі стала!"

Квітка не міг виконати цього завдання (1778-1843) — тож Шевченко сам його здійснив.

Акад. Смаль-Стоцький дав вірну аналізу поеми „Тарасова ніч", в якій з'ясовується роллю кобзаря-поета на Україні в ті часи. Кобзар співає на середдоріжжі хлопцям і дівчатам про те, що „тії слави козацької по вік не забудем".

Україно, Україно! Ненько моя, ненько!
Як згадаю тебе, краю, зав'яне серденько!

Можна парафразувати зміст цього місця поеми таким способом:

„Тепер з голоду ворон криче, бо немає ворожих трупів; в чистім полі трава зеленіє — не скроплює її козацька кров за волю України; тепер не козаки, а буйний вітер гуляє полем... Поет немов вимовля словами: „не досить згадувати славу козацьку та плакати, не досить згадувати, що „було колись — панували", треба й самим журитися та дбати

Іван Котляревський

про ту славу, дбати, щоб і ми панували та нову славу добували. Але кобзар-поет досягає тільки того, що „кругом хлопці і дівчата слізеньки втирають”. Може бути, що аж два рази повторюваний поклик поета „ті слави козацької повік не забудем” прийняли вони до свого серця, але на більше їм тепер спромогтися несила. А добувати славу слізеньками не можна”. („Інтерпретації”, ст. 46).

Коли кобзар-поет побачив такий наслідок своєї гри й співу, замовк і засумував, бо „щось руки не грають”. Алеж він є тим самим кобзарем, якого Шевченко оспівав у своїй поемі „Перебендя”: „заспіває про Чалого — на Горлицю зверне”; це „химерний” кобзар, що „заспіває, засміється, а на слези зверне”. Він „пішов по вулиці” та з журби заграв танкової мелодії, і хлопці пішли „навприсядки”.

„Хлопці лише на хвилину очаровуються Україною („слізеньки втирають”), а заграй їм козачка, то вони (про все забувши) — навприсядки. Що інше може кобзар на те сказати, як не:

Нехай буде отакечки,
Сидить, діти, у запічку?!

Це не сама тільки іронія, не „яскраво глумливий іграшковий тон”, не „глузування з парубоцтва”, а далі не „кепкування з себе, — як дехто думає, — це з журби за долю України гіркий, їдкий докір сучасному поколінню, що знає тільки власні вигоди, деколи заплаче, але зовсім не журиться, як Україну „рятувати”. Йому все байдуже”. (Там же, ст. 46-47).

Шевченко все своє життя старався бути вірним тим завданням, які він поставив собі — поетові-кобзареві. В 1847 році в Орській кріпості він писав про свою творчість:

О думи мої! о славо зляя!
За тебе марно я в чужому краю
Караюсь, мучуся... Але не каюсь!...
Люблю, як щиру, вірну дружину,
Як безталанною своєю Вкраїну!
Роби що хочеш з темним зо мною,
Тільки не кидай, в пекло з тобою
Пошкандибаю...

В 1848 (в Кос Аралі) поет високо цинив поетичне слово, яке не було для нього забавкою чи тільки розвагою:

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!.. знать, од Бога
І голос той і ті слова
Ідуть між люди!

В своїй останній поезії з 15-го лютого 1861-го року, поет мріяв про те, щоб на тому світі, „над Стіксом, у раю, не наче над Дніпром широким”, поставити хаточку і садок кругом хатини розвести та згадати „Дніпро і Україну, веселі селища в гаях, могили-гори на степах”. Шевченко почав свою поетичну творчість у 1837 році словами „реве та стогне Дніпр широкий”, а закінчив її 15 лютого 1861-го року, за 23 дні до своєї смерті, також згадкою про Дніпро, як це бачили ми вище.

Т. Шевченко все своє життя був співцем української слави і волі, він співав про недолю України, кликав своїх земляків до боротьби за українську волю. Чи треба це доказувати, коли майже в кожному творі поета є на це докази:

Я ридано, як згадаю діла незабуті
Дідів наших. Тяжкі діла! Якби їх забути,
Я оддав би веселого віку половину.
Отака то наша слава, слава України.

(„І мертвим і живим”, 1845)

І тому явну неправду пише І. Пільгук в брошурі „Т. Шевченко — поборник дружби російського і українського народів” (Київ, 1961, ст. 12), що український поет нібито „старався збагнути прогресивне значення такої визначної історичної події в історії українського народу, як возз'єднання України з Росією”. Хто читає „Кобзаря”, той знає, як Шевченко оцінив „акт возз'єднання” України з Росією, це значить Переяславський договір із 1654-го року, але шевченкознавці під російською окупацією обов'язково, треба чи не треба, згадують про це згідно з „Тезами до 300-річчя возз'єднання”, що їх видала партійна екзекутива в Києві 1954 року.

Так тепер пишуть в Україні, хоч із Шевченкових творів усім ясно, що український поет мріяв про те, щоб „забулася срамотна давня година” і щоб „ожила добра слава, слава України”.

„ШЕВЧЕНКО — НАШ ПОЕТ І ПЕРВИЙ ІСТОРИК” —
П. КУЛІШ

Заспіваю, — розвернула
Висока могила.
Аж до моря запорожці
Степ широкий вкрили.
(„Гайдамаки”, 1841)

Заголовок до цього розділу взято з писання Шевченкового приятеля Панька Куліша в „Основі”, за березень 1861-го року. „Шевченко, — писав він, — перше всіх запитав наші німі могили, що вони таке, і одному тільки йому дали відповідь ясну, як Боже слово. Шевченко перше всіх додумався, чим наша старосвітчина славна, і за що проклянуть її грядущі покоління?!”

Для правди треба б тут згадати, що перед Шевченком були українські історики-науковці. Істориками були й два найближчі Шевченкові приятелі, згаданий уже П. Куліш і Микола Костомаров. Історію України знали і приятелі Шевченка — Михайло Максимович та Осип Бодяньський. Але Куліш не помилився, коли назвав Тараса Шевченка „первим українським істориком”, бо Шевченко дивився на історію України зі становища української державности, і як ми згадували вище, „Шевченкова муза роздирала завісу життя народного”.

Які історичні праці міг знати Шевченко? На основі його поезій видно, що відома була йому ще в рукописі славна „Історія Русів”, твір, написаний наприкінці XVIII стол., що його видав Бодяньський у 1846 році. Міг Шевченко знати також „Історію Малої Росії” Дмитра Бантиш-Каменського, яка вийшла в першому виданні ще в 1822-му році. Знав він „Краткую Лѣтопись Малыя Россіи” Рубана з 1777 року.

В 1842-1843 роках вийшла в п'ятьох томах „История Малороссіи” Н. Маркевича, і Шевченко знав цей твір, бо ще в 1839 році присвятив йому поезію, що починається словами „Бандуристе, орле сизий!” Знав Шевченко й наукові праці з російської історії, автори яких на українські землі дивилися зі становища російської імперії.

У „Великому льоху” українська ворона гостро виступас проти московської ворони, яка могла б похвалитися 12-томовою „Исторією государства російского” М. Карамзіна:

А дзуськи вам питає мене! Ви ще й не родились,
Як я отут шинкувала та кров розливала!
Дивись які! Карамзіна, бачиш, прочитали!
Та й думають, що ось то ми! А дзусь, недоріки!
В колодочки ще не вбились, безпері каліки! . .

Читав Шевченко історичні твори з бібліотеки свого вчителя в Академії Мистецтв, Карла Брюлова, історичні романи Вальтера Скота та інші, знав і польські літературні твори з українською тематикою, як С. Гоцинського, М. Грабовського, Ю. Словацького і М. Чайковського. Але дійсним джерелом знань про українську історію для Шевченка була українська народна творчість, яку знав він із народних уст і зі збірок, що були до того часу появилися, згадати б збірку М. Максимовича з років 1827 і 1834. Про це будемо ще говорити пізніше.

ІСТОРИЧНІ ПОЕМИ ШЕВЧЕНКА

Якої ж ми заспіваєм? . .
На чужому полі
Не співають веселої
В далекій неволі.

(„Давидові псалми”, ч. 136.)

Автор розвідки про історичні поеми Т. Шевченка, проф. Д. Николишин, зараховує до історичних такі його поеми: „Іван Підкова”, „Тарасова ніч”, „Гайдамаки”, „Гамалія”, „Сліпий”, „Іржавець”, „Чернець”, „Швачка”, „У неділеньку у святую”, „Заступила чорна хмара” і „Буває в неволі іноді згадаю”.

Як бачимо, теми до всіх цих поем взяв Шевченко з козацької доби. Він не цікавився княжою добою, і четверта частина його поеми „Царі”, де згадується про завоювання князя Володимира, не має на цілі саму тільки українську історію. Ми не згадуватимемо про Шевченкові твори з чужої історії, чеської „Єретик” і римської „Неофіти”, бо завдання нашої праці показати Шевченка — як співця української слави і волі.

Академік Ст. Смаль-Стоцький ставить інакший критерій до історичних поем. На його думку „історичною можна вважати тільки таку поему, що в своїй цілості, від початку до

кінця, дає нам суцільний малюнок якоїсь історичної події або доби. Такою є власне поеми „Гайдамаки”, „Гамалія”, „Іван Гус” (Єретик), „Неофіти”. Такими можна вважати поеми „Заступила чорна хмара”, „Швачка”, „Ой, не п'ється горілочка”. Зате поеми „У неділеньку у святую”, „Чернець” — я назвав би тільки історично побутовими образками”. На думку Ст. Смалья-Стоцького „Іван Підкова” не є історичною поемою; „що в ній є історичного, те можна б також вважати хіба тільки історично побутовим спомином” (ст. 44, 43, 41).

Проф. Л. Білецький до Шевченкових історичних творів із козацької доби зараховує ще й „одинокую баладу на історичну тему” — „За байраком байрак” та „Хустину” — також із баладовою темою. („Кобзар” — Вінніпег, III, ст. 43-44).

Л. Коваленко зараховує до Шевченкових „історичних поем” також і „Сон” (У всякого своя доля (?)), „Великий льох”, „І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм”, „Тополію” і „Перебендю” („Вопросы истории”, ч. 7, з 1951-го року, ст. 25). Але на основі такого критерія, яким послуговується цей літературознавець, можна б усі Шевченкові твори звати історичними. Правда, в численних Шевченкових творах є історичний матеріал, але автор за головну ціль в них не ставить змалювання якоїсь історичної доби, і тому такі твори, як „Розрита могила”, „Чигрине-Чигрине”, „Сон” (У всякого своя доля), „Великий льох” чи „Суботів” треба радніше зараховувати до політичних поем.

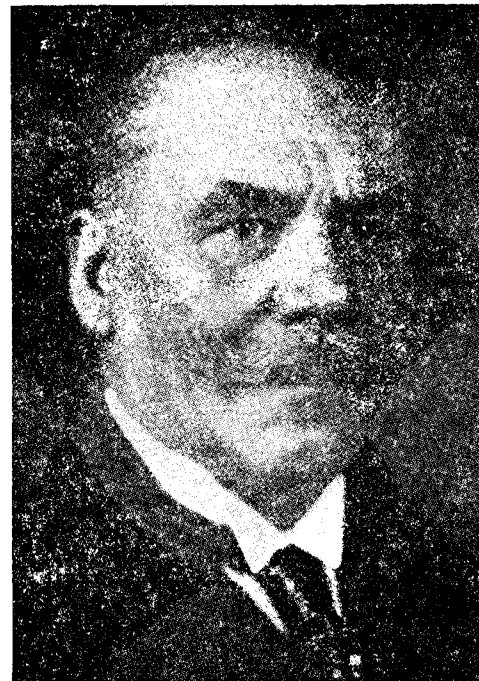
Д. Николишин розглядав історичні твори Шевченка згідно з історичною хронологією, починаючи „Іваном Підковою” (Підкова загинув 1578 року) і кінчаючи „Сліпим”, бо дія цієї поеми припадає на 1764-1792 роки.

Поглянемо на історичні твори Т. Шевченка в такому порядку, як їх написано, бо таким способом краще можна буде з'ясувати погляди поета на українську історію і простежити за тим, чи змінював він ці свої погляди, чи, в основі, залишився їм вірним.

„ІВАН ПІДКОВА”

Було добре колись жити
На тій Україні...
А згадаймо, може, серце
Хоч трошки спочине.

(„Іван Підкова”, 1839)

Акад. Степан Смалья-Стоцький

Ми вже зазначали, що акад. Смалья-Стоцький вважав у цій поемі „історичним” тільки змалюваний поетом „дух цілого Запорозжя”. Коли б була описана в поемі і сама „гостина запорозжців у султана”, то це вже була б „історична подія”, — вважав автор „Інтерпретацій”.

Смалья-Стоцький зібрав у своїй статті про цю тему (ст. 32-42) оцінки численних шевченкознавців. П. Куліш у 1845 році писав Шевченкові, що „першу частину „Івана Підкови” можна б поставити як вступ до „Гамалії”, а другу частину треба знищити, бо в ній нема поетичних красот, а після „Гамалії” вона зовсім не цікава”. Пізніші автори О. Огоновський, В. Щурат, Н. Сабат під впливом Куліша вважали, що ця поема недокінчена, і „не дала те, що мала дати”.

Смаль-Стоцький відкидає також і думки тих учених, що шукали джерел, на основі яких поет скомпонував свій твір. М. Марковський вказував як на джерело Шевченкового надхнення „Українські мелодії” М. Маркевича, Б. Навроцький із сумнівом вказує на вплив І. Срезневського, який видав був думу про Івана Серп'ягу (Івана Підкову), Павло Тиховський без жадного сумніву писав про вплив Срезневського, а ще інші автори згадували у зв'язку з Шевченковим твором повісті Чайковського “Wyprawa na Carogród” та “Skałozub w zamku siedmiu wież”, або поезії Метлинського та „Саву Чалого” М. Костомарова.

Ст. Смаль-Стоцький пише, що згадані вище автори зводять „впливологію” в літературних дослідях до абсурду, бо Шевченко знав „про могили та козацькі походи із народної традиції, з українських народних пісень, з „Історії Русів”, з Вантиш-Каменського, або хоч би і з „Енеїди” Котляревського, яку розумів так, що Котляревський „всю славу козацьку переніс в убогу хату сироти”. Акад. Смаль-Стоцький слушно твердить, що „шукати за джерелами пересічних уподобань виходить на просту забавку”.

„Коли Шевченко писав балади, то це було в повній згоді з тодішнім літературним смаком. Читав він баладу одну, другу. Ця літературна форма припала йому до вподоби. От він і пише собі балади, як і інші поети. Коли він писав історичні поеми, то й він ішов утертим шляхом української літературної традиції. Це належало до нормальних явищ літератури (гл. Василь Сиповський: „Україна в російській літературі в першій половині XIX в.”)”.

„Іван Підкова” не є жадним уривком якогось твору, як дехто вважав за Кулішем. Ця поема — суцільний твір, бо кінцеве завзяття й відвага запорожців є тим „зв'язком”, який єднає обидві частини в цілість. Коли були такі завзяття запорожці, тоді було добре жити в Україні. Сучасники Шевченка затратили ті козацькі лицарські прикмети характеру своїх дідів, і тому волі в Україні немає, і звідсіля все лихо на Українці. Треба згадувати славу козацьку, щоб між українцями ожило давнє завзяття, і щоб українці знов запанували, здобувши славу і волю.

Як бачимо, вихідною точкою в „Івані Підкові” була не минувщина, а сучасність, і тому акад. Смаль-Стоцький ува-

жав цю поему за сучасну, а не за історичну, в якій немає місця на жадні літературні, чужі традиції, бо вона „наскрізь оригінальна і виявляє все поетичне мистецтво Шевченка”. (Ст. 41).

В дусі акад. Смаль-Стоцького оцінив „Івана Підкову” і проф. Л. Білецький: „Це перший справжній образ у творчості поета, перший, але величавий, як скала-монумент, що прорізує майбутність України і стоїть попереду української нації, як єдина визвольна ідея, як туга поета і вказівка на те, якою Україна повинна бути”. (І, ст. 166).

Очевидно, що в поневоленій Україні не можна так пояснювати цієї поеми. В „Історії української літератури” (Київ, 1954, том I, ст. 222) написано: „В поезіях „Іван Підкова” (1839) і „Гамалія” (1842) у романтичних образах відтворено боротьбу українського народу проти султанської Туреччини, яка намагалася загарбати українські землі”.

Є. Кирилюк у своїй книзі про Шевченка правильно пише, що „мотив волі характеризує провідну ідею цілого твору. Від минулого залишилися могили, в яких поховані героїчні сини народу. Могили „про волю нишком в полі з вітром говорять”. Славне минуле свого народу поет зв'язує з сучасністю. Нащадки героїв співають про славу своїх предків:

А внук кошу несе в росу,
За ними співає...

Спогади про славне героїчне минуле контрастували з гнітючою кріпосницькою дійсністю:

А згадаймо, — може, серце
Хоть трошки спочине.

Це все правда, алеж треба сказати, що Шевченко бачив не тільки „кріпацьку неволю” в Україні, він важко відчував і політичне поневолення Москвою українського народу, як це видно майже на кожній сторінці „Кобзаря”... Однак, Кирилюк цього не бачить і про це не пише... (ст. 72 і 73).

Кирилюк і не може зробити у „вільній країні” СРСР того, що зробив був жандармський генерал Дубельт в огляді творів заарештованого в 1847 р. Шевченка. Дубельт, звітуючи цареві Миколі I, так писав про „Івана Підкову”:

„Уміли запорожці панувати, — вигукує Шевченко, — уміли здобувати свободу і славу! Добре було на Україні, та поминув цей час; осталися самі могили”.

Кирилюк наводить ці слова Дубельта і додає від себе: „Царський сатрап відчув патріотичну, революціонізуючу силу поеми Шевченка” (ст. 74).

Але сам директор Шевченківського Інституту в Києві не відчуває патріотизму Шевченка через сто десять років після ствердження царського генерала.

Проф. Павло Зайцев в „Повному виданні творів Т. Шевченка” (Шикаго, 1959, том I, ст. 282), зібравши голоси критиків цієї поеми, пише:

„Таким чином ідея поеми: панує той, хто вмів панувати. Ідея ця проказує Україні шлях до повернення втраченої незалежності. Коли б Куліш, Огоновський та інші зрозуміли цю ідею й інтенцію поета, то відінали б їх закиди щодо невикінченості поеми: поет виконав своє завдання — фрагментарний образ запорозького морського походу цілком ілюструє ідею, яку хотів він висловити. Отже, поема його вкінчена, завершена.

„Аргизм поеми — в її надзвичайному динамізмі. Образ страшної бурі — всього в п'ятьох рядках, автохарактеристика героя поеми, отамана — в трьох рядках, а образ виконання приказу вояди військом — всього в п'ятьох словах:

Виспали запорожці, лиман човни вкрили.

„Ідеальний образ Івана Підкови з його лицарським військом це — образ програмовий, образ вільної будуччини: до неї кликав поет сучасників, над якими, як сказав він деінде, „поганці панують”, а які можуть собі повернути часи свого власного панування”.

„ТАРАСОВА НІЧ”

Над річкою, в чистім полі,
Могила чорніє;
Де кров текла козацькая,
Трава зеленіє.
Сидить ворон на могилі
Та з голоду криче . . .
Згада козак гетьманщину,
Згада та й заплаче!

(„Тарасова ніч”, 1839)

С. Єфремов у своїй „Історії української літератури” поему „Тарасова ніч” називав „яскравим кольоритним малюнком,

історичним, принадним малюнком минулого, в яким виражається сумовитий жаль за славним минулим України”.

Ми вже згадували, що акад. Смаль-Стоцький не вважає цього Шевченкового твору за історичну поему, бо в ньому немає „суцільного малюнку якоїсь історичної події або доби”. На думку цього шевченкознавця, Шевченко перший в Україні ставить своїм землякам в ясній формі конкретні питання:

Де поділось козачество, червоні жупани?
Де поділась доля-воли, бунчуки, гетьмани?

Земляки мали б дати собі конкретну відповідь на ці запити і з'ясувати собі, „чому над дітьми козацькими поганці панують”, бо „всього того якимось елементарним нещастям („Ізгоріло? А чи потопило синє море . . .”), або самою нещасливою долею („така ваша доля”) пояснити годі”. (ст. 44).

Автор показує сучасникам, як колись українці боронили свою славу і волю, як воювали Наливайко і Павлюк, як Тарас Трясило переміг поляків на чолі з Консцпольським. Хоч акад. Смаль-Стоцький називає бій із 22-го травня 1630-го року під Переяславом „маленьким епізодичним малюнком” в цілій поемі, гадаємо, що ця битва заслуговує на ширшу увагу.

Представник українців у польськiм сеймі на початку 1621-го року, Лаврентій Древинський, промовляв так:

„Вже по більших містах церкви запечатані, по монастирях худобу замість монахів замикають. В Могилеві й Орші церкви запечатано, священників розігнано. В Пинську те саме вчинено; монастир Лещинський на корчму обернено. Через це діти сходять зі світу без хрещення, тіла мертвих вивозяться з міст без церковного обряду як стерво; люди без шлюбів живуть у нечистоті, не сповідаючися, не причащаючися зі світу сходять. Невже се не самому Богові обиди? Чи то не кривда народові нашому руському, що, не кажучи про інші міста, чиниться у Львові? Хто грецького закону, не уніят, той не може мешкати в місті. Коли хто вмре, мешкаючи в місті, того мертве тіло не можна провести через місто з церковною церемонією, ані до хорого з Тайнами Господніми іти не вільно”. (М. Грушевський. Історія України-Руси, том VII, ст. 445-446):

Про події перед битвою, описаною в „Тарасовій ночі”, інформує Д. Николишин:

„Підготова Тараса Трясила до нової війни заскочила польського гетьмана Конєцпольського. Він почав збирати війська і проти козаків вислав окремих відділ під командою Самійла Лаца („чоловіка 37 разів позбавленого шляхетської чести і 200 разів засудженого за різні злочини, а мимо того не покараного) — „гамувати” людей. Розказують, що Лац напав на Лисянку на сам Великдень і вирізав усіх людей, що були в церкві. Очевидно, що й козаки, де придибали поляків, платили так само”. (Т. Шевченко. Історичні поеми. Пояснив Д. Николишин. Коломия, 1921, ст. 18-19).

Наводимо цю згадку тому, що деяким критикам не подобається, що Шевченко в „Тарасовій ночі” і пізніше в „Гайдамаках” описує криваві сцени боїв. Очевидно ці критики забувають, що українці лише боронилися тоді проти польської жорстокости. Про це треба буде ще згадати при обговоренні поеми „Гайдамаки”.

Гіркі слова Трясила з „Тарасової ночі”: „Бідна моя Україно, стоптана ляхами... А годі журиться, а ходім лиш, пани-брати, з поляками битися”, — повинні сучасним Шевченкові, також стоптаним дітям козацьким іще виразніше вказати на бій, як на спосіб визбутися поганців, які над ними панують, бо бій кінець-кінцем мусить принести перемогу, як це було в цій Шевченківській поемі, коли

Заспівали козаченьки пісню тії ночі,
Тії ночі кривавої, що славою стала
Тарасові, козачеству...

За часів Шевченка „плакали діти козацькі”, бо „їх воленьку спіткала недоля”, Україна „обідрана сиротою понад Дніпром плакала”, а над „нею Орел чорний сторожем літав”. („Інтерпретації”, ст. 45).

На думку Ст. Смаль-Стоцького, навіть у дійсних історичних поемах Шевченка „вихідною точкою все таки є теперішність”. (ст. 50).

Подібно оцінює цю поему і проф. Білецький. Тут, — пише він, — „виступає тенденція підняти в читача свідомість, що коли вільний нарід український із таким славним минулим опинився в неволі, то покоління поневолених повинно по прикладу своїх славних дідів боротися, щоб звіль-

„Сліпий старець, сумуючи, співає під тином”.

нитися із московського царського панування, як свого часу від польського панування звільнялись їх предки” (167). Молодь не повинна сидіти у запічку”, бо її завдання „рятувати Україну”.

З цього ясно, що не мав слушности Б. Лепкий, пишучи, що Шевченко в перших роках своєї творчости „ще не мав суцільного, певного, й повного світогляду”. Автор „Кобзаря” з 1840 року, — твердить акад. Смаль-Стоцький, — „перший, і тоді ще зовсім єдиний на Україні, якнайясніше сформулював національно-політичні ідеали України й мав відвагу не тільки з воріженьків покепкувати, але й їм прямо сказати: „Смійся, лютий враже, та не дуже!” (ст. 49).

Про форму цієї поеми акад. Смаль-Стоцький, переповівши її зміст, написав таке: „Чудовий малюнок, живий, свіжий, реальний. До того яка колоритність порівнянь, яка музикальна, сріблиста дзвінкість мови, яка ляпідарність дикції! Тут маємо перед собою живу поезію й чудуємося, не може-

мо начудуватися, з яким мистецтвом поет свою ідею вмів провести". (ст. 51).

Проф. Зайцев у „Повному виданні творів" (I том шикагівського видання, ст. 285), так з'ясовує ціль цієї Шевченкової поеми:

„Про „Тарасову ніч" поет міг би написати коротку поему, давши кольоритний історичний образ козацької перемоги, і цим обмежитися. Але в його творчій уяві разом з образами минулого снувалися думки про безславну українську сучасність, а з думок тих випливав висновок: щоб скинути ярмо Москви, треба зробити повстання, як то робили козаки, борючись за свої права. Ідея поеми: не можна погоджуватися з пануванням москалів - поганців („над дітьми козацькими поганці панують") — треба з ними боротися".

Цікаво, що згадуваний уже Є. Кирилюк правильно пише, що в цій поемі Шевченко „щільно підійшов до однієї з центральних тем ранньої творчості — боротьби українського народу проти національного й соціального гніту" (ст. 74). Далі він підкреслює, що „характерною особливістю розробки Шевченком історичної теми є зв'язок із сучасністю. Як і в посланні до „Основ'яненка", він звертає погляди читача на становище народу в умовах царизму. (Тут наводить слова: „А над дітьми козацькими поганці панують" (ст. 75)).

Але, ствердивши це, Кирилюк мусить „виправдувати" Шевченка так:

„Звичайно, в історичному минулому України молодий Шевченко не міг відразу розібратися. Тим то в поемі він ставить поруч ті сили, які ні в якому разі не можна ставити в один ряд: „як москалі, орда, ляхи бились з козаками".

З цього виходить, що 25-річний Шевченко добре оцінював відношення Польщі і татар до України, але молодий вік не дозволяв йому пізнати того, як Москва нищила Україну... Так розуміє Кирилюк. Побачимо, що в інших творах, вже старший Шевченко, ще гостріше ставився до Московщини („Сон", „Великий льох", „Кавказ").

Кирилюкові не подобається і те в „Тарасовій ночі", що там є „ідеалізація гетьманщини". Він пише про це так: „При аналізі тексту поеми Шевченка в літературі вказувалось на ідеалізацію гетьманщини" (ст. 74). І він старається цей крок Шевченка „виправдати" тим, що ідеалізується гетьма-

нів у пісні кобзаря (який дитячо-наївний аргумент — Л. Л.), і подруге тим, що в „пісні кобзаря йде мова про тих гетьманів, які очолювали боротьбу народу за волю" (ст. 74).

Кирилюк гадає, що Шевченко в циклі „Три літа" (твори з 1843-45 років) „почав критичний перегляд своїх поглядів на історичний процес", але ж аналіза творчості поета свідчить, що не змінив він свого критичного ставлення до Москви аж до самої смерті і ніколи „не одцуравсь того слова, що про Україну, сліпий старець, сумуючи, співає під тином" („Гайдамаки").

„ГАЙДАМАКИ"

Од козацтва, од гетьманства
Високі могили —
Більш нічого не осталося,
Та й ті розривають;
А він хоче, щоб слухали,
Як старці співають.

(„Гайдамаки")

Видавши 1840 року „Кобзаря" із творами з історичною тематикою, вже в 1841 році Шевченко випустив окремо свою найдовшу історичну поему „Гайдамаки".

Гайдамаччиною називають в історії боротьбу українського народу, яку він вів у роках 1734-1768 на Правобережжі проти польського панування. Польські пани скріплювали тоді своє панування на Правобережжі і змушували селян робити панщину, хоч їм обіцяно було звільнення від панщизняних робіт. Нарід не був вдоволений також із того, що поляки насильно ширили унію на Подніпров'ї.

Історія занотувала три повстання, що їх названо гайдамацькими: в 1734, 1750 і 1768 роках. Ці повстання підсилювала, а пізніше здавлювала Москва, щоб таким чином мати аргумент для відібрання Правобережжя від Польщі, яка, мовляв, не вміє втримати порядку на цих українських землях.

Царська Москва послуговувалася в своїх загарбницьких цілях у відношенні до України такими самими аргументами, як комуністична Москва в 1939 році, коли йшла „визволяти Західню Україну" на основі договору з Гітлером.

Українці привітали поему „Гайдамаки” з найбільшим признанням. Про один розділ цієї поеми, „Галайда”, що був надрукований в „Ластівці”, Гребінка писав: „Подарував нам торік Шевченко „Кобзаря”, а тепер знов написав поему „Гайдамаки”. Гарна штука, дуже гарна, така смашна, мовляв, як у Спасівку та у жаркий день після обіду гарний кавун! І їси, і ще хочеться — і читаш і не одірвешся”.

Шевченко знав, що його „Гайдамаків” можуть „щиро привітати” тільки в Україні, а в Московщині можуть тільки „насміятися”, „поглузувати, покепкувати та й кинути під лаву”. Москалі закликали Шевченка писати по-російськи, але український поет на це їм відповів: „Спасибі за раду. Теплий кожух, тільки шкода — не на мене шитий, а розумне ваше слово брехнею підбите”.

Найбільший тогочасний російський критик Вісаріон Белінський писав про „Гайдамаків”: „Тут є все, що належить кожній українській поемі: тут ляхи, жиди, козаки; тут добре лаються, п’ють, б’ють, палять, ріжуть; ну й само собою . . . кобзар . . . співає свої надхненні пісні без особливого сенсу, а дівчина плаче, а буря гомонить”. Цей самий критик радив Шевченкові „відкинути претенсії на титул поета”. Оці ганебні слова про Шевченка, що їх написав „світоч” російських поступовців В. Белінський в передовому журналі „Отечественные Записки” (1842, ч. 5), наводимо за статтею Ів. Кревецького з IV книжки Літературно-Наукового Вістника” з 1905-го року, ст. 43.

Про цю неприємну для комуністичних окупантів України справу Є. Маланюк пише так:

„Занадто гордий і національно-живий був Шевченко, щоб дуже перейматися „однодушним глумом” і шовіністичним сичанням „ліберальної” російської преси. Але рецензії такого предтечі сучасних ідеологів ССРСР, як славнозвісний „западник” і „лівий” Белінський, що нюхом доброго критика і переконаного імперіяліста відразу оцінив шевченківську небезпеку для Росії, не могли не зробити на душу Шевченка певного враження і не дати поетові цінної науки про „ліберальну Росію”. Ця наука підтвердила Шевченкові те, що він національною інтуїцією давно відчув, і стала йому в пригоді при сформуванні його світогляду, що такий закінчений вираз знайшов у циклі „Трьох літ”. („Повне вид. творів”, том II, ст. 262; вид. М. Денисюка).

Кобзар під час козацького походу.

Ми навели глумливо-ворожий у відношенні до Шевченка голос Белінського на те, щоб показати, як фальшиво інформують советські науковці про ставлення московської критики до українського народу. Згаданий уже Л. Коваленко писав, що великий син українського народу Шевченко був під благодійним ідейним впливом Белінського (ст. 26), — „учился у „неистового Виссариона”, предшественника полного вытеснения дворян разночинцами в нашем освободительном движении” (ст. 26). Також і в згаданій „Історії української літератури” написано, що „Шевченко був спільником і однодумцем російських революціонерів-демократів у боротьбі з віджилим, відсталим, реакційним, у боротьбі проти націоналізму, космополітизму, лібералізму” (ст. 217).

Оця компромітація Белінського не давала спокою підлабузникам советського режиму, і вони втяли таку штуку, яка

можлива тільки в Росії. В „передовому журналі тих часів”, пише Є. П. Кирилук, в „Отечественных Записках” з 1840 року була надрукована прихильна рецензія на Шевченків „Кобзар”. В. С. Спиридонов ще в 1939 р. в „Литературній Газеті” висловив припущення, що цю рецензію написав саме В. Белінський. „Обґрунтував і довів цю думку Ф. Я. Прийма аж у 1954 р.” (Подасмо за Кирилюком, ст. 78-79). І ось справу розв’язано, Белінського очищено від шовіністичного і цинічного виступу проти Шевченка, і російські комуністи не мусять соромитися за свого „поступового” божка з 40-их років минулого віку, а українські „блюдолизи”, нащадки отих самих, що їх Шевченко змалював у своєму „Сні”, можуть хвалити Белінського за „виключно позитивну рецензію” і одночасно ляяти „українських націоналістів”, які „твердять, ніби Белінський негативно оцінив вірші Шевченка” (Кирилук, ст. 79, 81).

„Стаття Белінського була тенденційним публіцистичним памфлетом проти української літератури й особливо проти її протонародної тематики... Це була стаття на тему, чи „існує на світі українська мова”, чи тільки „крайове наріччя”, і чи може існувати українська література... Белінський прийшов до висновку, що тепер уже немає української мови, а є тільки крайовий діалект простолюддя... Подавши для прикладу з творів Основ’яненка й Гребінки два коротенькі уступи, що мали ілюструвати наївність „мужицької” тематики українських письменників, що „знулилися” критикові, він іронічно заявляв: „Та й гарна ж література, що дихає самим простацтвом селянської мови та дубоватістю мужицького розуму” (П. Зайцев. Життя Тараса Шевченка, Нью Йорк-Париж-Мюнхен, 1955, ст. 79-80).

Але й сам Кирилук не може заперечити того, що Белінський таки написав іншу рецензію проти Шевченка, а саме на його поему „Гайдамаки”. Тут уже не можна нічим викручуватися, тільки треба явно признати помилку російського шовініста. Та Кирилук нічого не подає з тої рецензії, виправдуючи „великого Вісаріона” тим, що він обурювався проти правого журналу „Маяк”, який хвалив Шевченка, і тому вирішив вдарити за це українського поета, його мову та українську літературу... Ось тобі етика революційного демократа!

Далі Кирилук пише в книзі про Шевченка (ст. 102): „В запалі полеміки з „Маяком” Белінський дав негативну, необґрунтовану оцінку поеми „Гайдамаки” на сторінках журналу „Отечественные Записки”. Значить, воювали між собою два російські журнали „Маяк” і „Отечественные Записки”, але в тому бою вдарив Шевченка, українську мову та літературу російський ліберал і божок не тільки лівих кол минулого віку, але й теперішніх комуністичних російських ідеологів та їхніх українських підлабузників.

Цікаво, що всі большевицькі оборонці В. Белінського уникають наводити слова цього свого корифея — „революційного демократа” і передвісника комуністичного режиму. Оборонці Белінського стверджують, що він „помилявся” в оцінці „Гайдамаків” у 1842 році, але не згадують, що виступав він взагалі проти української літератури.

Щоб здобути ласку московського окупанта, деякі вислужники Москви видумали таку штуку, як ми вже згадували: зробили Белінського автором прихильної рецензії на Шевченків „Кобзар” із 1840 р. в тих самих „Отечественных Записках” із того року. Але ті оборонці російського критика не подумали, очевидно, про те, що такою обороною вони роблять із нього стовідсоткового дурня. Бо як міг би Белінський хвалити Шевченка в 1840-му році, а через два роки після того написати те, що ми вже частинно навели і що зараз доповнимо.

„Нова проба „співів” п. Шевченка, упривілейованого, здається, українського поета, переконує нас ще більше в тому (отже, виходить, що Белінський і раніше був проти Шевченка! — Л. Л.), що твори такого роду видаються тільки для потіхи й науки самих авторів; іншої публіки, здається, в них нема. Але коли ті панове кобзарі гадають своїми поемами принести користь для нижчої класи своїх земляків, то вони дуже помиляються — їх твори для простого народу незрозумілі і не мають у собі нічого, чому б він симпатизував”. (ЛНВ, там таки, ст. 42).

У 1841 році В. Белінський писав у згаданих „Отечественных Записках” про український альманах „Ластівка”, що вийшов у Харкові в 1841-му році, і при цій нагоді виступив проти української літератури. Він там написав дещо таке, чого не згадують Кирилюки, Гнатюки і Баси, називаючи Белінського оборонцем Шевченка. Ось ці ганебні слова росій-

ського „поступовця”, шовіністичного імперіяліста, ідеї якого такі близькі Москві Сталіна і Хрущова:

„Літературною мовою українців повинна бути мова їх освіченої суспільності, мова російська. Коли на Україні може з'явитися великий поет, то не інакше, як під умовою, щоб він був російським поетом, сином Росії, що гаряче приймає до серця її інтереси, терпить її терпінням, тішиться її радістю” (ЛНВ, ст. 117).

При цьому Белінський висловив таку „глибоку” думку: „На українську мову не можна перекласти навіть „Тараса Бульбу” М. Гоголя, а не то „Невський проспект”. (Там же, ст. 116).

Цікаво, що советські оборонці Белінського, які намагаються доказувати, що він є автором прихильної для Шевченка рецензії в 1840-му році, не подумали над тим, що В. Белінський не міг написати наведених вище слів про українську мову й Шевченка, коли б він два роки раніше боронив українську літературу. Наводимо за книжкою Кирилюка (ст. 79) ось це місце з невідомої рецензії з 1840-го року:

„Але нащо п. Шевченко пише малоросійською, а не російською мовою? Багато хто скаже: якщо він має поетичну душу, чому не передає її відчуттів по-російськи? На це знову ж таки можна відповісти запитанням: а якщо п. Шевченко зрід у Малоросії, якщо його поставила доля в таке відношення до мови, якою ми пишемо і розмовляємо, що він не може висловити нею свої почуття, то невже для нього треба закопувати талант у землю”.

Белінський, не то що радив „закопати Шевченків талант”, він його сам був би закопав, якби тільки міг. Після заарештування Шевченка у зв'язку з Кирило-Методіївським Братством Белінський писав до П. В. Анненкова таке:

„Віра творить чудеса, творить людей із осла і грубих палог, можливо, що вона зробить із Шевченка мученика за свободу. Але здоровий розум повинен бачити в Шевченкові осла, дурня і падлюку, та ще до того непросипного п'яницю, любителя горілки в душі хохляцького патріотизму. І отой то хохляцький радикал написав два пашквілі”.

Пашквілями називав Белінський такі твори Шевченка, як „Сон” („У всякого своя доля”) і „Великий льох”, в яких український поет висміяв московського деспота Миколу I та його жінку.

Оборонці Белінського не наводять цих слів російського „революційного демократа”, але залюбки твердять, що Белінський був приятелем Шевченка...

Подібна брехня можлива тільки в царстві червоної диктатури, яка під цим оглядом перевищує найгіршу добу царської неволі, бо тоді ніхто не мусів писати очевидної брехні і одночасно кричати, що хтось інший бреше...

Шевченко відповів у „Гайдамаках” отим „революціонерам-демократам”, що нібито були його вчителями, такими словами:

А за раду спасибі вам, за раду лукаву.
Буде з мене, поки живу, і мертвого слова,
Щоб вилити журбу, сльози. Бувайте здорові!

„Мертве слово” — це було в російських критиків українське слово, яке своїм генієм оживив Тарас Шевченко. Він то в своїй творчій візії бачив „у своїй хатині” в Петербурзі давню славу України:

І я плачу. А тим часом пишними рядами
Виступають отамани, сотники з панями
І гетьмани, — всі в золоті у мою хатину
Прийшли, сіли коло мене і про Україну
Розмовляють, розказують, як Січ будували,
Як козаки на байдаках пороги минали.

Проф. Л. Білецький, на 138-239 ст. I-го тому виданого ним „Кобзаря” зібрав голоси української критики про поему „Гайдамаки”. Деякі критики, як Хведір Вовк (Сірко) і О. Огоновський, позитивно дивилися на цей твір. Інші, починаючи від П. Куліша, через М. Драгоманова, Ів. Франка аж до Б. Навроцького, не були вдоволені з цієї епопеї. Л. Білецький всі закиди проти „Гайдамаків” збирає в таких парафразах-реченнях:

„Це нібито не є викінчений твір і не творить суцільності ні в ідеї, ні в фабулі, ні в сюжеті, ні в означенні героїв, ні навіть теми. Поет, мовляв, хотів сказати сильне слово, але в нього не вистачило ні вміння, ні такту, ні широкої освіти проголосити це слово так, щоб воно було на височині ідеологічних, історіософічних та мистецьких досягнень культурного світу тих часів. З національного погляду поет зайняв, мовляв, шовіністичну лінію, з політичного є співцем насильства й анархізму, з державного — пробус відродити Запорізьку

творчості ідею української держави підносив на весь зріст, у всю велич її ваги й необхідности" (там таки, ст. 243).

Як бачимо, проф. Леонід Білецький іде тут слідами акад. Ст. Смаль-Стоцького, який перший твердив, що Шенченко вже в своєму „Кобзарі” з 1840-го року думав про Україну як про самостійну державу, тужачи за тією волею, що була колись („вміли панувати”), протиставляючи неволю внуків („внук кошу несе в росу”) — волі дідів.

Деякі дослідники Шевченкової творчості не добачали цього в його творах і тому твердили, що Шевченко аж у „Трьох літах” ясно заговорив про самостійну Україну. Цикл творів „Три літа” обіймає 1843-1845 роки. Більшість творів із того часу — це поеми, що їх Шевченко не думав навіть друкувати в умовах царської цензури. Тому в цих творах він міг вільніше виявити свої національно-політичні ідеали, які видно вже при аналізі творів „Кобзаря” (1840), „Гайдамаків” (1841), „Гамалії” (1844) та „Чигиринського Кобзаря” (1844).

ШЕВЧЕНКОВА ІСТОРІОСОФІЯ

Все йде, все минає — і краю немає,
Куди ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло...
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало,
І зорі червоні, як перше пилили,
Попливуть, і потім і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять.

Такими могутніми словами починає Шевченко свою поему, навіязуючи її до вічності, звертаючись до місяця та розповідаючи йому про своїх „дітей”.

Так, як „вияснів” советський науковець перших п'ять рядків із заспіву до „Гайдамаків” — це є класичним доказом того, що діється тепер у поневоленій Україні з Шевченковою творчістю. Фальшування думок поета доходить там до вершка. Та щоб не бути голословним, наведемо твердження Кирилюка:

„Філософські, естетичні погляди Шевченка формувалися як погляди матеріялістичні. Перш за все про це свідчить

вступ до поеми „Гайдамаки”. Поет виявляє своє розуміння світу й природи, де все перебуває в стані безперервного руху, розвитку, оновлення”. І тут наводить Кирилюк 5 перших рядків поеми.

А ми наведемо дальші слова з цієї поеми і спитаємо Кирилюка, чи „матеріялісти” говорять про „живу душу” і про потойбічне життя?

Ні, не заховаю, бо душа жива.
Як небо блакитне — нема йому краю,
Так душі почину і краю немає.

Чи, прочитавши це, можна писати, як це робить Кирилюк, що погляди молодого поета „протистояли ідеалістичним, метафізичним поглядам на світ, на природу” (ст. 85). Але що зробити з отою „живою душею”, в якій немає ні початку, ні кінця, того советський вчений не вияснює, він про це мовчить.

Читаючи твердження Л. Коваленка про те, що в „Гайдамаках” цікавила Шевченка „гострота класових протиріч між селянином і паном, боротьба поневоленого селянина проти свого поневолювача”, (ст. 37), і що „великий син українського народу написав твір, в якому віс духом класової боротьби” (ст. 44), мимоволі мусимо підсміхатися, бо перед нами лежать „Гайдамаки”, відкриті на тій сторінці, де промовляє благочинний:

Моліться, братіє, моліться! —
Кругом святого Чигрина
Сторожа встане з того світу,
Не дасть святого розпинать.
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать.
Од Конашевича і досі
Пожар не гасне, люди мруть,
Конають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехрещені ростуть.

Благочинний вогненным словом промовляв про знуцання поляків над українським народом і про те, що українці не шанують своїх „праведних гетьманів”, тобто народних провідників, і ніхто не знає, де могили Богдана Хмельницького, Острияниці, Наливайка, Богуна і Тараса Трясила.

Січ і Гетьманщину, з соціального не піднісся на рівень навіть тодішніх соціально-революційних доктрин Західньої Європи; а з історичного становища цей твір є повний елементарних анахронізмів та помилок і т. д.”

Всі ці закиди легко відкинути. Почнемо з останнього, з так званих анахронізмів. І так, сам Шевченко деколи свідомо послуговувався анахронізмами, як про це свідчить його ж пояснення про смерть титара, яка сталася не влітку, а зимою, і трохи раніше, як у 1768 році.

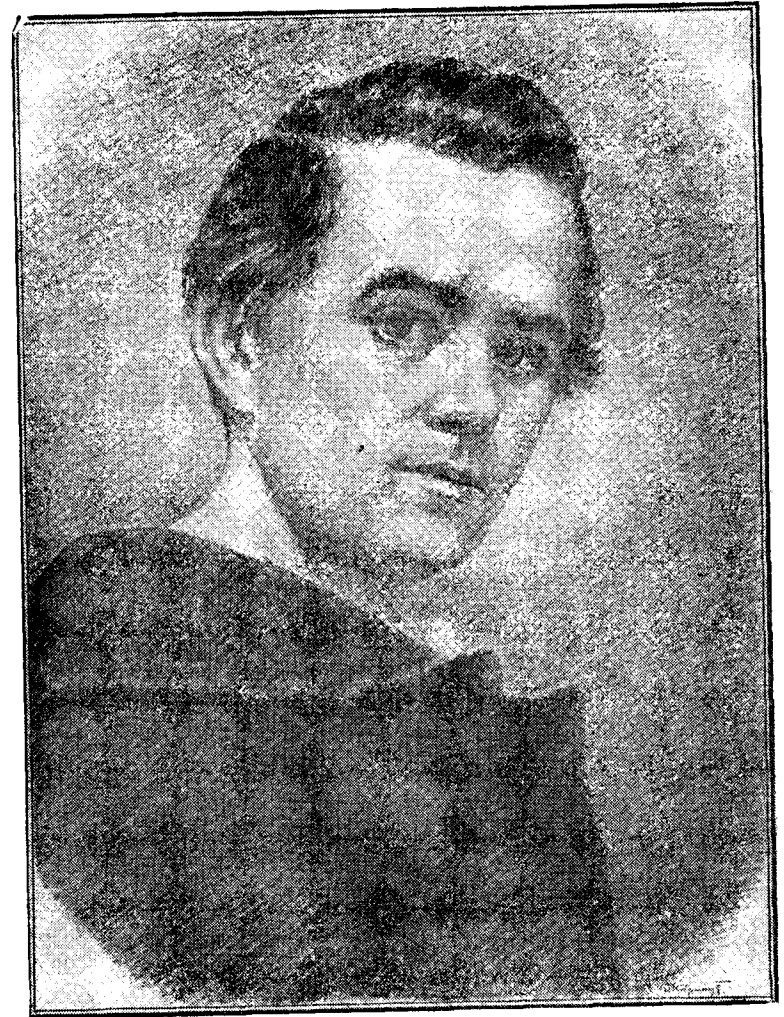
Щодо „насилства і жорстокости” збоку гайдамаків, то, як стверджує історія, не краще поводитися тоді й поляки: поневоленим українцям стинали голови, вбивали на палі, різали вуха, вирізували ремені зі спини. Гонту після нелюдських катувань стратили, порубавши на шматки. Залізняка, як російського підданого, судив царський суд і після жорстокої кари батогами заслав на Сибір, де він і помер.

Про поему „Гайдамаки” як про мистецький твір — говоримо окремо.

Шевченко знав про повстання гайдамаків 1768 року, як про це заявляє він у „Передмові”, з народних уст: „Розкажую так, як чув од старих людей; надрукованого і критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого”. Та в дійсності Шевченко знав літературні твори таких польських письменників, як С. Гоцинський, М. Грабовський, Ю. Словацький і М. Чайковський. Всі ці письменники змальовували українських повстанців як розбійників, для них це був „бунт” проти культурного польського панства.

Пригадавши собі найновіші часи, коли українські повстанці обороняли українські землі проти польських, німецьких та московських загарбників і коли їх старалися збезчестити окупанти найогиднішими назвами, легко зможемо зрозуміти, як воно було в 1768 році. Але важко зрозуміти, як дехто з українських авторів під впливом ворожих писань може повірити у ті наклепи на українських оборонців волі.

Шевченко знав про жорстокі муки, яких зазнав Гонта, і в поетовій уяві „виріс образ мученика-героя”. (Білецький. „Кобзар”, I, ст. 241). Білецький стверджує, що „Шевченко зайняв виразну українську лінію і перший в цілм українським визвольним русі проголосив максимальну національну й державну українську ідею. Він один від перших же днів своєї

Тарас Шевченко в молодому віці

Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? Де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остриянина стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова?! Нема!
Живого й мертвого спалили.

Поет зовсім не думав про „клясові протиріччя”, як пишуть російські комуністичні літературознавці та їхні українські підлабузники, бо проти такого твердження кричать самі Шевченкові твори. Український поет мав на думці національну та релігійну волю нашого народу, а не тільки економічне визволення, коли кінчав промову благочинного словами, які свідчать про віру автора в містичну силу:

Не плачте, братія: за нас
І душі праведних і сила
Архистратига Михаїла.
Не за горами кари час.
Моліться, братія!

Чи так писав би матеріяліст?

І сам Кирилюк мусить згадати, що „свого часу Шевченкові приписували ідеалізацію гетьманщини при розкритті образу Яреми. Напередодні повстання наймит „в латаній свитині” мріє”:

Козак оживе,
Оживуть гетьмани в золотім жупані,
Прокинеться доля, козак заспіва...
... а в степах України —
Дай то, Боже милий — блисне булава.

З цього видно, що головний герой поеми — Ярема мріє про відбудову гетьманщини. Що це не була соціальна революція видно з того, про що згадує і сам Кирилюк: „Гонта був проголошений полковником і князем уманським, а Залізняк — князем смілянським і гетьманом. На всій території, визволеній гайдамаками, встановлювались козацькі порядки” (ст. 98).

Говорячи про історичні та політичні погляди Шевченка, конче треба згадати про товариство, в якому згуртувалася була українська молодь наприкінці 1845-го року в Києві і душею якого був Тарас Шевченко. П. Куліш писав, що „серед тієї благодатної молоді з’явився Шевченко, „як видиме оправдання” нашого натхнення звиш... Він з’явився з го-

Панько Куліш

лосним плачем своїм по нещасливій долі земляцькій і заспівав перед небожатами:

Світе тихий, краю милий, моя Україно!
За що тебе сплюндровано, за що, мамо, гинеш?

Спів цей був для неї воістину гуком воскресної труби архангела. Коли говорено колинебудь, що над чолом у чоловіка засвітився полум’яний язик, то це було тоді в Києві... На Шевченка взирало незв’язане нічим, окрім дружби, браття, як на якийсь небесний світильник: Он б’є світильник гора и світя”.

Українська патріотична молодь, яка згуртувалася в Кирило-Методіївськiм Братствi, була глибоко релігійною, демократичною в євангельському дусі і високо цінила національну ідею, овіяну українським месіанізмом, як про це свідчать статут цієї організації, її прокламація „До братів українців” та „Книги битія українського народу”. Ось ця прокламація:

1. Ми приймаємо, що всі слов’яни повинні між собою поєднатися.

2. Але так, щоб кожен народ скомпонував свою Річ Посполиту і управляв незмісимо з другими, так, щоб кожен народ мав свій язик, свою літературу і свою справу общественну.

3. Щоб був один Сейм або Рада Слов'янська, де б сходились депутати од усіх Речей Посполитих, і там розважали би і порішали такі діла, котрі б належали до цілого Союзу Слов'янського.

4. Щоб у кожній Речі Посполитій був свій правитель, вибраний на года, і над цілим Союзом був би правитель, вибраний на года.

5. Щоб у кожній Речі Посполитій була посполита рівність і свобода, і станів не було овсі.

6. Щоб приймано депутатами й урядниками не по роду, не по достатку, а по розуму й просвіщенності, народним вибором.

7. Для того, щоб св. Віра Христова була основою закона і общественної справи в цілому Союзі і в кожній Речі Посполитій.

Отсе вам, братія українці обох сторін Дніпра, подасм на увагу: прочитайте пильно, і нехай кожен думас, як свого дійти, і як би лучче воно було. Коли ви об сім станете думати, то в той час, як прийде пора говорити об сім, вам Господь дарує змисл і уразумініє". (Ом. Цісик, Політичні поеми Т. Шевченка, Коломия, 1925, ст. 87-88).

Ми вже згадували вище, з яким захватом говорили про Шевченка найвизначніші члени Кирило-Методіївського Братства П. Куліш і М. Костомаров. Тепер уже доведено, що Шевченко, хоч формально не належав до Братства, відіграв найважливішу роль в формуванні його ідеології, забарвленої українським месіанізмом. В „Книгах битія українського народу” читаємо: „... всі язики скажуть, показуючи на те місце, де на карті намальована Україна: „От камень, егже небрегоша зиздуци, той бисть во главу угла”. (Камінь що його відкинули будівничі, став наріжним каменем)*.

Студент Юрій Андрузький, зізнаючи на слідстві в справі братчиків, казав, що він „плакав, коли слухав і читав Шевченкові твори”. Шевченко, казав він, був представником крайньої української партії в Братстві, що мала на меті від-

* Ці слова взяв Шевченко за мотто до поеми „Сретик”.

родити Гетьманщину, як окрему державу, або в слов'янській федерації. З „українських гетьманів найвище підносив Івана Мазепу”. („Кобзар”, Вінніпег, III, ст. 13). Л. Коваленко говорить повну неправду, твердячи, що „Шевченко „різко осуджував зраду Мазепи, який запродався шведському королеві”. (ст. 40).

Проф. Л. Білецький ствердив, що „концепція Шевченкової історіософії найкраще виложена М. Костомаровим в „Книгах битія українського народу” („Закон Божий”). На думку проф. Білецького, Шевченко продумував „визвольну боротьбу українського народу у двох плянах: 1. у пляні реальної історії України і 2. в пляні ірреальнім, в пляні Божого призначення України, виконати у вищій сенсі діло, на яке український нарід був Богом вибраний. Але, щоб цей останній плян збагнути до найближчих основ його суті, Шевченко цю релігійно-месіаністичну концепцію оновлює, збагачує суто національною силою українського народу”.

На думку проф. Білецького, дотеперішні історики збагнули тільки зверхню „історію реальних подій, що їх оспівує Шевченко у своїх творах, але не торкнулись того другого пляну його історіософії”. (Там таки, II, 28). М. Драгоманов багато писав про це, але на те тільки, щоб висмівати українського поета, а не на те, щоб його думки вяснити. Не могли вяснити цієї проблеми марксистські, комуністичні чи ліберальні та матеріалістичні критики, для яких злочинном було „біблейство” автора „Кобзаря”, коли в Західній Європі проголошувано вже соціалістичні гасла, від яких сподівалися ущасливлення людства.

Проф. Білецький вважає, що „для Шевченка історичні факти боротьби українського народу були тільки вихідним пунктом, конкретними емпіричними прикладами, ніби зривали народу, що проривались назверх в обороні свободи, віри й батьківщини. А сама суть ховалась, з одного боку, в глибинах надприродного Божого закону, Божого права, а з другого боку в глибинах давніх стремлінь його духа прямувати до його політики, національної правди й сенсу визвольної боротьби та прямувати до власної свободи”. Проф. Білецький пише: „Перед поетом розкрилась вся історія України, як відкрита книга Божого провидіння, розкрилась у глибинах національного духа наявна присутність Бога, в ім'я якого Нація боронить себе і свій край... Шевченко знай-

шов своє виїмкове місце в історичній процесі національної визвольної боротьби, збагнув трагедію України й пережив її, як свою власну". (II, 30).

Про це найкраще свідчить уривок із „Безталанного“, написаного 1843-го року:

О святая!
Свята батьківщино моя!
Як поможу тобі в одчаю, —
І ти закована, і я...
Скажу тиранам Богу волю, —
Не зрозуміють, не приймуть!
І на твоїм широкім полі
Камінням вісника поб'ють!
Знесуть високі могили
І понесуть із словом зла!
Тебе убили, розчавили
І восхвалять заборонили
Твої великі діла!
О, Боже сильний і правдивий,
В Твоїй руці — життя і смерть —
Вдягни у славу свою твердь
І сотвори святеє диво —
Воскреснуть мертвим повели!
Благослови возстать собором
На подвиг новий і суворий —
На чин викуплення землі,
Землі повитої в неславу,
Стократ политої криваво,
Колись преславної землі.

Оцей уривок з поеми Шевченка, „Безталанний“ (1843 р.), в перекладі О. Стефановича, свідчить про те, що український поет, як пише Л. Білецький, дійсно „знайшов своє виїмкове місце в історичній процесі національної визвольної боротьби, збагнув трагедію України й пережив її, як свою власну“ (II, 30). Алеж не тільки тоді, але й тепер є численні між нами, які „не зрозуміють, не приймуть Божої волі“, а „вісника цієї правди — поб'ють камінням“.

Тому нічого дивуватися, що і М. Драгоманов ганив Шевченка за те, що нібито не йшов із духом часу. Алеж це не зовсім правдиво, бо в 1840-их роках в Європі були визвольні національні рухи, які проявилися революціями в 1830 і 1848 роках, польським повстанням в 1830 році, свідком якого був 16-річний Тарас, визволенням Греції, в обороні якої згинув славний англійський поет Байрон.

Шевченкова історіософія була в душі романтизму, що тоді кінчав свою славу в європейських літературах. Шевченко ніколи не заломився в безнадії, бо християнський світогляд дав йому „віру й сили піднести перед цілим світом голос в обороні свого народу... Оцю надію поета підтримував його погляд на історію України, як на ступневе розкриття в ній волі Божої й абсолютного духа Нації, що в покликаним народі живе і здійснює своє призначення не як невмолимий фатум, а як Провидіння Боже". (ст. 36).

Що Шевченко вірив у поміч Богу для всіх поневолених і покривджених, переконув нас те, що в його творах є численні місця, які це засвідчують. Комуністичні критики та їхні підлизайки про це не згадують. Але ми цього не сміємо робити.

У „Великому льоху“ поет пише:

Бо так сказав Петрові Бог:
„Тоді їх в рай ми повпускаєм,
Як все москаль позабирає,
Як розкопа Великий льох“.

В поемі „Кавказ“ поет закликав кавказців „Борітеся — поборете, вам Бог помагає“, а в поемі „Холодний яр“, написаній 1845 року, в якій обороняє поет своїх героїв-гайдамаків, остерігає він тодішніх фарисеїв у російській тюрмі народів:

Дурить себе, чужих людей, та не дурить Бога.
Бо в день радості над вами розпадеться кара.
І повіє огонь новий з Холодного Яру.

Наші „поступовці“ не радо дивляться на те, що Шевченко у своїх творах молиться Богу. Ось, наприклад, у 43-му псалмі, написаному в той самий час, коли Шевченко писав „Три літа“, звертається він до Бога „чистим серцем“:

Не молимося чужим богам, а Тебе благаєм:
„Поможи нам, ізбави нас вражої наруги.
Поборов Ти першу силу, побори ж і другу,
Ще лютішу!“*

(„Псалом 43“, 1845)

Подібних прикладів можна навести багато, але зробимо це пізніше, в іншому зв'язку.

* „Друга, ще лютіша сила“ — це Москва.

„ГАЙДАМАКИ” ЯК МИСТЕЦЬКИЙ ТВІР

Сини мої гайдамаки!
Нерозумні діти.
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі?

(„Гайдамаки”)

Ми вже згадували, що дехто з критиків не був вдоволений із поеми „Гайдамаки”, вважаючи, що цей твір не відповідає вимогам естетики. Але ті критики виходили зі становища не чисто літературного, а політично-шовіністичного, як це ми бачили в оцінці В. Бєлінського. Інші критики оцінювали твір із вузько партійного становища, деколи соціалістичного, яке недоцінює таких справ як релігія в житті людини й народу, або як національна справа, яка не тільки у 18-му стол., а й нині є причиною боротьби між народами.

Історія, що про неї розповідається в „Гайдамаках”, нагадує драматично напружені повісті Вальтера Скотта, а також за сім років раніше написаного „Пана Тадеуша” Адама Міцкевича. Дехто закидає „Гайдамакам”, що немає в них головного героя, бо бідного Ярему за такого героя не хочуть признати. Такий закид можна зробити і Міцкевичевій епопеї, в якій Тадеуш не відіграв найважливішої ролі. Але цього ніхто не робить, бо ціла епопея сконцентрована все ж таки довкола Тадеуша.

Д-р Іван Брик звертає увагу на „гіперболізм” в поемі „Гайдамаки”. Він пише: „Повстання не тривало цілий рік. Пац не був провідником барської конфедерації. Гонта з Залізняком зійшлися не під Лисянкою, а біля Умані. Титаря Данила Кушніра замучили поляки не у Вільшаній 1768 р., а в Мліві в 1766 р. Гонта не вбивав своїх синів. („Повне видання творів”, Шикаго, 1959, том I, ст. 300). Але ці всі подробиці не мають особливого значення. Подібні „анахронізми” знаходимо часто в творах славного Вільяма Шекспіра, і це не обнижує їх вартости.

Є. Кирилюк у згаданій праці про Шевченка пише, що „поет не стає на націоналістичну (ми б сказали: „національну”) точку зору”, але кілька рядків нижче на цій самій 94-ій сторінці він мусить признати, що „антишляхетський рух набрав загальнонародного національного характеру”,

бо в тому русі „старий, малий, убогий, багатий поєднались, — дожидають великого свята”.

М. Гнатюк у праці „Поема Т. Г. Шевченка „Гайдамаки” (Київ, 1963, ст. 114-115) пише, що „висловлені вперше в „Гайдамаках” ідеї інтернаціональної єдності народів знайшли своє продовження у поемах „Сретик”, „Кавказ” та інших”. Цей самий автор знає і про „ідейно-соціальні мотиви „Гайдамаків”, — мотиви боротьби українського народу проти польської шляхти”.

Микола Гнатюк докладно розглянув формальний бік Шевченкового вірша в „Гайдамаках”: епітети, метафори, порівняння, символіку, персоніфікацію, багатство тропів та різноманітні віршові розміри. Але про ідейний бік „Гайдамаків” написав у резюме таке:

„Віддаючи належне керівникам героїчної боротьби трудящих мас в минулому, Шевченко осуджував зрадників українського народу, насамперед гетьмана Мазепу („Швачка”, „Іржавець”, „Чернець”, повість „Близнець” (ст. 114). Вистачить прочитати всі згадані вище поеми Шевченка, щоб переконатися, що Микола Гнатюк написав стовідсоткову правду, і то саме в тому місці, де її ні пришити, ні прилагати до решти тексту . . .

Деякі критики поеми „Гайдамаки” вважали її героєм народний колектив (Б. Навроцький). В. Сімович гадав, що в цій поемі є аж три головні герої — з трьох верств українського народу, Л. Коваленко пише, що Шевченко підкреслив у гайдамацькому русі „плебейську розправу з фєвдалами-поневолювачами”, хоч Шевченко в своєму творі пише про „козаків”, що під ними розуміє „українців”, яких протиставить „ляхам”-полякам:

А ви Україну ховайте
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать.

— — —
Діти нехрещені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата! . .
Землі козацької краса,
У ляха в'яне.

Гадасмо, що головним і єдиним героєм у поемі є Ярема-Галайда, як це й доводить проф. Білецький.

Шевченко згадує Ярему („та якогось то Ярему веде перед нами”) вже в першому розділі поеми, а докладніше представляє його читачам аж у третьому розділі. Проте вся фабула поеми пов'язана особою цього героя та його милої — Оксани. Ярема виступає і в „Епілогу”, після смерти Залізняка:

Один тільки мій Ярема на кий похилився,
Стояв довго. „Спочинь, батьку, на чужому полі,
Бо на своїм нема місця, нема місця волі...”

„Шевченків геній, — пише Л. Білецький, — відтворює історичну правду тільки як тло своїх ідеологічних концепцій, змальовує постаті в їх дійсній історичній перспективі”. (ст. 245). Цей самий автор гадає, що „Гайдамаки”, — це перший твір в українській літературі, який ставить найактуальніші й найглибші історіософічні, моральні й національні проблеми. Ярема — синтетичний образ визвольної боротьби всього українського народу, що хоче жити своїм власним національним, господарським і культурним життям” (ст. 246).

„У „Гайдамаках” єсть і відповідь поета своїм московським критикам, і відповідь польським письменникам, що цей рух гайдамацький змальовували найчорнішими, найнегативнішими рисами.

В цій поемі Шевченко змалював цілий сніп людських пристрастей; його величаві грізні й ніжно любовні картини змальовували то святість героїв, що впали в боротьбі за Україну (див. промову благочинного), то ніжне любовне побачення Яреми з Оксаною, то криваву розправу козаків з ляхами, то ніжну сповідь Оксани в монастирі, то жорстокого батька Гонту, що приносить в жертву своїх дітей, то плач поета над долею Чигрина — бувшої столиці України” („Кобзар”, том I, ст. 34-35, вид. УВАН, Вінніпег, 1952).

Трагедія Гонти та його дітей — на міру грецьких трагедій. Можна не погоджуватися з поглядами Шевченка на унію, який в поезії „Буває, в неволі іноді згадаю” вірить у те, що польсько-українські війни почалися аж із введенням релігійної унії (1596), — в дійсності польсько-український спір почався ще в княжій добі української історії, — але треба зрозуміти, що Шевченків Гонта глибоко відчуває свою трагедію:

Пам'ятник Шевченкові в Каневі
(Сучасний вигляд)

Поцілував, перехрестив, покрив, засипав:
„Спочивайте, сини мої, в глибокій оселі!
Без васильків і без руті спочивайте, діти,
Та благайте, просіть Бога, нехай на сім світі
Мене за вас покарає, за гріх сей великий.
Простіть, сини, я прощаю, що ви католики”.

Трагічний батько знає свою провину: „Укоротив я вам віку, і мені те буде”, — каже він над гробом своїх синів. І тому так зворушує читача ця сцена глибиною свого трагізму. Її аргументує проф. Білецький так: „Коли нація в небезпеці, вбий у собі особисте, хоч би яке воно було дороге, залиши батька, матір, родину, принеси в жертву навіть і рідних дітей”. Шевченко мав уже перед собою приклад Тараса

Бульби з Гоголевої повісти, який убив сина-зрадника. Гон-та вбив дітей, які ще не могли зрадити своєї батьківщини і які шептали: „Тату, тату... ми не ляхи!”

Треба пригадати, що Шевченко оцінював унію на основі славної „Історії Русів”, якої автор гадав, що аж унія загострила польсько-українські взаємини. Проф. Олександр Оглоблин пише у передмові до перекладеної Вяч. Давиденком „Історії Русів” (Нью Йорк, 1956, вид. ООЧСУ — „Вісник”): „Автор цього твору був переконаний, що Берестейська Унія була витвором і знаряддям польської політики, скерованої на повне національне поневолення України й українського народу. Його ставлення до Унії — ставлення передусім політика, а не церковного діяча або взагалі представника іншої конфесії” (ст. XXII).

Шевченко ніколи не відрікався тих ідей, які живуть в особах його героїв, змальованих у поемі „Гайдамаки”, як дехто ще й тепер твердить. У 1845 році історик-монархіст А. Скальковський в своїй книжці „Наезды гайдамак на Западную Украину в 1733-1768 гг” у найгіршому світлі представляв українських борців за волю. І Шевченко того ж 1845-ого року, 17-го грудня, в поемі „Холодний Яр”, згадуючи гайдамаків, виступає проти „зневаги” Гонти якимесь там „ледачим ледащо”:

„Гайдамаки не воїны, разбойники, воры.
Пятно в нашей истории...” — Брешич, людоморе!
За святу правду-волю розбійник не стане,
Не розкус закований у ваші кайдани
Народ темний, не заріже лукавого сина,
Не розіб'є живе серце за свою країну.

Т. Шевченко ще в одному творі з 1844-го року, в поемі „Гоголю”, згадує найтрагічнішу подію з поеми про Ярему. Ствердивши із жалем, що „всі оглухли — похилились в кайданах... байдуже...”, він жалкує, що

Не заревуть в Україні вольнії гармати.
Не заріже батько сина, своєї дитини,
За честь, славу, за братерство, за волю України.
Не заріже: викохас та й продасть в різницю
Москалеві.

В поезії „Як умру, то поховайте” — поет закликає українців „вражою злою кров'ю волю окропити”. Цю поезію написано 25 грудня 1845-го року, коли кінчається цикл Шев-

ченкових поем, названий „Три літа”. Тим то важко нам зрозуміти, чому дехто ще й тепер гадає, що Шевченко в „поемах циклу „Три літа” переміг „комплекс гайдамаччини”. (Пор. Л. Луців, „Незмінний Шевченко”, Календар-Альманах „Свободи” на 1964-ий рік, ст. 41-52).

Треба звернути увагу на те, що Шевченко не оспівував отих кривавих і жорстоких подій в своїй поемі на те тільки, щоб любоватися ними. Він змальовував жорстокі змагання народу, який, як ми вже згадували, на своїй власній шкірі зазнав, що значать такі польські „герої”, як згадуваний уже Самійло Лац, який на Великдень вирізав у Лисянці всіх людей в церкві.

Автор „Гайдамаків” у самому тексті і в „Передмові” висловлював жаль, що поляки своєю жорстокістю примусили українців до таких же самих дій. Перед описом кривавих подій поет звертається до місяця:

Місяцю мій ясний! З високого неба
Сховайся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти бачив Рось,
І Альту, і Сену; і там розлилось,
Не знать за що, крови широке море.
А тепер що буде! Сховайся за гору;
Сховайся, мій друже, щоб не довелось
На старість заплакати...

Так само дивиться український поет і на злочини польських конфедератів у хаті титара:

Що то там твориться?
Треба глянуть та розказати...
Бодай не дивиться!
Бодай не дивиться, бодай не казати!
Во за людей сором, бо серце болить,
Гляньте, подивіться: то конфедерати,
Люди, що зібрались волю боронить.

У розділі „Гупалівщина” Шевченко зовсім не радіє, що „отакє лихо було по всій Україні! Гірше пекла... А за віщо, що люди гинуть? Того ж батька, такі ж діти, — жити б та брататься. Ні не вмiли, не хотiли, треба роз'єднатись!” Поетові „болiло серце” на згадку про це, але він мусiв писати, щоб „бачили сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами”. (Передмова до „Гайдамаків”).

І тому, на нашу думку, в ранній Шевченковій творчості не було ніякого „гайдамацького комплексу”, якого він в половині 40-их років нібито відкріся, бо, як ми бачили, поет не відривався в циклі „Три літа” нічого, а в 1845 році гостро виступив проти тих, які знеславлювали українських оборонців рідної слави і волі. Не відривався він нічого й пізніше, бо не мав чого соромитися.

Тим нашим літературознавцям, які пишуть про „гайдамацький комплекс” у Шевченка, варто пригадати польського визначного поета-романтика Северина Гоцинського (1801-1876), який у своїй виданій в 1828 році поеми „Канівський замок” („Zamek Kaniowski”) поетизував „свячені ножи”, як символ боротьби козаків проти шляхти:

Nóż to doświadczony
I poświęcony i dobrze ostrzony.

Головний герой цієї поеми, козак Небаба, закликає до боротьби проти польських панів, пригадуючи ті всі кривди, що їх зазнавав український нарід.

Небаба промовляє так:

Чийого вітця засікли до загину,
Чию поміщик уподобав дружину,
Чию погвалтовано доньку єдину,
У кого кохану взяли в домовину, —
За батькові болі, за ньеньки журбину,
За зганьблених діток, за милу дівчину, —
Того закликаю і кличу до бою,
Скоріш вижджайте, ставайте зі мною!

(Переклад О. Новицького)

М. Гнатюк, зі статті якого „Шевченко і Гоцинський”, вміщеної на ст. 68-77 „Збірника праць Одинадцяті Наукової Шевченківської Конференції”, Київ, 1963, навели ми повищій переклад, стверджує, що автор „Канівського замку” уважав українських гайдамаків за повстанців, а не за „бунтарів” чи „різунів” (Як відомо, М. Шашкевич переклав уривок „Канівського замку” для „Русалки Дністрової” — Л. Л.).

Згадуємо тут про „Канівський замок” для того, щоб видно було, що тоді такі твори, як Шевченкові „Гайдамаки” чи „Тарасова ніч”, не були виїмками, бо і в польській літературі появлялися твори з подібною ідеологією, щоб заохотити польський нарід до боротьби проти московського поне-

волювача. Саме тоді підготовлялися поляки до повстання, що вибухло 1830-го року.

Про вплив С. Гоцинського на Шевченка важко говорити, бо не вдалося ще навіть ствердити, чи читав Шевченко „Канівський замок”.

З захопленням оцінює поему „Гайдамаки” проф. Леонід Білецький. Він твердить, що головною особою в ній не є ані Максим Залізник, ані сотник Іван Гонта. Поет в образ Яреми „вкладає найкращі свої ідеї про відбудову української держави, про боротьбу за народню національну і соціальну свободу”. Постаті Яреми і його Оксани „нагадують особисте життя Шевченка і його ж Оксану”. Ярема, на думку Л. Білецького, є „носієм того, що висловлено в поемі найінтимнішого, найдорожчого: шляхетність, висока моральність духа в особистім і приватнім житті та героїзм і безкомпромісність у визвольній боротьбі” (том I, ст. 244).

Ярема, як писав сам Шевченко, „вполовину видуманий”. Але так часто буває в творах з історичними сюжетами, де письменники хочуть „відтворити історичну правду тільки як тло для своїх ідеологічних концепцій”. А ця концепція така, на думку проф. Л. Білецького:

„Шевченко поемою „Гайдамаки”, як промінням сонця, прорізав темряву повного занепаду й безнадії і проголосив нове слово, нове „вірую”, ідею нової України і безкомпромісову боротьбу за неї. Повстання гайдамаків Шевченко підносить як нову, єдину в тих умовах можливу, визвольну програму за соціальну справедливість, національну свободу й державну незалежність” (ст. 246).

Хто так дивиться на „Гайдамаки”, той зможе зрозуміти українського поета. Не міг цього зробити російський шовініст-імперіяліст В. Белінський. Не сприймали творчі задуми та їхнє здійснення в „Гайдамаках” і деякі українські критики, які не турбувалися боротьбою за самостійність свого народу, бо ще не досерили до цієї ідеї.

Шевченко присвятив свою поему „Гайдамаки” Василеві Григоровичеві (1786-1865), секретареві Академії Мистецтв, який брав близьку участь у викупі його з кріпацтва. Шевченко назвав його „щирим батьком” у заспіві до поеми, людиною „козацького роду”, яка „не одцуралася свого слова”. Той Григорович, писав поет, —

Коли мені на чужині не дав погирати,
То й вас прийме, привітає, як свою дитину.
А од його, помолитись, гайда в Україну!

Тепер отим Григоровичем є весь український нарід,
який приймає Шевченкове слово як „щирий батько козацького роду”.

„ГАМАЛІЯ”

„Слава тобі, Гамалію,
На весь світ великий,
На весь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти запорожцям
Згинуть на чужині”.

(„Гамалія”, 1842)

Оцю поему написав Шевченко в першій половині листопада 1842-го року на Балтійському морі, по дорозі в Стокгольм. В ній змальована одна з дійсних подій, що відбулася в другому десятилітті 17-го віку, хоч ім'я отамана Гамалії взяв автор із пізнішого часу.

В цій поемі Шевченко хотів якнайкраще виявити прагнення українського народу до волі — змалювати козацьку славу нащадкам тих славних предків, що забули про неї і не знають, як то колись „запорожці вміли панувати”, здобуваючи „славу і волю”. Тому то поема про Гамалію, хоч і має історичний сюжет, була гостро актуальною тоді, коли її написав Шевченко.

Поема „Гамалія” вийшла окремою книжечкою в Петербурзі 1844 року з численними друкарськими помилками, на що нарікав Шевченко в листі до свого приятеля Осипа Бодянского: „Гамалія” не виправлений, як ми з Вами виправляли, бо без мене надрукований полукацапом”. Бодянский потішав Шевченка, що Гамалія „вийшов таким чумарзою. Бодай вже тому москалю легенько гикнулось, як він його нарядив у свій армячок. Ну та не вічно бути йому (себто козакові-українцеві) під москалем, прийде час, що він вивернеться і сизим соколоньком зів'ється, козакам-орлам братом їх рідним, запорожцем щирим” (Повне видання Шевченка, Шикаго, том I, ст. 316, стаття П. Зайцева).

Цікаво, що так само зрозумів ідею цієї поеми і жандармський генерал Дубельт, який звітував цареві так: „Автор постійно додержується прийнятого напрямку: безперервно скаржиться на страждання України в теперішньому її стані; бажає збудити ненависть до панування росіян і, згадуючи про минулу свободу, подвиги та славу козаків, докоряє нинішньому поколінню в байдужості”. (Кирилюк, ст. 111).

„Можна сміло сказати, що не найти на цілیم світі людей сміливіших і які б менше дбали про життя, менше боялись смерті; люди обізнані з морським ділом оповідають, що ся голота своєю зручністю й відвагою в морських битвах страшніша від усякого іншого ворога” — писав турецький історик про ті часи. (Николишин, ст. 34).

В цій поемі не важливим є те, коли жив дійсний Гамалія, і не важливі інші історичні подробиці, бо Гамалія — це синтеза, це образ очайдушно відваги козаків, які нічого не жалували, щоб визволити своїх братів із неволі.

Проф. Білецький слушно підкреслив, що в „Гамалії” поет „підносить ідею дуже важну у майбутній Україні, ідею оволодіння Чорним морем. Чорне море визнає за своїх господарів тільки українське козацтво. Чорне море допомагає тільки козакам, визволяє їх з неволі. Шевченко цим хотів підкреслити, що Чорне море є українським морем. Наприкінці поеми поет так і називає це море:

Перед ними море миле гомонить і клекотить.
Гамалію, вітер віє, ось... ось... наше море...

Всі критики з подивом пишуть про форму цієї поеми, підкреслюючи в ній багатство метафор, порівнянь і персоніфікацій. Зміна ритмічних форм така багата, як ніде інде навіть у Шевченка. Николишин підрахував, що в цій поемі, яка має 186 рядків, 15 разів змінюється ритм. „Сі зміни, — пише Николишин, — вказують нам на те, як зручно вмів поет послуговуватися ритмічним багатством, щоб у всьому вірно відтворити і тугу, і біль, і бадьорий настрій, і безбоязкість козаків, і нічну тишу, і бурю на морі, і завзятий бій, і радість побідників, і щастя визволених”. (ст. 38).

Проф. Білецький писав: „Немає в світовій літературі подібного твору; що перевищував би силою, картинністю й

артистичністю, яку ховає в собі „Гамалія” Шевченка”. (І, ст. 291).

Свою поясняльну статтю проф. Павло Зайцев закінчує такими словами:

„Сила нервово-творчого напруження поета в цій поемі досягла своєї вершини. Духовим зором своїм він в усій сучасній дійсності не бачив нічого поза образом неволі, рабства свого народу. Як і Міцкевіч, він теж „страждав за мільйони”, і з нечуваною силою артистичного вислову, що відповідала силі його переживань, втілює в яскравих історичних образах глибоку ідею, що миритися з рабством значить покривати себе ганьбою. В творчій екстазі, перенісшись в ті часи, коли наші діди вміль з піснею на устах поборювати всякі перепони і з піснею на устах тріюмфувати перемогу, він своєю творчою фантазією вів сучасників за собою, в епоху славного XVII віку, ставив їх перед образом упокореної, занімлілої в крові Візантії і, освічуючи пекельним сльозом пожежу образ правди-мети за неволю, показував і сучасним і пізнішим українським поколінням, що нема більшого сорому, як „в залізах руки принести і перед всіми у кайданах стать козакові”, що перед судом історії рабство — це найвища ганьба для народу. Пісня-молитва: „О, милий Боже України” — ідейне ядро поеми і вся вона — гімн боротьбі за визволення України”. (Повне видання, Шیکاго, том I, ст. 320-321).

„СЛІПИЙ” („НЕВОЛЬНИК”)

Отак, тату! — Я щасливий,
Що очей не маю.
Що нічого того в світі
Не бачу, не знаю.
Ляхи були — усе взяли,
Кров повипивали! . . .
А москалі і світ божий
В путо закували!

(Сліпий”)

Ці слова виголошує Степан після повороту з турецької неволі. Прибраний батько послав був його на Запоріжжя, щоб там „набрався козацького звичаю та щоб побачив світа”. Степан прославився на Січі, став курінним отаманом, але в

нещасній битві дістався до турецької неволі, звідкіля вернувся сліпим.

Історики звертають увагу на те, що в цій поемі описані Шевченком події тривають п’ять років, а в дійсності тривали вони майже тридцять років. Але Шевченко не писав історії, він на героях хотів пригадати своїм сучасникам, як думали про долю України козаки з другої половини 18-го віку, хотів пригадати славне Запоріжжя, яке сам народ оспівав у своїх піснях:

Ой не гаразд запорожці, не гаразд вчинили,
Степ широкий, край веселий та й занапастили.

Нарід знав, що зруйнованої москалями Січі „буде колись треба”. Знав це і бачив на власні очі потребу збройної сили. Т. Шевченко, який високо цинив кошового отамана чорноморського козацького війська Антона Головатого, в поемі „До Основ’яненка” писав:

Наш завзятий Головатий не вмере, не загине . . .
От де, люди, наша слава, слава України.

В поемі „Сліпий”, написаній у жовтні 1845 році, яскраво схарактеризовано обидвох окупантів України. Сліпий Степан „щасливий”, що не має очей і не може бачити, що москалі діють в Україні. „Ляхи були — усе взяли, кров повипивали! А москалі і світ божий в путо закували!”

Степан розказує про те, що діялося тоді в Україні, оповідає і про Головатого, і це свідчить про те, що Шевченко від часу написання поеми „До Основ’яненка” (1839) не змінив своєї пошани до отамана чорноморського війська:

Тепер, кажуть, Головатий останки збирає
Та на Кубань підмовляє, черкеса лякає.
Нехай йому Бог поможе.

Про Москву може Степан оповідати тільки недобрі речі:

І на тихому Дунаю нас перебігають
Товариші-запорожці і в Січ завертають.
І розказують і плачуть, як Січ руйнували,
Як москалі сrebro, злато і свічі забрали
У Покрови. Як козаки вночі утікали
І на тихому Дунаї новим кошом стали.
Як цариця по Києву з Нечосом ходила
І Межигірського Спаса вночі запалила.
І по Дніпру у золотій галері гуляла,
На пожеар той поглядала, нишком усміхалась.

Отака-то моя доля, хоч і не шукайте.
Кого любить, сама найде, у колиці найде.

Поет перемиг своє особисте горе, свою невдачу, і поему закінчив бадьоро; хоч „не було того дива”, щоб „щаслива була жінка з сліпим чоловіком”, але „сталось таке диво!” І далі:

... Год, другий минас,
Як побрались: а дивіться вкупочці гуляють
По садочку. Старий батько сидить коло хаги
Та вчить внука маленького чолом отдавати.

По-козацьки вишколює його на воїна, гідного його батька, „отамана курінного, сироти Степана молодого, козака лейстрового”.

Про форму цієї прекрасної поеми Д. Николишин висловився з найбільшим захватом:

„Ціла поема написана коломийковим ритмом, а подекуди колядковим віршем. Пісня до танцю зложена в формі шумки. Крім того дав нам поет зразкову думу, написану народним ладом і складом, лишній доказ на те, як він по-мистецьки орудує всіма формами й засобами народної поезії, витискаючи на них рівночасно знамено своєї могутньої індивідуальності” (ст. 78).

„ІРЖАВЕЦЬ”

І Бог зглянувся на ті сльози, пречисті сльози!
Побив Петра, побив ката на наглій дорозі.
Вернулися запорожці, принесли з собою
В Гетьманщину той чудовий образ Пресвятої.
Поставили в Іржавиці в мурованім храмі.
Отам вона й досі плаче та за козаками.

Оцей кінець поеми „Іржавець” свідчить про те, що Шевченкові твори з історичними сюжетами якнайтісніше пов'язані з тим часом, коли поет їх писав. Мати Божа й досі плаче за козаками, за запорожцями, яких Січ зруйнувала Москва. Цей уривок поеми свідчить і про те, що Шевченко не „осуджував рішуче зраду Мазепи”, як пише Л. Коваленко (ст. 40), що Шевченко вірив в опіку Божого Провидіння над запорожцями, бо Бог вислухав їхні молитви і „побив Петра, побив ката на наглій дорозі” для того, щоб запорожці, які втекли від прислужників Петра І після нещасливого бою під

Полтавою в 1709 році, могли вернутися в Україну із чудодійним образом Пречистої, що його вони „взяли з собою з матері Січі”.

Не міг Шевченко виступати проти Мазепи, коли ось так пише він про ката-Петра:

Розказали кобзарі нам про війни і чвари,
Про тяжке лихоліття... Про люті кари,
Що ляхи нам задавали — про все розказали.
Що ж діялось по Шведчині! То й вони злякались,
Оніміли з переляку сліпі небораки.
Отак її восводи, Петрові собаки
Рвали, гризли...

Шевченко виразно висловив тут свої симпатії до вільної боротьби гетьмана Івана Мазепи, і тільки прислужники совєтсько-московського режиму в Україні можуть це заперечувати. Один з таких прислужників Є. П. Кириллюк, в „Історії української літератури”, (I, ст. 235), пише, що Шевченко „підтримував Петра І проти іноземних загарбників і зрадника Мазепи”.

Оце Шевченкове становище цікавіше ще й тим, що всі ті джерела, якими користувався поет при писанні „Іржавця”, неприхильно оцінюють діяльність Мазепи. Автор „Історії Русів” твердить, що Мазепа діяв із особистих причин, коли виступив проти Петра І, і що він діяв зле. Неприхильно оцінював Мазепу і історик Бантиш-Каменський. Неприхильно ставилися до Мазепи і незнані автори народних пісень, геросм яких є улюбленець народних мас — Мазепин противник Семен Палій.

Шевченко розв'язав справу Полтави самостійно, всупереч російському поетові Пушкіну, який накинувся на українського гетьмана. Шевченко висловив свою глибоку віру в те, що Мазепа був би виграв бій під Полтавою, якби всі „одностайне стали”.

Поему „Іржавець” написав Шевченко в першому році заслання, в Орській кріпості 1847 року, і в ній став він беззастережно по стороні Мазепи, хоч московським слугам в Україні не вигідно про це писати. Коли ж вони й пишуть про цю протимосковську і протитатарську поему, як це робить згаданий Кириллюк також і в книзі про Шевченка, то зовсім промовчують при цьому Петра та його восвід-собак, що „рвали, гризли Україну”:

Немає потреби далі вияснювати, як український поет дивиться тут на ролі Москви в історії України. Але варто поглянути, як до цієї оцінки ставиться головний, можна сказати урядовий совєтський шевченкознавець, відомий уже нам Кирилюк. „Новим в освітленні (Шевченком) історичних подій є те, — пише він, — що поруч з Катериною II гнобителями виступають також і гетьман Кирило Розумовський і козацька старшина (згадка про „Нечосу“-Розумовського — Л.Л.). І Кирилюк наводить з поеми такі рядки:

Як Кирило з старшинами пудром осипались
І в цариці, мов собаки, патинки лизали.
Отак, тату! Я щасливий, що очей не маю,
Що нічого того в світі не бачу й не знаю.

Після того він залишає політику і поспішає свій коментар закінчити так, щоб воно було нешкідливе московським імперіялістам, які й тепер палять церкви в Україні, так, як це колись робили слуги цариці Катерини II, які також беруть собі до помочі новочасних „нечосів“. Кирилюк пише про це все так:

„Таким чином, уже в поемі „Сліпий“ Шевченко виявив глибше зрозуміння соціальних суперечностей в українському суспільстві XVIII століття” (ст. 192).

Для Кирилюка немає тут національних суперечностей, хоч Шевченків Степан стільки разів згадує москалів і їхню героїню царицю...

Тим часом ролі Москви в історії України є в цій поемі однією з трьох складових частин цілого твору. На початку твору Шевченко розповідає про свої особисті переживання і переказує свої думки, в середині твору змальовує побутову картину з козацького життя на хуторі у 18-му віці, а вкінці представляє трагедію героя-Степана на тлі політичних подій, які сам герой схарактеризував, давши оцінку Польщі і Москві. Ці слова ми дали за мотто цього розділу і тому їх не повторюємо.

Автор з епічним спокоєм оповів історію Степана. На початку поеми і наприкінці є ліричні місця, в яких поет „вливає свої сльози“, згадуючи і про своє життя у зв'язку з невдалою спробою одружитися з донькою священика в Кирилівці, Кошицівною, бо батько відмовив поетові тому, що він, будиши хлопцем-кріпаком, служив у нього. Поет немов потішає себе на вступі до поеми ось такими словами:

Гетьман Іван Мазепа

Іздалека запорожці чули,
Як дзвонили у Глухові, з гармати ревули.
Як плакала за дітками старенька мати.
Як діточки на Орелі лінійо копали
І як у тій Фінляндії в снігу пропадали.
Чули, чули запорожці з далекого Криму,
Що конас Гетьманщина, неповинно гине.

Ось слова, якими Шевченко оскаржує в нищенні українського народу Петра I, що вислав козаків на працю в північні сніги, подібно, як недавно робив Сталін. Але Кирилюк цього „не знає”, він згадує при цій нагоді прилуцького полковника І. І. Галагана, якого Шевченко називає „поганим”. Кирилюк підкреслює, що „Галаган разом із своїм полком виступив проти шведських інтервентів і зрадника Мазепи по боці Петра I” (ст. 315).

Ось так пояснює Кирилюк Шевченкові твори. Він же одночасно пише, що українські національні шевченкознавці „спотворюють” українського поета (пор. щоденник „Свобода”, ч. 43, з 5-го березня 1964). Кирилюк згадує ще цього „полковника поганого” на 585 ст., але не робить жадних висновків із того прикметника-епітета, яким визначив його Шевченко.

Пригадаймо, як це воно справді є в Шевченка. Український поет висловлює глибокий жаль, що в українському народі не було єдності, що довело до поневолення України Москвою.

Нарадила мати,
Як пшениченьку пожати, Полтаву достати.
Ой пожали б, якби були одностайне стали
Та з фастовським полковником гетьмана єднали.
Не стриміли б слізи в стрісі у Петра у свата,
Не втікали б із Хортиці славні небожата,
Не спинав би їх прилуцький полковник поганій...
Не плакала б Мати Божа в Криму за Україну.

Це правда, що Шевченко знав добре „історію-правду про якогонебудь одного магната”, який тоді гнобив український нарід, що так злорадісно підкреслює Кирилюк, але не меншою правдою є й те, що „Петрові собаки рвали, гризли Україну”. Правдою в цій поемі є й те, що Шевченко використав в ній прегарну легенду про образ Пречистої, яка опікувалася запорожцями і яка „в Іржавиці в мурованім храмі й досі плаче за козаками”.

Комуністичні критики мусять замовчувати такі місця в Шевченка, як оце, що ми його навели на початку. Не можуть вони в своїх „наукових працях” писати правду і про те, як Шевченко ставився до гетьмана Мазепи.

Леонід Хінкулов у книжці „Тарас Шевченко і його сучасники” (Київ, 1962) на 68-ій стор. обурюється проти „буржуазних націоналістів”, які нібито пишуть, що „для Шевченка кріпацтво, як і взагалі соціальні проблеми, не мало значення, а болів він виключно болями національними” (ст. 68).

Хінкулов, згадуючи статтю проф. О. Лотоцького п.з. „Державницький світогляд Т. Шевченка”, пише, що її автор запевняє, ніби Шевченко „ніколи не висував наперед моменту соціального”, бо в творах його завжди виразно виступає момент національно-державний” (ст. 69).

Щоб пришилити на брехні оцього совєтського науковця, наведемо уривок із статті О. Лотоцького:

Говорючи про фатальний для України договір Богдана з Москвою, поет звертає увагу не на соціальну, а на політично-державну сторону лихих його наслідків. З другого боку не осуджує поет революційного кроку Мазепи, хоч його й не піддержали народні маси з причин соціальних. Шевченко не міг помилити, „забути” пекучої для його громадянської свідомості справи соціального поневолення, проти якого все своє життя висловлював вогненні протести; але як патріот-державник, він добре розумів, що хвороби соціальні можна лікувати органічно лише в умовах власної незалежної державності... (Повне видання творів Шевченка, том III, ст. 361, Шикаго, 1959, вид. М. Денисюка).

Цей самий совєтський науковець-шукач ворожої нам московської правди так пише про відомі „Інтерпретації” акад. Ст. Смаль-Стоцького:

„Присяжний перекручувач Шевченка С. Смаль-Стоцький у своїй хирлявій книжечці „Тарас Шевченко, інтерпретації”, виданій у Варшаві в 1934 році, виводив з творів Шевченкових заклик до . . . клясового миру!” (ст. 69). А чи слова „Обніміте, брати мої, найменшого брата” з „Посланія” не є закликом до клясового миру?

Та Хінкулов не може інакше написати і тому на цій самій сторінці він твердить, що „Шевченко любов до України тісно пов'язував з гарячою прихильністю до . . . в першу чергу — російського братнього народу, до його передової куль-

тури, до його визвольної боротьби". (Тісі, що про неї писав Шевченко в „Кавказі” — Л.Л.).

Коли літературознавець пише про „передову культуру братнього народу” в 40-их роках 19-го віку, то це виглядає на кпини з усякого глузду, бо ж Шевченко висміяв ту культуру в поемі „Сон”, і за це покарано його засланням, а такий ліберал і вільнодумець, як В. Бєлінський став по боці деспота-царя.

„ЧЕРНЕЦЬ”

У Києві на Подолі
Було колись... І ніколи
Не вернеться, що діялось,
Не вернеться сподіване,
Не вернеться... А я, брате,
Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати,
Жалю серцю завдавати.

(„Чернець”, 1847)

Так починає поет одну з найкращих своїх поем — „Чернець”. Ці слова є відповіддю тим, які твердять, що Шевченко розчарувався в Козаччині і інакше на неї дивився в половині 40-их років.

Поему „Чернець” написав Шевченко в Орській кріпості 1847-го року і в ній прославляє „братерську нашу волю”, яка без „холопа і без пана сама собі у жупані розвернулася весела, оксамитом шляхи стеле, а єдвабом застиляє і нікому не звертає”.

Шевченко цікавився особою Семена Палія найпевніше тому, що цього козацького героя симпатично змальовували народні пісні. Поет плянував в „Живописній Україні” вмістити навіть картину „Семен Палій у Сибіру”. Сцену прощання запорожця зі світом знайшов поет в Кулішевій „Чорній Раді”, надрукованій у 1845 році. Історики докладно визначили, які історичні моменти в Шевченковій поемі не згідні з історією, але це не має впливу на мистецьку вартість твору про Семена Палія. Палій, пише Д. Николишин, „справжній патріот, що проти шляхетського ладу Польщі та подібного ладу нової козацької шляхти на Лівобережній Україні висунув новий ідеал козацького устрою з братерською волею без холопа і

без пана та намагався його здійснити... Життя переконало його, що думи, виплекані серцем, ведуть деколи на бездоріжжя” (ст. 60):

Бий поклони!
І плоть старечу усмиряй.
Святе писаніє читай,
Читай, читай та слухай дзвона
А серцеві не потурай.

Семен Палій мав свої власні амбіції в політичній діяльності, і тому гетьман Іван Мазепа слушно вважав його своїм майбутнім конкурентом в плані об’єднання України. Мазепа підступом схопив Палія, і цар Петро I заслав його на Сибір.

Палій в поемі Шевченка бачить, що серце його „весь вік дурило”, воно його „в Сибір водило”, і треба його „приспати і занехаяти”. Шевченко з любов’ю змальовує „хвастівського полковника” Палія, але ні словом не виступає проти гетьмана І. Мазепи, хоч тут була б для цього найкраща нагода. Проте, автори шевченкознавчих праць, що появляються на Україні, як ми вже згадували, твердять, що Шевченко був проти „зрадника” Мазепи.

Семен Палій, оцей „запорожець лихом недобитий”, служив Україні своїм розумом і шаблею, як був на волі і мав молодечу силу. І наприкінці свого життя, живучи в монастирі, він не забуває про Україну:

До утрени завив з дзвіниці
Великий дзвін. Чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патерицю,
Перехрестився, чотки взяв...
І за Україну молитись
Старий чернець пошкандибає.

Історики зазначають, що побут Палія в монастирі — це видумка поета, але читач зворушений цією видумкою, яка дала поетові можливість показати своїм сучасникам і нам, що серед запорожців-козаків були такі лицарі, як Семен Палій, які ціле своє життя, всіми можливими засобами, служили тільки Україні. Слушно написав Д. Николишин, що Палієва „любов до України — се світло його життя, се імператив його душі” (ст. 61).

Ми згадували, що поет написав поему „Чернець” в першому році заслання в Орській кріпості після поеми „Іржа-

вець”, в якій також оспівував часи гетьмана Мазепи, згадуючи і „хвастівського полковника” (Семена Палія).

Проф. Л. Білецький завважує, що і Шевченко, так само як Палій, був „лихом недобитий”. Палій, у поемі Шевченка, і „на старість по всіх пережиттях на засланні і під чернечою рясою зберіг молоде серце, палку любов до України й до кінця життя серцем не прохолонув” (ІІ, ст. 385-386).

Щоб краще зрозуміти цю поему, треба навести першу редакцію твору, який звичайно кінчається на рядках: „І за Україну молитись старий чернець пошкандибав”. В першій редакції були ще й такі строфи:

Молися, старче, бий поклони,
Поки й малих дітей погонять
Гатить глибокі болота...
На світі все, бач, сушта!
Молися ж, бий собі поклони!...

Моливсь чернець за Україну;
Зробив і хрест, і домовину,
Та смерть барилася, не йшла,
Поки гармата заревла
Із Глухова по Україні.
Почув чернець, не дохрестився,
Тільки на небо поднявся
Та щось промовив, застогнав
І душу Богові послав,
А сам з труною одружився.

Отже, колишній славний полковник не витримав, як почув, що москалі гонять українців „гатить глибокі болота”.

Шевченко дорікав українцям за те, що „не знають, де похований, в якому краю” Семен Палій. Кінець поеми в первісній редакції звучить:

Отак то сталося, батьку козачий!
Все занехаяли діти ледачі:
І свою волю, і твою славу.
Москалі рознесли вали в Полтаві,
Розруйнували і Січ, і Спаса,
А над тобою глину товкмасять.

Кирилюк безрадний в пояснюванні цього Шевченкового твору. Він навів 20-рядкову пісню про Мазепу й Палія, яку Шевченко записав ще в 1846 році і в якій називається Мазепу „проклятим” і „вражим”, а Палієві бажається „царства небесного і довічної слави”. Але Кирилюк не звертає уваги

на те, що Шевченко не пішов за народною творчістю і не виступив проти Мазепи, навпаки, — прихильно поставився до нього, а Палієві звелів „бити поклони” і „плоть старечу усмирять” за те, що прислухався до голосу свого амбітного серця, яке „його в Сибір водило”. Кирилюк перекрутив це місце, назвавши той голос „зрадницьким”, якого Палій „не послушав” і далі в монастирі „лишився патріотом своєї вітчизни і не відцурався світу” (ст. 318). Очевидно, під „вітчиною” розуміє Кирилюк ту саму „радянську батьківщину” із столицею в Москві, про яку пишеться у відомому зверненні в справі пам’ятника Т. Шевченкові у Вашингтоні (див. „Свобода” ч. 53 з 19-го березня 1964 р.).

Шевченко звелів Палієві покутувати за те, що допомагав Петрові І, а Кирилюк його за це хвалить і називає патріотом — розуміється російським.

„ШВАЧКА” („ОЙ, НЕ П’ЄТЬСЯ ГОРІЛОЧКА”)

Ходім погуляєм.
Та в пригоді свого батька
Старого згадаєм,
Полковника хвастівського —
Славного Семена.
Ходім, брати: не згинете,
Хлопці, коло мене.

(„Швачка”, 1848)

Цю коротеньку поему написав Шевченко на засланні 1848-го року. Як бачимо з наведених угорі рядків, її герой, Яків Швачка, згадує „славного Семена” (Палія), і це є доказом на те, що гайдамаки вважали себе правними продовжувачами того діла, яке мали доконати козаки. Козацтво тоді втрачало свою силу й значення внаслідок московської політики, яка змагала до повного поневолення України.

Швачка воював в околицях Василькова і Білої Церкви, мавши за свій центр Хвастів. Московські війська почали приборкувати гайдамацьке повстання, і Швачка попав у їхні руки. В Києві його катували, а після того вивезли на заслання. Шевченко написав цю поему під впливом народної пісні, яка починається словами:

Ой, хвалився та козак Швачка
Під Білу Церкву йдучи:
Гей, будем, брати, та китайки драти
Та в онучах топтати.

(Николишин, ст. 27)

Автор малює криваві сцени боїв тих пізніх гайдамаків, які діяли після ліквідації головного повстання 1768-го року. Цікаво, що отой жорстокий ватажок у Шевченковій поемі молиться Богові в часі, вільному від боїв:

В самім замку невеличку церковцю святую
Не спалено. Отам Швачка співа „алілуя”.

Оця поема свідчить про те, що події з часів Гайдамачини цікавили Шевченка і в 1848 році. Поема „Шевченка” не є, як гадав проф. Л. Білецький, „одним з найоригінальніших творів навіть і по формі”, бо в ній є „стилізація українських історичних пісень” (III, ст. 443).

На цім місці варто згадати п'єсу польського письменника М. Суховерського (1802-1874) „Ванда Потоцка чилі схронене в ляску св. Софії”, яка появилася друком у Львові 1832 року. Автор цієї п'єси у передмові зазначив, що її основою послужили дійсні події, а саме: спроба ренток розбитих під Уманню гайдамаків на чолі зі Швачкою захопити 10-го червня 1769 р. Львів, щоб визволити ув'язнених товаришів та пограбувати місто. (Р. Ф. Кирчів: „Українська тема в польській драматургії першої половини XIX віку” в збірнику „О. О. Потєбня і деякі питання сучасної славістики”, Харків, 1962, про п'єсу „Ванда Потоцка”, на ст. 298-304).

Ми знаємо, що дехто з українських критиків із застереженням оцінював Шевченкові твори про Коліївщину, тому цікаво, як польський автор — ще перед Шевченком — дивився на українського героя-гайдамаку, отамана Швачку. В цій п'єсі виголошує він таку промову:

„Слухайте мене, браття! Оце наближається нарешті довго сподівана хвилина, скоро перестанемо бути викиднями цього світу, засвітає нам ліпша доля, але мусимо користати з сприятливої пори і докласти всіх сил та відваги. Кого позбавлено коханої нареченої, видерто волю, майно, зневажено людську гідність, хто має душу сміливця, той хай іде за мною... Досить цієї неволі... Покажімо тим злочинцям

і негідникам, поміщикам, що і хлоп зуміє бути паном, покажімо світові, що вільність і рівність мають панувати всюди” (ст. 301).

„У НЕДІЛЕНЬКУ У СВЯТУЮ”

Громада чмелем загула,
У дзвони задзвонили,
Гармата заревла,
І бунчуками вкрили
Преславного запорожця
Павла Кравченка - Наливайка.

(„У неділеньку у святую”, 1848)

Акад. Ст. Смаль-Стоцький слушно ствердив, що цю поему можна назвати „тільки історично-побутовим образком”, бо описана в ній подія не є історичною. Д. Николишин, стараючись в'яснити її на основі „Історії Русів” і твору Бантиш-Каменського, ствердив, в чому Шевченко згідний із історичними джерелами, а в чому з ними розходиться (ст. 48-51). Та ми повинні пам'ятати також слова історика В. Антоновича, що „поет — не історик”, і на основі мистецького твору знайти ту провідну думку, яку мав Шевченко, коли писав цей твір на другому році свого заслання в Кос-Аралі (1848). Цю поему давніше називали „Вибором гетьмана”, бо саме цю подію Шевченко бажав змалювати:

Молебствіє архимандрит
Сам на горі править,
Святого Бога просить, хвалить,
Щоб дав їм мудрости дознати,
Гетьмана доброго обрати.

Громада „одногласне, одностайне вибрала гетьмана преславного Лободу Івана”. Але він дякує „за честь, за славу, за повагу” і рекомендує громаді вибрати на гетьмана молодого, бо тепер „прелютая година на нашій славіній Україні”, і не „старому булаву носити”:

Нехай носить Наливайко козакам на славу,
Щоб лякались вражі ляхи у своїй Варшаві.

„Ціль поеми ясна, — пише Николишин, — зображуючи при виборі гетьмана лад на Запоріжжі, поет хотів пригадати

своїм землякам демократичний устрій Козацької республіки, підвалину якої становила рівність і повновартність всіх громадян у справі вибору державних керманців. Бачимо у згідливому порозумінні всі верстви населення: народ із попами, ченців із архимандритом, полковників і Запорозьке військо; у всіх одна думка, як видно в молитві до Бога, щоб „дав їм мудрости дознати, гетьмана доброго обрати” (ст. 52). Постаті Лободи і Наливайка показують нам, яким, на думку Шевченка, повинен бути провідник народу.

Очевидно, що Є. Кирилюк у своїй книзі (ст. 320) не бачить отого ідеального демократичного вибору українського гетьмана. Кирилюк може написати лише те, що „Шевченко показує довір'я народу до Наливайка — героя боротьби проти польської шляхти, оспіваного свого часу поетом-декабристом Рилевим”. Оце і все.

Але про цю чудову поему варто сказати дещо більше, як це зробив проф. Л. Білецький. В третьому томі „Кобзаря” на 454 і 455 сторінках він пише:

„Поет глибоко пережив цей момент, перейнявся ним до найглибших тонів власного чуття і віддав його не тільки відповідними словами, але й глибоко суб'єктивними засобами поетичного змалювання. І ми чуємо не тільки врочистий настрій хвилини, — ми чуємо музику у висловах, мелодію речитативу:

У неділеньку у святую, у досвітню годину,
У славному-преславному місті Чигирині,
Задзвонили в усі дзвони, з гармати стріляли,
Превелебную громаду докупи скликали.

Увесь цей уступ ономатопеїчно (наподоблююче) природнім звукам дзвонів, стрілів та інших звукових закликів через повторення тих самих складів: свя, сві, слав, скли, дзво, гар, стрі, гро, пре і т. д. з впливаючими назверх звуками св, сл, скл, гр, стр, пр і т. д. творить звукову картину зборів громади”.

Це можна було виразно чути під час недавнього виконання цієї поеми, до якої склав музику Борис Кудрик, на Шевченківському концерті в Нью Йорку хором „Думки”. Там дійсно можна було відчувати „повну звукову картину хвилюючого моменту, глибоких переживань старого гетьмана, сліз-ридання і врочистої мови. Це чудова перлина високоліричної й мелодійної віршової і поетичної мови” (ст. 455).

„ЗАСТУПИЛА ЧОРНА ХМАРА”

Мов орел той приборканий,
Без крил та без волі,
Знеміг славний Дорошенко,
Сидячи в неволі.

(„Заступила чорна хмара”, 1848)

Це третя поема, в якій український поет на засланні в 1848-му році роздумував над давньою славою та волею України. В цьому творі Шевченко з найбільшою симпатією відзивається про „славного” українського гетьмана.

Петро Дорошенко (1665-1676) був цілковито відданий справі визволення України від Польщі і від Москви, які в Андрусівському договорі (1667) поділилися були українськими землями. Петро Дорошенко шукав допомоги в Туреччині, і вже було йому вдалося об'єднати Правобережну Україну з Лівобережною, але Москва не допустила до того. Польща була змушена зрестися в Бучацькому договорі з 1672-го року своїх претенсій до Правобережжя. Пляни Дорошенка, цього мудрого українського патріота, вже були недалеко до здійснення, але на перешкоді став новий гетьман на Лівобережжі, Іван Самойлович (1672-1687), який був вислужником Москви. В поясненнях до тієї поеми в „Кобзарі”, виданім у Києві 1960-го року із вступною статтею академіка АН УРСР Максима Рильського, читаємо про гетьмана Самойловича так: „Активно протистояв агресивним намаганням султанської Туреччини відірвати Україну від Росії. В оцінці його діяльності Шевченко помилявся” (ст. 585).

Шевченко „помилявся” на думку тих, що пишуть про нього під московською окупацією, бо інакше вони й не можуть писати, навіть якби ясно бачили, що великий український поет своєю інтуїцією вірно скопив пляни гетьмана Петра Дорошенка.

„Дивно і трагічно, каже проф. М. Грушевський, виглядав сей „останній козак” на своїй чигиринській горі, всіми покинений серед опустілого краю, з горсткою своїх козаків „серденят”, що до останньої години не тратив надії на перемогу доброї справи. Шевченко зрозумів трагізм його ідеальних поривів і з усіх козацьких гетьманів присвятив йому найтеплішу згадку в поемі „Заступила чорна хмара”. (Николишин, ст. 55).

Автор „Історії Русів” і Бантиш-Каменський неприхильно дивилися на гетьмана Дорошенка. Немає про нього прихильних згадок і в народних піснях, а проте український геніяльний поет відчув своїм серцем, що Петро Дорошенко був „сонцем руїни”, як про нього 60 років пізніше висловився поет-молодомузівець Василь Пачовський, написавши драму під таким заголовком.

Шевченко яскраво малює тодішню ситуацію в Україні, і неправду пишуть ті, які теревеняють про помилки автора „Кобзаря”:

Заступила чорна хмара та білу хмару.
Виступили з-за лиману з турками татари.
Із Полісся шляхта лізе, а гетьман-попович
Із-за Дніпра напірає — дурний Самойлович
З Ромоданом. Мов та галич вкрили Україну,
Та й клюють елико мога... А ти, Чигирине!
А ти, старий Дорошенку, запорозький брате!
Нездужавш, чи боїшся на ворога стати?
— Не боюсь я, отамани, та жаль України, —
І заплакав Дорошенко як тая дитина!

Великий український історик Володимир Антонович високо оцінив цю поему Шевченка: „Часи руїни змальовані в цій поемі так живо, що подібне живе уявлення про неї можна мати хібащо прочитавши велику монографію М. Костомарова”. Професор Дмитро Дорошенко твердив, що Шевченко в оцінці ролі гетьмана Петра Дорошенка випередив навіть найвизначніших українських істориків свого часу. Це є доказом глибокої інтуїції Шевченка і доказом того, як глибоко поет розумів історію України”. („Кобзар”, Вінніпег, III, ст. 467).

І ця поема є ще одним доказом на те, що Шевченко не осуджував Гетьманщини та Козаччини, як дехто гадає. У 40-их роках він виступав лише проти тих гетьманів, які були „гразню Москви”, як ось згаданий „дурний Самойлович”. Проф. Д. Дорошенко пише про це повну правду, хоч вона може не подобатися державним советським науковцям, що обороняють окупаційний московський режим в Україні.

„Однак, осуджуючи недолугих гетьманів, — пише Д. Дорошенко, — і старшин зрадників, отих „Галаганів і Кочубеїв-Ногаїв”, Шевченко назавжди зберіг у своїй душі шану, а навіть пістет до Гетьманщини, як до колишньої фор-

Гетьман Петро Дорошенко

ми української державности”. (Т. Шевченко, том II, вид. Денісюка, Шикаго, 1961, ст. 300).

Шевченко в цій поемі стоїть по боці Дорошенка, який не хотів служити Москві. Шевченко висловлює жаль з приводу того, що „забули в Україні славного гетьмана”.

М. Рильський у „Кобзарі”, виданому 1960 року в Києві, на 585 ст. пише, що „Шевченко не зовсім правильно оціню-

вав діяльність Дорошенка". Але ще східніше пише про це згадуваний нами Кирилюк в книжці про Шевченка:

„Опинившись між двох вогнів — з одного боку, між турками й татарами і, з другого боку, польською шляхтою — Дорошенко склав клейноди й перейшов на бік Росії. У долі колишнього гетьмана, який доживав свого віку далеко від батьківщини, засланий поет бачив ніби спільні риси із своєю долею” (ст. 321).

Кирилюк боїться написати, що москалі не дозволили Дорошенкові жити в Україні, і що гетьман перебував на засланнях так, як і Шевченко, коли писав цю поему. Кирилюк, підхліблюючись Москві, пише:

„Цілком можливо (? — Л. Л.), що пізніше Шевченко переглянув своє ставлення до Дорошенка, бо в більшу книжку поема переписана не була” (ст. 321).

Це вже вершок „вибілювання” Шевченка перед теперішніми панамі в Україні! Бідні ж ті вчені і нещасна та наука, яка мусить так викривлювати правду про твір поета. Та ж Шевченко виразно написав:

Не розсиплем вражу силу, не встану я знову!..
Возьміть мої гетьманські клейноди, панове,
Та однесіть москалеві: нехай Москва знає,
Що гетьмана Дорошенка на світі немає.
А я, брати запорожці, возьму собі рясу
Та піду поклонити бити в Межигор до Спасу.

А Кирилюк пише, що „Дорошенко склав гетьманські клейноди й перейшов на бік Росії”. Ось так вияснює Шевченкові думки советський шевченкознавець, який не зміг написати, що Москва, не дозволивши Дорошенкові жити ченцем у Межигорськокім Спасі, заслала його на північ. Шевченко виразно про це написав:

Не пустили Дорошенка, у рясі пізнали.
Закували у кайдани, в Сосницю послали.
А з Сосниці в Ярополче віку доживати.
Отак тобі довелося, запорозький брате!..

Отак довелося тепер і українській поневоленій науці служити Москві, обдурюючи український народ в такій важливій справі, як творчість його найбільшого поета.

„БУВАЄ, В НЕВОЛІ ІНОДІ ЗГАДАЮ”

А як ми бились, умирали,
За що ми голови складали —
В оці могили? Будеш жить,
То, може, й знатимеш, небоже,
Бо слава здорово кричить
За наші голови... А може,
І про могили, і про нас
З старцями божими по селах
Правдива дума невесела
Між людсьми ходить...

(„Буває, в неволі іноді згадаю”,
1850)

Оце кінець Шевченкової поеми з сонною візією про давню славу і про змагання українських козаків за волю:

Дивися, дитино,
Усі ті могили — усі отакі.
Начинені нашим благородним трупом,
Начинені туго. Оце воля спить!
Лягла вона славно, лягла вона вкупі
З нами козаками! Тут пана немає,
Усі ми однаково на волі жили!
Усі ми однаково за волю лягли,
Усі ми і встанем, та Бог його знає,
Коли то те буде.

Старий козак оповідає в цій поемі, що він усе, що мав, віддав боротьбі за волю України, усе майно і трьох синів, та коли ворог збезчестив його доньку, — важко помстився на ньому. Як бачимо зі слів, наведених в мотто, Шевченко в 1850 році уважав козаків за тих, що „здобували Україні і славу і волю”, бо „слава здорово кричить за наші голови”. Проте, Кирилюк пише, що тут „козак-оповідач критично відзивається про ідеалізацію всього минулого України” (ст. 322), хоч в дійсності тут жадної критики немає. Советському вченому, здається, оте „минуле України” в творах Шевченка не дає спокою, і він конче хоче його опаллюжити.

Шевченко в цій поемі повторив свої думки про унію, які висловив у „Тарасовій ночі” та „Гайдамаках” і у вірші „Ще як були ми козаками” (Орська кріпость, 1847, Москва 1858): українці й поляки жили в згоді, але „ксьондзи-магнати” порізли і „розвели ті два народи”. І тоді почалися війни:

Земля козача зайнялась і кров'ю, сину, полилась
І за могилою могила, неначе гори поросли
На нашій, синочку, землі.

В цій поемі поет хотів ще раз пригадати землякам, чим
для них є українські могили. Це свідки волі, що

Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.

Шевченко устами козака оповідає про „могили на на-
шій, синочку, землі”, а Кирилюк підкреслює, що Шевчен-
ко „послідовно бореться за єднання слов'янських народів”,
і на доказ цього, зовсім не на місці, твердження додає аргу-
мент: „Не випадково він на засланні називав Лермонтова
нашим письменником”. (ст. 323, 324).

Ми вже згадували, що Шевченко бажав волі всім слов'ян-
ським народам, що він виступав оборонцем усіх поневолених,
не тільки в російській тюрмі народів, але кожний об'єктив-
ний читач усміхнеться, коли прочитає у Кирилюка оце міс-
це про „нашого Лермонтова” . . .

„ЗА БАЙРАКОМ БАЙРАК”

Нас тут триста, як скло,
Товариства лягло
І земля не приймає!
Як запродав гетьман
У ярмо християн,
Нас послав поганяти.

(„За байраком байрак”, 1847)

Оцю сумну поезію називає проф. Л. Білецький „одинок-
ою баладою на історичну тему з козацької доби” (III, ст.
295). Сумна вона, бо їй невеселі були думки поета в казематі
в 1847 році після заарештування у зв'язку з викриттям Ки-
рило-Методіївського Братства.

Цей твір — це спів козака, що встав із могили і співає
в степу про те, як то в Україні „свою кров розлили і зарізали
брата”.

Крови брата впились і отут полягли
У могилі заклятій. —

Це найбільше понурий твір у творчості Шевченка, в
якій співав поет про „славу і волю” свого народу. Але зга-
дує він і про те, чому його нарід втратив волю, хоч за неї
склав стільки жертв в тих численних могилах, що „про во-
лю з вітрами говорять”.

„ХУСТИНА”

Ой хустино, хустиночко!
Мережана, шита!
Тільки слави козацької —
Сіделечко вкрити.

(„Хустина”, 1847)

Не забуває Шевченко про „славу козацьку” і в цій сум-
ній, з часів Гетьманщини, поемі також із баладовим моти-
вом, бо „слава і воля” українського народу — це головний
мотив його творчості, від початку літературної діяльності
аж до його смерті:

З Чигирину
По всій славній Україні
Заревли великі дзвони,
Щоб сіддали хлопці коні,
Щоб мечі-шаблі гострили
Та збирались на весілля,
На веселе погуляння,
На криваве залицяння.

Та нещаслива була та війна для козака, що йому сиро-
тина „дарувала шиту шовками хустину, щоб згадував на
чужині”.

Шевченко написав цю поему в Орській кріпості, поті-
шаючи себе згадкою про „козацьку славу”:

Несуть пани осаули козацькою зброю:
Литий панцер порубаний, шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці і три самопали . . .
А на зброї . . . козацькая кров позасихала.
Ведуть коня вороного, розбиті копита . . .
А на йому сіделечко хустиною вкрите.

Згинув козак в бою, але дорого продав своє життя, як
про це свідчать „порубаний панцер” і „засохла козацька
кров на зброї”.

ІСТОРИЧНІ СЮЖЕТИ Й МОТИВИ В ТВОРЧОСТІ ШЕВЧЕНКА

Вибачайте, люди добрі,
Що козацьку славу
Так навмання розказую,
Без книжної справи.
Так дід колись розказував,
Нехай здоров буде!
А я за ним. Не знав старий,
Що письменні люди
Тії речі прочитають.

(Епілог до „Гайдамаків”)

Ми коротко розглянули ті Шевченкові твори, що мають історичні сюжети або тільки історичне тло. При деяких творах ми згадували про те, з яких історичних джерел користав поет, малюючи окремі історичні події, характеризуючи історичних героїв або змальовуючи постаті, видумані на історичному тлі.

І в „Передмові” до поеми „Гайдамаки”, і в наведеному вгорі уривку з Епілогу до цієї поеми Шевченко пише, що „розказує” цю подію „навмання”, нібито без „книжної справи”. У відповідних місцях ми вже наводили ті історичні джерела, з яких український поет користав. Творячи свої історичні поеми про славную минувшину, він малював на її тлі страшний контраст — гірку тодішню українську дійсність.

Ми наводили вище голоси деяких учених, які твердили, що Шевченко з часом нібито розчарувався в козацькому періоді історії України. На нашу думку, цю справу треба розуміти так, що український поет в пізніших своїх творах, починаючи з 1843-го року, звертав більшу увагу на сумну дійсність і стверджував, зокрема в „Посланні” (1845), що до неї довели український нарід ті його провідники, які були „підніжками, гряззю Москви, варшавським сміттям”. Алеж в цьому самому творі поет пише про „славу, живу славу дідів наших”.

Не місце тут згадувати всі дальші, пізніші місця в Шевченкових творах на доказ того, що Шевченко не осуджував Козаччини. Наведемо лише думку новішого історика України, покійного Дмитра Дорошенка, який написав статтю до повного видання Шевченкових творів у Варшаві, передруковану у II томі видання М. Денисюка, ст. 288-309. Стаття ця

Проф. Дмитро Дорошенко

має заголовок „Історичні сюжети й мотиви в творчості Шевченка” (через недогляд надруковано не „Д. Дорошенко”, а „В. Дорошенко”, але в „Змісті” надруковано правильно).

Отже, на 301-ій сторінці Д. Дорошенко пише:

„Залишився Шевченко до кінця свого віку вірним і своєму поглядові на козаків, як на найкращий історичний тип українця, як на оборонців ідеалів свободи й рівності (пор. „Буває в неволі іноді згадаю”, 1850) і зображування козака, як ідеальної в очах народу постаті, — до кінця належало до улюблених мотивів його поезії („Ой, крикнули сірі гуси”, 1849, „Не хочу я женитися”, 1848, „Нащо мені женитися”, 1849, „Москалева криниця”, 1847 і 1857). Шевченка не зачепила зміна поглядів П. Куліша на Козаччину, зміна, що

вже була помітна в кінці 50-их років і відбилася в повісті „Чорна Рада” та навіть у „Записках о Южной Руси”.

Ми вже згадували, що Шевченко осуджував нездібних гетьманів і тих козацьких старшин, які зрадили Україну, але Шевченко, як вірно пише Д. Дорошенко, „зберіг у своїй душі пошану й навіть пістет до Гетьманщини, як до колишньої форми української державности” (ст. 300).

Читаючи Шевченкові твори, стверджуємо, що Шевченко осуджував тільки деяких гетьманів (Б. Хмельницького, Івана Самойловича) і високо шанував тих, що бажали добра Україні: Петра Дорошенка, Івана Мазепу, Павла Полуботка. Петра Дорошенка, як ми підкреслювали при обговоренні поеми „Заступила чорна хмара”, змалював Шевченко як дійсного українського патріота, хоч відомі Шевченкові історичні джерела інакше представляли цього нещасливого гетьмана.

Шевченко черпав історичний матеріал із наукових історичних творів, але ставився до них критично, і не пішов в оцінці цього гетьмана ані за М. Костомаровим, ані за М. Максимовичем. Д. Дорошенко пише про це так (ст. 300):

„Шевченко мав свою власну думку, свої власні погляди, які не завжди сходилися з думками та поглядами його вчених приятелів. Він своєю геніяльною інтуїцією іноді навіть випереджував погляди, що до них доходила українська історіографія. Драгоманов мав рацію, кажучи, що „мужик Шевченко стояв попереду своїх учених приятелів, київських слов'янофілів, — і гарячою думкою громадською, й таким же українством”.

Треба признати, що в „Посланії” Шевченко з іронією ставився до тих палких звелічників Козаччини, які хвалилися нею, але самі бездільно „хилилися в ярмі”, не йшли слідами своїх „славних дідів”, мирилися з поневоленням, хоч і деклямували про те, що історія України, — це „поема вольного народу”. Шевченко осуджував тих своїх сучасників, які „чванилися тим, що колись братство віру заступило, що Синопом, Трапезунтом галушки варило”, бо що українцям із того, коли „на Січі мудрий німець картопельку садить”.

Коли б М. Драгоманов знав докладніше про Шевченкову освіту, то не називав би його „мужиком”. Проф. Д. Дорошен-

ко, наводячи список історичних творів, які були в Шевченковій бібліотеці, пише, що для Шевченка „історія України не була предметом тільки академічного інтересу, бо він її глибоко відчував, і, можна сказати, переживав” (ст. 306). І тому автор „Кобзаря” більше як сто років тому дивився на історію України так, як тепер дивиться український нарід, який по гіркому історичному досвіді розуміє, що означали слова із Шевченкової поезії „Мені однаково” з 1847-го року. З тих слів сміявся вчений професор М. Драгоманов, називаючи їх нісенітницею, але їх глибоко сприймає кожний національно свідомий українець:

Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...
Ох, не однаково мені!

Очевидно, що московським окупантам не подобається те, що український поет оспівував славу і волю України, що автор „Кобзаря” славив гетьманів, що він не „розчарувався” в українській козацькій історії, як це явно й славно видно навіть і з тих деколи обчімханих російсько-московською цензурою творів Шевченка*.

Ось читаємо в Шевченковій поезії „Сон” („Гори мої високі”), написаній в Орській Кріпості 1847 року, таке:

Стоїть одним-одна хатина...
З хатини видно Україну
І всю Гетьманщину кругом.
Під хатою дідусь сивенький
Сидить, а сонечко низенько
Уже спустилось над Дніпром.
Сидить, і дивиться, і дума,
А сльози капають... „Гай! Гай!.. —
Старий промовив: — Недоуми!
Занаптали Божий рай!..
Гетьманщина!” І думнеє
Чоло похмаріло...
Мабуть, щось тяжке, тяжкеє
Вимовить хотілось?
Та не вимовив...

* Десять років у виданнях „Кобзаря” не було поеми „Якби то ти, Богдане п'яний”, написаної 18-го серпня 1859, бо ця поема не дозволяє хвалити „возз'єднання” України з Московщиною.

Це — відповідь усім тим, які гадають, що Шевченко змінив свій погляд на Гетьманщину і критично дивився на цю форму влади. „Недоуми! Занапали Божий рай!.. Гетьманщина!”

ПОЛІТИЧНІ ПОЕМИ Т. ШЕВЧЕНКА

Кругом мене, де не гляну,
Не люди, а змії...
І засохли мої сльози,
Сльози молодії.
І тепер я розбитес
Серце ядом гою,
І не плачу, й не співаю,
А вию совою.

(„Три літа”, 1845)

Про політичні поеми Шевченка писав у своїй праці Ом. Цісик. Про цей рід Шевченкової творчості він пише так:

„Назву політичні поеми треба розуміти ширше: се не тільки поеми, в яких поет торкається політичних відносин та устрою в сучаснім російським „темнім царстві”, але сюди належать усі поетичні твори, в яких він змальовує культуру, національно-політичну й соціальну, словом — суспільну руїну на Україні, при чім виходить не раз від бувальщини українського народу та порівнує сучасне з минулим, або вказує на те, що погані відносини в теперішньому є наслідками промахів, хиб, а то й гріхів давніх поколінь; то знову, маючи на оці тільки добро рідного краю, подає шляхи, якими слід землякам ступати, щоб створити нову, вольну, велику сім'ю Українську Державу” (ст. 3).

Далі О. Цісик на прикладах вияснює своє розуміння історичних поем. Він пише: „Тому ні „Розрита могила”, ні „Чигирин”, ні „Великий льох”, ні „Суботів”... не є історичними поемами, як от „Тарасова ніч”, „Іван Підкова”, „Гамалія”. Зразу стає ясно всякому, що, наприклад в „Розритій могилі” не минуле (Хмельницький) хоче поет малювати, а радше йому йде про той сучасний стан, тих перевертнів, недолюдків і т. д., яких він стрічав на кожному кроці, а Переяславська угода являється тільки вихідною точкою до того, причинним зв'язком” (ст. 4).

О. Цісик до своєї збірки Шевченкових політичних поем узяв такі твори, які мали увійти до „альбому”, що звався „Три літа” і обіймав твори поета з років 1843-1845, від „Розритої могили” (9 жовтня, 1843) до „Як умру, то поховайте” (25 грудня 1845).

Цісик обговорює такі твори Шевченка з політичною тематикою: „Розрита могила”, „Чигирин”, „Сон”, „Чого мені тяжко?”, „Пустка”, „Н. В. Гоголю”, „Великий льох”, „Суботів”, „Кавказ”, „Посланіє”, „Холодний яр”, „Три літа” та „Заповіт”. Д. Богачевський слушно підкреслив, що Цісик не взяв до уваги всіх Шевченкових творів, у яких заторкується політичні проблеми. (Данило Богачевський. „Західноєвропейські суспільні клічі в творах Шевченка”. У століття смерті Шевченка, Філядельфія, 1962, ст. 45-46).

Шевченко порушував політичні справи і в пізніших своїх творах, написаних майже перед самою смертю. Згадаймо хоча б із останніх його років такі: „Юродивий” (1857), „Ісаїя. Глава 35” (1859), „Осії. Глава XIV” (1859), „Молитва” (1860), „Бували війни й військові свари” (1860) та „Якось то йдучи уночі” (1860).

Отже, Шевченко цікавився політичними й соціальними проблемами все своє життя.

Тепер звернемо увагу на Шевченкові писання з політичною ідеологією, щоб ствердити, які політичні ідеали він плекав.

„РОЗРИТА МОГИЛА”

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?

(„Розрита могила”, 1843)

Цю поему написав Шевченко під час першої подорожі з Петербургу в Україну, 9-го жовтня 1843-го року, під впливом того, що побачив він у рідному краю. Безпосереднім приводом до написання цієї поеми було розкопування могил, ведених Київською археологічною комісією.

Образ могили дуже поширений в ранній творчості Шевченка, бо могила — це символ української слави і боротьби

но, ... оце воля спить!" — каже старий козак поетові). Шевченко вірить, що „якби то знайшли те, що там (в могилах) схоронили, — не плакали б діти, мати не журилась”.

Кирилюк пропустив із поеми „Розрита могила” найважливішу частину і робить фальшиві висновки про цей твір.

Л. Білецький підкреслив, що Шевченко для „своїєї поеми прибрав і відповідну форму, й відповідний стиль. Він укладає поему в форму розмови між автором й Україною-матір'ю українського народу... І поет у стилі народних голосінь оплакує Україну найчутливішими тонами, найліричнішими висловами”.

„Розрита могила” написана 14-складовим т. зв. коломийковим розміром, а кінцева пуанта — 12-складовим віршем для підкреслення головної думки твору:

Якби то знайшли те, що там схоронили, —
Не плакали б діти, мати не журилась.

Л. Білецький вірно коментував, що в могилах, на думку Шевченка, схована була воля України, там „спить ота моральна і патріотична сила, що збудить український нарід до визвольної боротьби” (I, 399), тому не сміє розкопувати українські могили москаль, бо він там не має чого шукати, це ж український скарб — ключ до державної волі.

„ЧИГРИНЕ, ЧИГРИНЕ”

Чигрине, Чигрине,
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає.

(„Чигрине, Чигрине”, 1844)

Найближчим Шевченковим твором після „Розритої могили” була поема „Чигрине, Чигрине”, або „Чигирин”, як деякі видавці її називають. Написав її поет 19 лютого 1844 р. в Москві і привітав своєму приятелеві, славному драматичному акторові, М. Щепкінові, який грав також в українських п'єсах („Москаль чарівник”) і був, як Шевченко, вкуплений із кріпацької неволі.

Поему починається філософічним ствердженням, що „все на світі гине”, гине і „святая слава” колишньої української столиці:

Над землею летять літа, Дніпро висихас,
Розсипаються могили — високі могили —
Твоя слава... і про тебе, старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить, ніхто й не покаже,
Де ти стояв? Чого стояв? І на сміх не скаже!

А прецінь українці ту ю славу важко здобували в боротьбі з поляками, та „різались з ордами” і „скородили спи-сами московські ребра”. І з того всього „уродила рута... рута... волі нашої отрута”.

Найбільше поетові болить те, що „святая слава Чигиринина лине як пилина”, „за вітрами холодними” (тобто московськими, з півночі), а українці навіть не пам'ятають уже, де стояла столиця, бо „все гнеться перед силою Московщини, всі бояться про Чигирин хоч би на сміх згадати” („Інтерпретації”, ст. 20).

Вірш „Чигрине, Чигрине” належить до творів, що їх невірно пояснювали такі шевченкознавці, як В. Сімович і Ом. Цісик, неточно зрозуміли деякі його слова. Акад. Ст. Смаль-Стоцький у своїх „Інтерпретаціях” вияснив значення цього вірша, провівши паралелі з подібними зворотами, фразами та образами в інших творах Шевченка та в народній поезії. Сімович (ст. 108) пише: „На такій ниві, так добре справлений, повинен був вирости гарний посів — воля, а вироста отрута тої волі; ось так треба розуміти це місце — ціла наша боротьба з різними ворогами не принесла нам волі”. Приблизно так само пояснював і Цісик (ст. 109).

Акад. Смаль-Стоцький відкидає таке пояснення і каже, що „рута” — це не „трійливий бур'ян” (Цісик), ані не „отрута” (Сімович), рута в цьому місці в поемі — це „образ подружжя України з Московщиною”. Смаль-Стоцький продовжує свої міркування: „Отака то нещасна рута вродила й Україні, що вона в наймах марніє, а в її хаті москаль хазяйнує. Отак то воля України отруїлась — нещасним подружжям України з москалем. Тут бачить Шевченко корінь усього лиха” (ст. 22). Далше пояснення цієї поеми таке:

за волю. Шевченко уважав за блюзнірство те, що „москаль розриває” українські могили. „Нехай рие, розкопує, не своє шукає”, стверджував поет, який ще гірше турбувався тим, що „перевертні... підрастають та допоможуть москалеві господарювати та з матері полатану сорочку знімати”.

Цікаво, як автори „Історії української літератури” (ст. 234) з Є. Кирилюком на чолі пояснюють цю Шевченкову поему, не згадуючи при цьому зовсім про те, як автор „Любзаря” дивиться на Б. Хмельницького:

„Вірш „Розрита могила” має своєрідну, алегоричну форму. Тут — і звернення поета до матері-України, і ніби її відповідь та авторський висновок. Поет запитує Україну, за що вона гине. У відповіді матері-України викривається соціальний і національний гніт, який допомагали здійснювати „недолюдки” — „свої” визискувачі, ті, що знімали з „матері полатану сорочку” (ст. 234).

Це все правда, але Кирилюк — як ми вже вище писали — замовчує, що „перевертні” — це тільки слуги — допомагачі „москаля”, який „господарює” в Україні і разом із „недолюдками” — „катує матір”.

Не згадує Кирилюк і того, що москаль може розривати українські могили і господарювати на Україні тільки тому, що спричинився до того Богдан Хмельницький. Бо перед Переяславською угодою з 1654-го року було в Україні інакше:

Панувала і я колись на широкім світі, —
Панувала... Ой, Богдане, нерозумний сину!
Подивись тепер на матір, на свою Вкраїну.
Що, колишучи, співала про свою недолю,
Що, співаючи, ридала, виглядала волю.
Ой, Богдане, Богданочку! Якби була знала,
У колісці б задушила, під серцем приспала.

Кирилюк промовчує це місце з поеми, але кількома рядками нижче на цій самій сторінці ганьбить „українських буржуазних націоналістів” за те, що „тенденційно перекручують ідейний зміст поеми „Великий льох” (ст. 234).

Оцінку Шевченком Б. Хмельницького ширше подамо, обговорюючи поему „Великий льох”, а тепер ще треба згадати, що українські батьки схоронили в могилі традицію боротьби за волю, або саму „волю”, як висловився поет у вірші „Буває, в неволі іноді згадаю” (1850) („Дивися, дити-

Гетьман Богдан Хмельницький

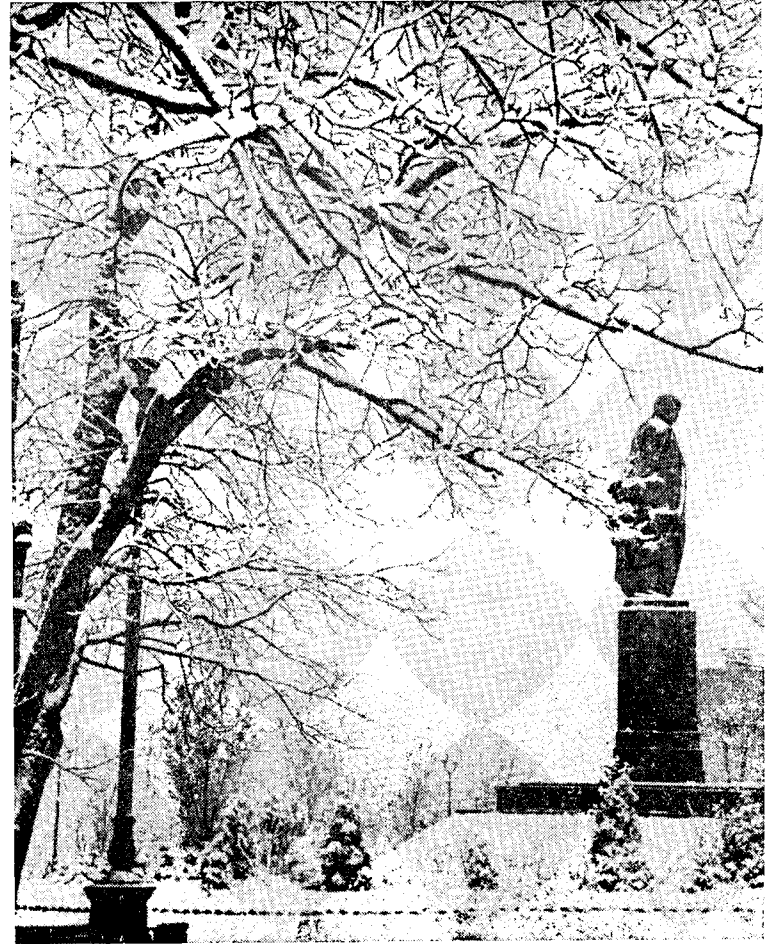
„Україна серце прогноїла, Україна в дупло холодне гадюк напустила. Прогносе в калюжі, в болоті серце стало дуплом холодним. Серце, що звичайно уважасться за огнище гарячої любови до рідного краю, до всього рідного, до народу, за огнище найвищих етичних поривів, стало холодне до всього того, до всього добра, так що там, як в холоднім дуплі, могли тепер загіздитися аж гадюки, вороги, ворожі настрої, ворожі замисли до рідного краю, до рідного народу, до всього доброго” (ст. 23).

Хоч Чигирин „проспав степи, ліси і всю Україну”, Шевченко вірить, що він пробудиться, коли „сонце встане, поки тії недолітки підростуть, гетьмани”. Які гетьмани? Та ж тоді вже не було жадних „недолітків” гетьманів в Україні, коли поет писав цей свій вірш. Акад. Смаль-Стоцький пише: „Та є традиція гетьманська, це дійсно тепер є, і з того ясно, що гетьмани можуть бути, так що поет уявляє собі вже навіть, що вони будуть, а як будуть, то, може, деє уже й є, тільки вони ще — недолітки, неповнолітні, і мусять підрости та щойно не видно можуть з’явитися. Тим часом іще спи, Чигирине!” (ст. 26).

Шевченко хоче своїм поетичним словом, посіяним на добре зораному перелозі, словом, що, мов ножем, краєло б серце, цим гірким плачем-сльозами, мов обоюдними ножами, розпанахати погане, „гниле серце трудне” своїх земляків, хоче вицідити з нього цукровату кров, а налити до нього „живої козацької крові, чистої, святої”; отже хоче передусім збудити живий чистий, давній дух козацький, святе колишнє завзяття козацьке, козацькі ідеали. Так переповідає зміст поеми акад. Смаль-Стоцький, додаючи після цього: „Незрівнянний мистецький образ бажаного поетом передусім етичного відродження України через обнови крові в серці званою (тою!), чистою, святою козацькою кров’ю” (ст. 28).

У замітці про це місце В. Сімович писав: „Це був би лік, такий, що з коренем вирвав би народну хворобу, і народ одродився б, і Україна встала б. Це лік — гострий ніж” (ст. 109): „А на перелозі я посію мої сльози, мої щирі сльози. Може, зійдуть і виростуть ножі обоюдні”.

Та це не „ножі”, а поетове слово, як це видно з інших Шевченкових творів. У „Неофітах” поет просить:

Пам'ятник Шевченкові в Києві (зимою)

Пошли мені святе слово,
Святої правди голос новий,
І голос розумом святим
І оживи і просвіти! . .
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово.

В поемі „Пророк” знаходимо таке місце:

Неначе наш Дніпро широкий
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко,
І ніби тим огнем пекли
Холодні душі.

Отже, цього всього мало доконати — слово поета, а не ніж — твердить акад. Смаль-Стоцький.

Та цим словом поет спричинить те, що „між ножами розів'ється рута і барвінок”, це значить, що в майбутній Україні будуть щасливі і веселі подружжя („рута і барвінок”), які згадуватимуть поета, що своїм словом збудив до вільного життя Україну. Ніхто не може цієї поеми розуміти інакше, як її пояснив акад. Ст. Смаль-Стоцький.

„І поет, чим більше сам вдивляється у змальований своїм словом образ своєї уяви повного відродження України, тим більше ним захоплюється, образ уяви в його очах переминюється вже в дійсність, захоплення зростає аж до повної екстази, бо він бачить вже рай на Україні, витворений своїм словом, він прямо раює над такою переминою запущеного перелогу в чудову ниву, і з уст його виривається оклик:

Слово моє, сльози мої, раю ти мій, раю!

Та поет усвідомлює після того захвату майбутнім України сучасність і закінчує вірш словами:

Спи, Чигрине, нехай гинуть у ворога діти.
Спи, гетьмане, поки встане правда на сім світі.

„Таким могутнім акордом глибокого переконання, що встане правда на сім світі, і що тоді встане Чигирин, встане гетьман і встане Україна, і діти не будуть уже більше в ворога гинути — кінчас Шевченко своєю величаву, чудову, пов-

ну найбільших душевних зворушень поему, симфонію з широчезною скалею мистецького поетичного виразу від найбільш пекучого душевного болю аж до найвищого захоплення, до екстази, кладучи цим головний натиск на правду „на етичну основу відродження України. Через правду до волі, а так і до слави, святої слави” (Інтерпретації, 30-31).

Очевидно, що в поневоленій Україні не можна так писати про цю поему. Петро Г. Приходько в книжці „Шевченко й український романтизм 30-50 рр. XIX ст.” (Київ, 1963, ст. 269 і 299) може тільки згадати про „романтичний пафос” та про те, що в цій поемі образ „скривдженої матері України” освітлений „революційною та патріотичною мрією”.

Кирилюк у згаданій „Історії літератури” подає невірне тлумачення цього твору, бо для нього найважливіші є „ножі”, і він їх розуміє дослівно. Він пише, що поет хоче „посіяти сльози” — слова в сподіванні, що зійдуть „ножі”. Образ цей подібний до образу „свячених ножів” з поеми „Гайдамаки” (ст. 234). Кирилюк згадує ще про „протест Шевченка проти соціального і національного поневолення українського народу в поемі „Сон”, але не підкреслює найголовнішого в цій поемі — що її автор мріяв про те, що „встане правда на сім світі”, і що Чигирин пробудиться, воскресне вільна Україна. Як на злість Кирилюкові, в цій поемі немає нічого про „соціальне поневолення”, бо „козацька, жива, чиста і свята кров” — це те саме, що „українська кров”, як це знаємо з інших творів Шевченка.

Не підкреслює національного моменту і Теофіль Комаринець в творі „Шевченко і народна творчість” (Київ, 1963, ст. 191), коли пише, що в поемі „Чигрине, Чигрине” є „глибоке узагальнення економічного та політичного безправ'я України”. Той самий критик підкреслює на 224 сторінці боротьбу за „справедливий соціальний лад” в цій поемі, а не змагання до політичної волі, коли пробудиться Чигирин і „встане правда на сім світі”.

Шевченко в своїх творах кликав до збройної боротьби, щоб здобути волю рідному красві. В цій поемі він кілька разів згадує про *правду*, про *українську правду*, яка мусить „встати на сім світі”.

Помолившись, і я б заснув . . . Так думи прокляті
Рвуться душу запалити, серце розірвати.

Не рвіть, думи, не паліте! Може, верну знову
Мою правду безталанну, моє тихе слово.
Може викую я з його до старого плуга
Новий леміш і чересло. — І в тяжкі уируги...
Може, зорю переліг той, а на перелозі...
Я посию свої сльози, мої щирі сльози.

Перед закінченням поеми вривається поетові захват
своїм словом, який ось тут ще раз наведемо:

Слово моє, сльози мої,
Раю ти мій, раю!

„СОН” (У всякого своя доля)

Я свою п'ю,
А не кров людськую!
(„Сон”, 1844)

Ця поема написана 8 липня 1844 року в Петербурзі. Во-
на має підзаголовок „комедія”, а мотто до неї взяв поет зі
св. Іоана: „Дух правди, котрого світ не може прийняти, бо
не бачить його, ані не знає його”.

Поема має 578 рядків і складається з трьох частин. На
початку автор роздумує про світ і людей, як це він часто лю-
бив починати в тому часі свої твори („Невольник”, „Холод-
ний яр”). З такими думками, нібито „підпитий”, автор-„лі-
ричний герой” поеми засипає і бачить дивний сон. Найбільше
місця в творі займає, власне, сон (рядки 62-571), а закін-
чення має тільки 8 рядків.

Прощай, світе! Прощай земле, неприязний краю!
Мої муки, мої люті в хмарі заховаю.
А ти, моя Україно, безталанна вдово,
Я до тебе літатиму з хмари на розмову,
На розмову тиху, сумну, на раду з тобою.
Опівночі падатиму з чистою росю...
Порадимось, посумуєм, поки сонце встане,
Поки твої малі діти на ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене, удово небого!
Годуй діток! Жива правда у Господа Бога.

Тут треба нагадати, що вже в „Перебенді” (1840) Шев-
ченко писав:

... на землі горе,
Бо на їй широкий куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує...

Але перебендя „потурав ще людям”, щоб його од „себе
не прогнали”. „Тепер, — пише акад. Смаль-Стоцький, —
поет ночами лігас на розмову тиху, сумну до неньки Укра-
їни, щоб з нею нарадитись. І тут концептується ідея, щоб на
Україні сонце встало, мусять діти України на ворога стати.
Тому треба діток годувати, звичаю козацького навчати
(„Розрита могила”, „Невольник”)... Треба землякам не
потурати, а сказати їм усю правду в очі. І поет взяв за мот-
то слова зі Святого Письма про те, що „світ не хоче прий-
няти духа правди”, не хоче зрозуміти, що і „царята і стар-
чата Адамові діти”.

Так думав поет про Україну, діти якої мають „стати на
ворога”. Що це за „ворог” — всім ясно, це оті попередні й
сучасні московські царі, яких поет висміває в цьому творі.
Та треба признати, що Шевченко думає і про те, щоб увіль-
нити Україну і від соціального гніту, як бачимо з оцих слів
поеми:

Он глянь, — у тім раю, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуть
Княжат недорослих; а он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію в військо оддають!

Надія на Бога тут не допоможе, бо діти України самі му-
сять стати на ворога, щоб Господня правда на Україні запа-
нувала. Поет не виступає проти Бога, як пробує дехто по-
яснювати це місце („Чи Бог бачить із-за хмари наші сльози,
горе?”), бо тоді він не писав би

Пошлем думу аж до Бога, Його розпитати,
Чи довго ще на сім світі катам панувати?

Поетова душа має розпустити орду по всьому небу:

Нехай чорніє, червоніє, полум'ям повіє,
Нехай знову рига змії, трупом землю кривє.

У сні поет покинув Україну і залетів далеко на північ,
аж на Сибір, щоб від людей відпочити, але там побачив ще
гірше зло в московському деспотичному царстві:

То не вмерлі, не убиті
Не суда ідуть просити!

Ні, то люди, живі люди.
В кайдани залиті
Із нор золото вносять,
Щоб пельку залити несному!

Між тими засланцями поет вирізнив одного, назвавши його „царем волі”, „царем всесвітнім”, що є „штемпом увінчаний”.

Поет вірить у перемогу вихованих ним дітей-дум, яких не ховає в своєму серці.

О, не ховай, брате! Розсип їх, розкидай!
Зійдуть, і виростуть, і у люди вийдуть!

Герой залетів аж у столицю — Петербург. Там бачив, як муштрують москалів, і зайшов аж в царські палати. Зустрівши земляків-перевертнів, поет зазначає своє національне походження, гордо заявляє, що він „з України” і хоч уміє говорити по-російськи, не хоче цього робити.

В царських палатах побачив автор „золотом облитих” панів, а між ними царя й царицю. Всі тиснулися, щоб якнайближче стати коло царя, який, може, благоволить вдарити або хоч дулю дати. Та вершком цієї сатири Шевченка на царську Росію є таке місце у „Сні”:

Дивлюсь, цар підходить
До найстаршого... Та в пику його як загочить!..
Облизався неборака; та меншого в пузо —
Аж загуло!.. А той собі ще меншого туза
Межи плечі; той меншого, а менший малого,
А той дрібних, а дрібнота уже за порогом
Як кинеться по вулицях, та давай місити
Недобитків православних, а ті голосити;
Та верещать; та як ревнуть:
„Гуля наш батюшка, гуля!
Ура!.. Ура!.. а, а, а!”

Оцей малюнок деспотичної царської Росії був потрібний в цій поемі для того, щоб якнайбільш наглядно об’явити духа правди про самі основи того божевільного ладу, який наслідують і тепер червоні московські деспоти, вже здемаскований самими комуністами-блюдолизмами кривавий Сталін та звеличуваний ще ними Хрущов. А про „духа правди” Шевченко говорить у мотто до „Сну”.

У „Сні” висміяв автор свого сучасника-царя Миколу І. Але там він своїм огненним словом оскаржує також і Петра І та Катерину ІІ, коли дивиться на пам’ятник:

Гетьман Павло Полуботок

От я повертаюсь —
Аж кінь летить, копитами скелю розбиває!
А на коні сидить охляп, у світі — не світі,
І без шапки. Якимсь листом голова повита.
Кінь басує, — от-от річку, от-от перескочить.
А він руку простягає, мов світ увесь хоче
Загарбати. Хто ж це такий? От собі й читаю,
Що на скелі наковано: першому — вторая
Таке диво наставила. Тепер же я знаю:
Це той первий, що розпинав нашу Україну,
А вторая доконала вдову сиротину.

Шевченків герой у поемі „Сон”, дивлячись на цей пам’ятник, „мов читав історію України”. Він бачив, як „із горда із Глухова виступали з заступами на лінію”, як цар Петро І „болота засипав благородними костями” козаків, і як

„на їх трупах катованих поставив столицю”, як замучив „вольного гетьмана” Павла Полуботка „голодом у кайданах”.

Над царем тим мосляндзовим „з’явилася пташка біла та й заголосила”:

І ми сковані з тобою, людоїде, змію!
На страшному, на судищі ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих. Ти нас з України
Загнав голих і голодних, у сніг у чужину
Та й порізав; а з шкур наших собі багрянцю
Пошив шилами твердими і заклав столицю
В новій рясі. Подивися: церкви та палати!
Веселися, лютій кате, проклятий!

Тут Шевченко не залишив найменшого сумніву в тому, як він дивиться на Петра I і на його роллю в історії України. Шевченко виходив із становища українського патріота, який думав про відбудову самостійної України, і тому міг тільки негативно оцінювати московського царя, „першого, який розпинав нашу Україну”.

Але на Україні не вільно про це писати. У примітках до виданих в Києві Шевченкових творів (Тарас Шевченко. Повна збірка творів в трьох томах. Том I, ст. 613, Київ, 1949) читаємо, що у „ділком справедливій ненависті до царату, Шевченко не відзначив, проте, історично-прогресивної ролі Петра I”. При словах „загнав голих і голодних” додано вияснення, що тут „іде мова про козаків і кріпаків, які брали участь у будіванні Петербургу”. І додається до цього ще таку потіху: в „дих роботах брали участь трудящі не тільки з України, але й з інших місцевостей Росії, зокрема татари, чуваші та ін.” (ст. 613). Але автори приміток не кажуть, чому столицю московської імперії мали будувати не оті „москалі”, а підбиті ними „іногородці”. Чи не це саме діялося й діється у советських таборах примусової праці, на Сибіру? І там найбільший відсоток був і є українців, а найменший північного російського народу.

Не подобається Шевченкова оцінка Петра I та Катерини II і авторові розвідки „Сатирична типізація в поемі Шевченка „Сон” В. Крекотеневі, який пише в „Збірнику праць П’ятої Наукової Шевченківської Конференції” (Київ, 1957, ст. 38-102), що Шевченко так негативно змалював Петра і Катерину тому, що нібито головний персонаж поеми „Сон” є

селянином, який зі свого становища не міг зрозуміти історичної ролі російських імператорів.

Не тільки Міцкевич у своїх „Дзядях” критикував Петра I в першу чергу „з позицій представника уярмленої нації”, як це признає Крекотень; те саме робив і Шевченко, як це ясно кожному, хто прочитає „Сон”. Та Крекотень мусить писати, що погляд Шевченка був „обмежений”, бо український поет „не бачив певного прогресивного значення” Петра й Катерини. Заходи цих деспотів, на думку Крекотеня, „зміцнювали політичну могутність Росії... Вони стимулювали економічне і культурне піднесення всієї країни” (ст. 71).

Російський поет А. Пушкін захоплювався Петром I в поемі „Медный всадник”, а критик Белінський писав, яка то „разумная воля олицетворена в этом всаднике”.

Але українець Шевченко і поляк Міцкевич бачили в тому вершникові, зображеному на пам’ятникові, символ поневолення вільних народів світу. Шевченко закликав кавказців: „Борітеся — борете, вам Бог помагає”, а Пушкін наказував тим самим кавказцям: „Смірись, Кавказ! Ідъот Ермолов!” Це ясно кожному, але про це не можуть писати українські дослідники під московсько-комуністичним окупаційним режимом. Вони мусять хвалити російських імперіалістів Петра I, Катерину II, Миколу I, Сталіна . . . і Хрущова.

Оглянувши місто, герой поеми вертається ще раз в царську палату і там бачить знану сцену виходу царя до його „пузатої старшини”. Акад. Ст. Смаль-Стоцький, коментуючи це місце, пише, що Шевченко закликав „не лякатися ведмедя-царя, а на ворога стати, бо „якби не похилилися раби, то не стояло б над Невою оцих осквернених палат, була б сестра і був би брат”. Так пояснює свою думку сам поет трохи пізніше” (ст. 149). (Порівняй поезію „Якось то йдучи уночі”, з 1860-го року).

„Вихідна точка для всього в Шевченка, — пише Смаль-Стоцький, — це любов до ньеньки України й люті муки душевні поета за її brutальне поневолення як наслідок панування катів на Україні, це щира порада з ньенькою Україною, як годувати діток, щоб на ворога стали. Коли ж поет у найбільш рішучий спосіб поборює царизм із його мілітаризмом, бюрократизмом, поневоленою казньною церквою, топтанням усіх засад живої правди Господньої, з каторгою

знавці обходять соромливим мовчанням). Христос... був розп'ятий між двома розбійниками, — „меж ними, запеклими (тобто між „злодієм штемпованим” і „розбійником катованим”), в кайдани убраний, цар всесвітній. Христа на Голгофі увінчали терновим вінцем, і — „цар волі... штемпом увінчаний” (ст. 64)

Цікаво, що Івакін не згадує тут Ст. Смаль-Стоцького, але в інших місцях своєї праці висміває автора „Інтерпретацій”.

Поему „Сон” досліджували численні шевченкознавці, продовжують цю працю і науковці в окупованій Україні, але вони не мають можливості пояснювати цей, такий протимосковський, твір українського поета згідно з текстом.

Про цю поему акад. Смаль-Стоцький писав: „Треба молоді покоління виховувати так, щоб вийшли з нього люди, готові на ворога стати та визволити свою матір Україну з московських кайдан. Московський медвідь не такий страшний, як здається.

„Поет твердо вірить, що не довго вже на цім світі катом панувати.

„Концепція „Сну”, як бачимо, чисто політична, в своїй цілості та подробицях проста, аж надто твереза, логічно прозора. Убрати цю концепцію в такі поетичні образи, щоб вони пройшли кожного своєю живою правдою, своєю циністичною потрясли сумління, збудили нас із дрімоти, змусили думати, міг тільки такий мистець поетичного слова, як Шевченко. Він її перевів геніально, вбрав її в чудову поетичну форму, велике мистецтво якої виявляється також у ритмічній будові твору, високопоетичному стилі, заправленому, де треба, в'їдливою іронією та сарказмом” (Ст. Смаль-Стоцький, Повне видання творів Т. Шевченка, Шикаго, 1961, том II, ст. 269, вид. М. Денисюка).

Коли б Шевченко жив тепер, то він міг би побачити не одну сцену з катованими засланнями на Сибіру і мусів би потішати Україну — вдову небогу словами „Сну” з 1844-го року:

Годуй діток; жива правда у Господа Бога!

„ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ”

(Містерія)

Так малий льох в Суботу
Москва розкопала!
Великого ж того льоху
Ще й не дошукалась.

(„Великий льох”, 1845)

Цю політичну поему написав Шевченко в Миргороді 1845 року, взявши до неї за мотто 43-ій псалом, який у його таки перекладі-переспіві звучить: „Покинув нас на сміх людям, в наругу сусідам; покинув нас яко притчу нерозумним людям. І кивають, сміючися, на нас головами”.

„Великий льох” назвав Шевченко „містерією”, — це значить, що в ній міститься якась тайна. Містерії прийшли в Україну із Західної Європи в XVII віці; в них брали участь актори-студенти, представляючи сцени з життя Христа. В містеріях звичайно виступали по три особи: духи, янголи, люди. В релігійних містеріях зображувалось таїну відкуплення людського роду Христом, а Шевченко в своєму творі представляє, як слушно стверджує В. Сімович у „Кобзарі” (ст. 157), — „відкуплення, визволення, алеж найближчого для нього світу, визволення України, сполучуючи цю таїну з народними оповіданнями про „Великий льох”.

Цей твір не дає спокою всім тим, що хочуть представити Шевченка таким, яким представляє його комуністична Москва. Не легко це зробити, бо ж і форма цього твору (з незвичайними близнятами, з трьома душами, трьома воронами і трьома лірниками) і його ідейний зміст — воля для України та кара для тих, що цій волі шкодили — унеможливають зробити з Шевченка прихильника поневолення Москвою України. Та, як побачимо далі, для комуністичних діялектиків немає нічого неможливого не тільки в економічних, але й в гуманістичних науках.

Треба на початку зазначити, що багата символіка цієї містерії спричинилась до того, що численні шевченкознавці по-різному вияснявали те, що автор розумів під душами, воронами, лірниками та іншими символами. Найвірніше, на нашу думку, вияснив цю містерію акад. Ст. Смаль-Стоцький у своїх знаних нам „Інтерпретаціях” (ст. 52-62). Пояснення

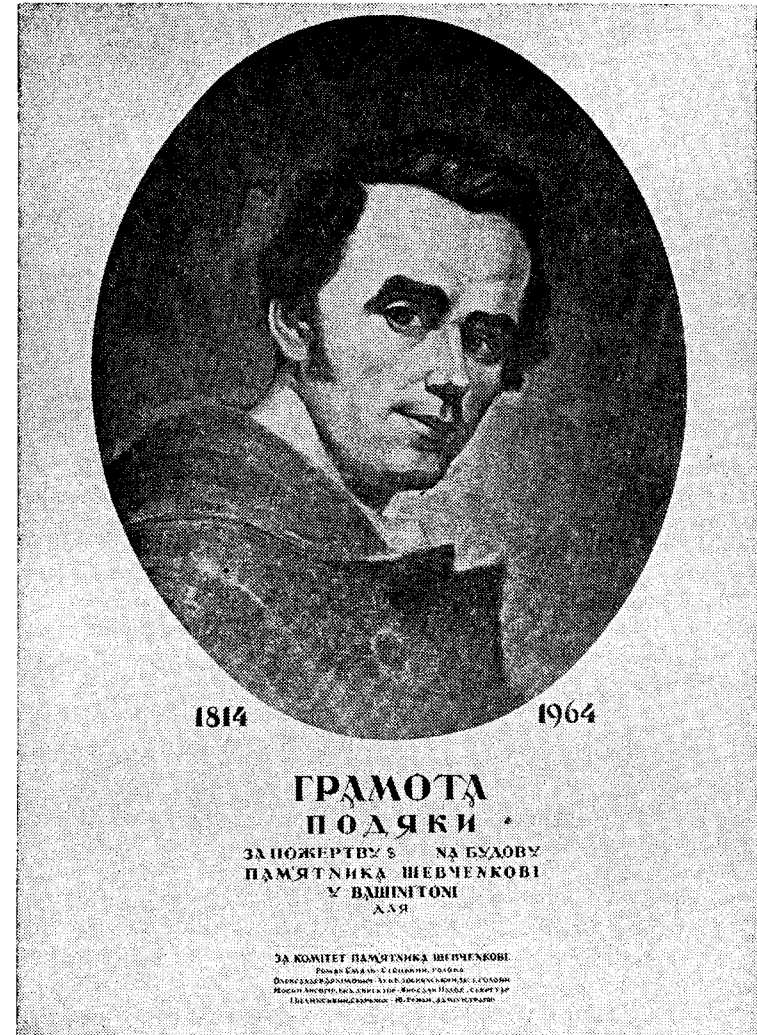
для всесвітнього духа волі, то це діється зі становища України. Не якоїсь там етнографічної України, а України як самостійної державно-правної одиниці. Для поета Україна як окрема державно-правна індивідуальність завжди була, є й мусить бути. Україна виступає тут як безталанна вдова-небога, цебто така, що не має свого власного господаря, бо її „вольного гетьмана” цар голодом замучив у кайданах, але вона знов матиме свого господаря, як „сонце встане, і Україна малі діти на ворога стануть”. Поет вірить у їх перемогу” (ст. 150).

Очевидно, що такої інтерпретації поеми „Сон” не може дати Ю. Івакін у своїй праці „Стиль політичної поезії Шевченка” (Київ, 1961, ст. 279), зате він докладно інформує в етюді „Гротеск у Шевченка” (ст. 204-244) про те, як український поет користувався гротесковою формою у своїх творах „Сон” і „Великий льох”. Однак, про царя Миколу у „Сні” пише він те саме, що й Ст. Смаль-Стоцький, стверджуючи, що „Шевченкові треба було знайти такі дійові засоби художньої виразності, які б найбільше допомагали викоріненню віроповідданої психології читача. Звідси різке зниження стилю останньої частини поеми (точніше її ключових епізодів, присвячених Миколі I): поет не тільки зриває покров з ідола самодержавства, а ще й плює на нього” (ст. 215). Також правду пише Івакін, що Шевченко у поемі „Сон” „розкриває внутрішню слабкість царату” (ст. 220).

Цікаво, що Івакін пояснює місце поеми про „царя всесвітнього, царя волі” так само, як і акад. Ст. Смаль-Стоцький, хоч цього не зазначає. Автор „Інтерпретацій” писав, взявши до уваги відповідні місця з „Неофітів”, „Якби ви знали паничі” та з „Марії” таке (ст. 145):

„Шевченків „дар всесвітній, цар волі” мусить означати як не самого Христа, що й його кати вже немов наново в кайдани закували та на Сибір у каторгу заслали, то персоніфікацію самої всесвітньої ідеї правди й волі, або самого духа „істини” або — це, може, найбільш правдоподібне — персоніфікацію духа України з його найвищим ідеалом і непогамованою жадобою волі, за яку він усе боровся (Полуботок!), яких у Сибірі в кайдани забили”.

Івакін, погоджуючись з тим порівнянням декабриста до Христа, пише: „Шевченко послідовно тут уподібнює мученика-революціонера Христу (питання, яке наші шевченко-

Грамота подяки за пожертви на побудову пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні

Ст. Смаль-Стоцького прийняв і пок, професор Л. Білецький („Кобзар”, II, ст. 261-262).

Та гляньмо насамперед на зміст цієї містерійної поеми, яка складається з трьох ідейно й логічно пов'язаних між собою частин, у кожній з яких виступають по три дійові особи.

Бог наказав Петрові не впускати трьох душ до раю доти, аж поки „москаль все позабирає, як розкопа великий льох”. Шевченко приміщує ці душі „на похиленому хресті на старій церкві” Богдановій у Суботові, щоб їм „видніше було, як розкопуватимуть льох”.

Смаль-Стоцький твердить, що перша душа — це „уособлена Богданова Україна”. Вона карається на цьому світі тому, що тяжко согрішила, — „вповні шлях перейшла” гетьманові Хмельницькому, коли він їхав до Переяслава, де мав „Москві присягати”. Гріх цієї душі тяжкий, хоч зроблений несвідомо:

Дивлюсь — гетьман з старшиною. Я води набрала
Та вповні шлях і перейшла; а того й не знала,
Що він їхав в Переяслав Москві присягати!

От за що караюсь,
От за що мене, сестрички, і в рай не пускають.

І друга душа несвідомо допустилася гріха у відношенні до України, напоївши цареві московському коня в Батурині, „як він їхав в Москву із Полтави”. Вона каже: „Я того й не знала, що я тяжко согрішила!” Вона зробила це на царський наказ, а не добровільно. Ця душа „була ще підлітком”, коли так важко согрішила. Тепер вона за кару „степами козацькими і досі літає”.

І за що мене карають, я й сама не знаю!
Мабуть за те, що всякому служила, годила...
Що цареві московському коня напоїла!

Перша душа согрішила, коли вже була відданицею, — її мали вже сватати за гетьманича; друга душа, як уже згадано, завинила проти України, коли була підлітком, а третя душа согрішила ще немовлям, але Шевченко в своїй оцінці історії уважає і її гріх за такий самий, як і дорослих осіб. Душа цього немовляти каже:

А я в Каневі родилась; ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту на руках носила,
Як їхала Катерина в Канів по Дніпрові:

Немовля плакало, мати його забавляла і показувала йому золоту галеру з царицею. Дитя глянуло, усміхнулось... „та й духу не стало! Й мати вмерла, в одній ямі обох поховали!” Третя душа також терпить за несвідомий гріх:

Чи я знало, ще сповите, що тая цариця —
Лютий ворог України, голодна вовчиця!..

Друга душа, на думку Ст. Смаль-Стоцького, — це „уособлення тої України, що в боротьбі Мазепи за визволення батьківщини стала по боці Петра I проти Мазепи, що „цареві московському коня напоїла”, і цим тяжко-тяжко согрішила. Вона зрадила Мазепу, зрадила ту святу („Батурин славий”) українську справу, що її заступав Мазепа”. (Повне видання творів, Шикаго, т. II, ст. 270-271).

Третя душа — це образ тієї України, що вже була за панування цариці Катерини II, України „сповитої”, що не сміла й слова промовити („ще й не говорила”), а тільки плакала.

Читач легше може вірити, що „земля не приймає” тих трьох душ, бо вони страшно согрішили. Подібну думку висловив Шевченко, згідно з народним віруванням: „земля не приймає” тих, що „по своїй по землі свою кров розлили і зарізали брата, крові брата впились”, і ніхто таких „не згадає...” (поезія „За байраком байрак”). Таке с вірування українського народу і така його етика — слушно твердить Ст. Смаль-Стоцький.

Очевидно, що Ю. Івакін у своїй праці як тільки може, заперечує, що Шевченко був проти Переяславської угоди. Правда, він відважився написати (224 стор.), що „Шевченко критично ставився до Хмельницького як до дипломата, який пішов на угоду з царем Олексієм”. Але зараз після цієї завуальованої правди іде за голосом відомого нам москвофіла Кирилюка, і пише на тій самій сторінці:

„За вірним визначенням Є. П. Кирилюка, „у своїй палкій зненависті до царизму, самодержавства й усіх їх породжень, зненависті цілком природній і зрозумілій для всякого революціонера-демократа, Шевченко не міг повністю всебічно оцінити прогресивне значення діяльності Богдана Хмельницького”.

Івакін покликається на опубліковані в Києві 1954 року „Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією”, де го-

вориться, що „з'єднавшись з Росією у межах єдиної російської держави, Україна була врятована від поневолення шляхетською Польщею і вогнищення султанською Туреччиною” (ст. 225).

Але при цьому Івакін зробив деякий поступ супроти того, що написав про це Кречотень у 1957 році в „Збірнику праць П'ятої Шевченківської Конференції”. Івакін признає, що Шевченко дивився на Петра I „очима українського патріота-демократа”, а ми додамо, що і — українського державника. Івакін мусить стверджувати, що на історичну концепцію Шевченка впливав той факт, що Москва гнобила Україну, „починаючи від Олексія, Петра I і до Миколи I, і що царизм придушував національно-визвольний рух, присікаючи прагнення до створення української державності”.

Це все правда, яка стосується і до наступної української історії, до Миколи II, включно, а далі через Леніна-Сталіна аж до Хрущова. Але Івакін не може бути послідовним, і в дальших своїх поясненнях він заперечує те, що відважився був сказати. Івакін боїться признати за свої ті вияснення алегорій, які аж напрошуються на основі тексту Шевченкової поеми і про які ми згадували.

Івакін пише: „Не можна робити висновків про якусь „містичність” „Великого льоху”, бо в „містерії” Шевченка не більше „містичного” і „релігійного”, ніж у „Мистерии-буфф” Маяковського” (ст. 223-224). Івакін вважає, що не треба дошукуватися вияснень, що саме уявляють собою оті три душі. І, не хочучи сказати правди, він пише: „На нашу думку, „душі” не є алегоричним втіленням якихось суспільних сил України. В алегоричній функції ці „душі” виступають тільки посередньо. Алегоричними є, власне не „душі”, а ті сюжетні колізії, які з ними пов'язані”. Івакін виступає тут проти О. Білецького і С. Кирилюка. Білецький писав, що „три душі — уособлення малосвідомости в народній масі”, яка підтримувала Б. Хмельницького і Петра I, а Кирилюк так само мусів згадати „наївні сподівання малосвідомої частини суспільства”.

Очевидно, що це могло не сподобатися Москві, що тільки „малосвідомі українці” були за возз'єднання. І ось тепер Івакін вишукав нову теорію: ці „душі” нікого не представляють, вони, нібито, були потрібні Шевченкові лише для того, щоб створити сюжетну колізію — „гріх” і „кару” за

Т. Шевченко: Автопортрет 1845 р.

нього. „Отже „душі”, — пише Івакін, — потрібні були тут поетові остільки, оскільки через їх „трагічну вину” він розкривав ступінь свого засудження певних явищ минулого” (ст. 227).

Івакін вірно зазначив (ст. 228), що „поема Шевченка — це не схолистячна алегорія середньовічного поета-містика, кожний образ якої є символом, що потребує від читача відповідного „розсимволізування”. Але він, висміваючи „зубра націоналістичного шевченкознавства”, акад. Смаль-Стоцького” (ст. 227-228), пішов задалеко і взагалі відкидає символи та алегорії „Великого льоху”, що його сам поет назвав „містерією” і що його головні символи, з яких насміхається Івакін, пов’язані з іншими Шевченковими творами, і тому їх вияснення спирається на знання всієї творчості. Цікаве ще й те, що Івакін не відкидає зовсім символів в другій частині „Великого льоху”, де виступають ворони, бо там, здається йому, легше ці символи тлумачити так, як це треба згідно з „Тезами про 300-річчя возз’єднання України з Росією”.

Це ще раз стверджує, як важко науковцям під диктатурою Москви достосувати Шевченка до московської імперіалістичної та колоніальної політики. І тому автори „Історії української літератури”, а в дійсності згаданий вже не раз Є. Кирилук, написав стовідсоткову неправду про „Великий льох”. Зокрема про символіку трьох душ написав він таке:

„У минулій долі першої і другої „душ”, коли вони були ще „людьми”, Шевченко уособив український народ і його ставлення до великих історичних подій: всебічну підтримку ним (це значить, українським народом” — Л. Л.) боротьби Хмельницького за возз’єднання України з Росією, як боротьби за здійснення мрій і прагнень народу; підтримку ним боротьби Петра І проти іноземних загарбників і зрадника Мазепи. Нарешті, в образі третьої душі-немовляти відображено найвіншні сподівання частини селянства на здійснення фальшивих обіцянок Катерини ІІ „возвести малоросійський народ на вищий ступінь щастя” (ст. 235).

Ця цитата з книжки, що її видала Академія Наук УРСР в Києві 1954 року за редакцією дійсних членів тієї Академії, може свідчити навіки вічні, яка може бути „об’єктивна наука” в Україні під московсько-комуністичним режимом. Вистачить прочитати Шевченків твір і порівняти його з тим,

що надруковано у виданні Академії Наук УРСР. А. Ю. Івакін насміхається над працею Ст. Смаль-Стоцького, який шукав тільки правди в Шевченкових творах, бо й сам Шевченко писав про „духа правди”, котрого світ Миколи І не міг прийняти. Не може його прийняти і світ Хрущова з його червоним російським імперіалізмом.

Як можуть поважні вчені твердити у виданнях Академії Наук, що „душі” в поемі „Великий льох” свідчать про те, що український народ підтримував промосковську політику Б. Хмельницького та масакру в Полтаві, якої dokonав зненавиджений Шевченком Петро І. Така „наука” можлива тільки в умовах жахливого поліційного комуністичного режиму. Шевченків твір аж кричить проти неї!

Те саме можна сказати й про твердження Кирилюка, ніби перша і друга „душа” свідчать, що українське суспільство підтримувало політику Б. Хмельницького і Петра І.

У другій сцені „Великого льоху” виводить поет три ворони: українську, московську й польську — злих духів України, Московщини й Польщі. Польська ворона знищила Польщу, московська шкодить своєму народові, а українська від найдавніших часів нищить Україну, але не може в цьому ділі дорівняти москалям:

І я люта, а все-таки того не зумію,
Що москалі в Україні з козаками діють.
Тепер уже заходились древности шукати
У могилах... бо нічого уже в хаті взяти...

Українська ворона повідомляє своїх посестер, що в Україні, „сю ніч будуть родитись близнята: один буде, як той Гонта, катів катувати, — другий буде катам помагати”. І як той Гонта виросте, то все вороняче діло пропаде, бо він „розпусить правду й волю по всій Україні”. Ворони радяться, як би то не допустити до появи нового Гонти в Україні.

На думку Ст. Смаль-Стоцького, українська ворона — це „злі духи, темні сили народу, — це перевертні”, що „помагають москалеві господарювати, та з матері полатану сорочку здійсмати” („Розрита могила”), це зрадники, як „Галагани й Киселі та Кочубеї-Ногаї” („Бували воїни...”), це ті „няньки, дядьки отечества чужого”, це „не люди, а змії”, це люті вороги правди й волі на Україні та її самостійного державного будівництва”. („Повне видання вторів”, II, ст. 273, Шикаго).

Івакін признає, що „ворони” — персонажі символічні, вони — уособлення зла в історичній долі України, Польщі й Росії. Українська „ворона” — це уособлення фатальної в історії України ролі її панівного класу”. Але зараз же після цього Івакін додає: „Проте було б спрощенням вбачати в образі першої „ворони” просто „псевдонім” українського панства, адже не воно „Полуботка в тюрмі задушило” — „робота”, якою чваниться українська „ворона”. Однак Івакін не вияснює докладніше цієї справи, він загально пише, що „ворони” — це не елементарні алегорії, а складні художньо-філософські узагальнення поста-мислителя” (ст. 229).

Щодо згадки про народження двох близнят, з яких одне визволятиме Україну, а друге буде катом допомагати, то совєтські науковці не бачать тут передбачення Шевченком боротьби за національне визволення; вони твердять, що мова тут „про соціальний антагонізм, який уже намітився в народній масі з початку формування нації (про „дві нації в одній нації”) і який частково спостерігав, частково передбачав Шевченко”. (Так написано в згаданих „Тезах доповідей” на VII Шевченківській Конференції, ст. 9, Івакін, ст. 231). Івакін сам від себе додає таке: „Отже, в образах „близнят” немає ніякої містики (ніякої „месії” і „антимесії”, як про це читаємо в націоналістичних писаннях), а є специфічне образне втілення соціальних ідей Шевченка” (ст. 231).

Таке читаємо в „Тезах” і так реє Івакін, який гадає, що „соціальні ідеї” можуть бути передбачувані в найбільш тасмних обставинах, і в цьому не буде містики.

Івакін висмівав Ст. Смаль-Стоцького за те, що він, нібито „відшукує алегорії там, де їх немає й не може бути”, бо хоче „дати і цим квазіалегоріям відповідне націоналістичне „роз’яснення” (ст. 227). Івакін висмівав це пояснення, бо воно не корисне для московських окупантів України. Алеж сам Івакін пояснює далі (стор. 231) народження „близнят” термінологією теперішньої совєтської публіцистики, і в цьому не бачить нічого смішного.

Щоб не бути голословним, наводимо це місце ще раз:

Сю ніч будуть в Україні родиться близнята.
Один буде, як той Гонти, катів катувати!
Другий буде... оце вже наш! катом помагати.

Так каже українська ворона. Отой „вже наш близнюк” — той злий дух і зрадник, що нищив українську волю. Але Івакін дає до цього таке пояснення:

„В рядках, присвячених „близням”, є кілька важливих ідейних моментів... Це, поперше, мотив провіщення народного повстання... Це, подруге, мотив змови темних сил міжнародної реакції проти революції”.

Для Івакіна в Шевченковому творі немає „містики”, а є тільки „специфічне образне втілення соціальних ідей” поета. Алеж і він сам наводить оце місце „Великого льоху”.

... Над Києвом мітла простяглася,
І над Дніпром і Тясмином земля затряслася.
Чи чуєте? Застогнала гора над Чигрином.
О!.. сміється і ридеє уся Україна!
То близнята народились, а нависла мати
Регочеться, що Іванами обох буде звати!

Шевченко назвав свій твір містерією; в цьому творі виступають такі тасмнічі персонажі, як „душі” і „ворони”, діють в природі дивні явища, а совєтський критик у своїй книжці старається доказати, що тут немає нічого містичного, бо Шевченко тільки хотів „образно втілити свої соціальні ідеї”. Нехай собі пише Івакін та інші те, що потрібне Москві, а ми таки знаємо, згідно з текстом Шевченкового твору, що коли виросте той, що буде подібний до Гонти, то все те, що „вороняче”, пропаде, бо він розпустить правду й волю по всій Україні.

На оправдання Івакіна можна навести хіба те, що й інші совєтські інтерпретатори мусять пояснювати цю поему згідно з вимогами комуністичної партії. Ще в 1927 р. вийшов був у Києві „Кобзар” за редакцією І. Айзенштока і М. Плевака, в якому під близнятами треба було розуміти „виникнення на Україні соціальної свідомості — два Івани — дві кляси — працююча й пануюча, експлуатуюча”. (Наводжу за „Інтерпретаціями”, ст. 62).

Є. Кирилюк у книжці „Т. Г. Шевченко” (Київ, 1959, ст. 676) пише, що „націоналісти приписували Шевченковій містерії елементи містики. Тим часом у ній немає нічого містичного, жадної віри в неприродне, надчуттєве” (ст. 193). Там же Кирилюк повторяє небилиці, мовляв, „націоналісти найбільш сфальшували „Великий льох”, бо відривали цей твір

від усієї творчості Шевченка, зокрема циклу „Три літа” (ст. 193).

Немає потреби відповідати цьому шевченкознавцеві, директорові Шевченківського Інституту в Києві, бож і „Розрита могила”, і „Сон”, і „Великий льох” та „Чигрине, Чигрине” — це саме твори із циклу „Три літа”. Ми йдемо, як це читач може ствердити, за методом славного шевченкознавця — Степана Смаль-Стоцького, який перший почав пояснювати Шевченкові твори на основі цілості його творчості, вивчивши всі поетові символи від найраніших творів аж до тих, що написані були перед самою його смертю. І тому Кирилюк обороняється викривом, бо Шевченко в жадному творі не хвалить Росії, як це йому тепер підсунувають советські шевченкознавці типу С. Кирилюка та Івакіна.

Треба б ще згадати про трьох лірників, які виступають в кінцевій сцені містерії. Акад. Ст. Смаль-Стоцький так їх характеризує:

„Одне виходить ясно з їх розмови: якась містична віра в силу москалів і царського імперіялізму та панської самоволі і страх перед ними. Характеризує їх і те, що їм тільки хлібець та пожива на умі. І пісні, яких самі не склали, а яких тільки навчилися, безідейні, не мають на меті славу бувальщину воскресити, а щоб пожитись... Отакі то йдуть „у Суботів про Богдана мирянам співати” (ст. 58).

Кирилюк написав, що Шевченко в цьому творі „говорить із співчуттям і любов'ю про російський народ”. Та коли пригадаємо собі, що автор „Великого льоху” взяв за мотто до своєї поеми псалом, який у його ж перекладі звучить так:

Покинув нас на сміх людям, в наругу сусідам,
Покинув нас яко притчу нерозумним людям.
І кивають сміючися на нас головами.

І коли додамо дальші слова перекладеного поетом цього псалма:

І всякий день перед нами стид наш перед нами.
Окрадені, замучені в путах умираєм, —

то ясно усвідомимо собі, що поет мав на думці український нарід, який був „окрадений і замучений та в путах умирав”, а сусіди сміялися з нього та кивали головами. Цими „сусідами” тоді могли бути тільки росіяни, чи російський народ, якого Шевченко називав у своїх творах „москалями”, і нічого

тут не можуть вдіяти ні Кирилюки, ні Івакіни, хібащо переписали б наново Шевченкові твори. Але покищо цього вони не роблять, а тільки фальшиво їх вияснюють.

Ми чули, як то Івакін запевняв, що у „Великому льоху”, в цій „містерії” — немає нічого „містичного” й „релігійного”. Ми бачили, що це неправда. Шевченко в циклі творів, що їх назвав „Три літа”, написав і славні „Давидові псалми”. В 93-ім псалмі він так прославляє віру в Бога, який керує долею людей і народів:

Господь любить свої люди, любить, не оставить.
Дожидає, поки правда перед ними стане.

А в переспіві псалма 43-го, слова якого є моттом до „Великого льоху”, поет молиться до Бога:

Окрадені, замучені, в путах умираєм,
Не молимося чужим богам, а Тебе благаєм,
Поможи нам, ізбави нас вражої наруги!
Поборов Ти першу силу, побори і другу,
Ще лютішу.

— — —
Встань же, Боже, — поможи нам встать
На ката знову!

В поемі „Великий льох” москалі розкопали тільки „малий льох”. Містерія закінчується словами:

Так малий льох в Суботіві Москва розкопала,
Великого ж того льоху ще й не дошукалась.

І тому слушно пише проф. Л. Білецький в другому томі „Кобзаря” (ст. 263):

„І ця легенда про невичерпані козацькі сили, що перебувають у сховищах землі козацької та в душі народній, про їх провідника, що має з тої сили зродитися й Україну визволити, — оця легенда і лежить в основі поеми „Великий льох” і надає їй найглибшого й найгасмичнішого містеріяльного сенсу й вирішального значення”.

Україна в неволі, бо її провідники та її діти согрішили, як це усвідомлюють три „душі”, з яких насміхаються советські літературознавці, бо не можуть речево вяснити в свою московську корнеть цього місця Шевченкового твору. Та Шевченко звертався до Бога не тільки в цій поемі. В поемі „Сретик”, написаній за 11 днів перед „Великим льохом”, Шевченко вірить у те, що нарід може попасти в неволю з волі Божої. Він пише:

ніх поколінь, отже до нас, до тих, що жили в Україні, і до тих, що жили тоді на чужині, головню в Московщині:

І смеркає, і світає, день божий минає,
І знову люд потомлений і все спочиває.
Тільки я, мов окаянений, і день і ніч плачу
На розпутьях велелюдних, і ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає — оглухли, не чують.
Кайданами міняються, правдою торгують.
І Господа зневажають, — людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо, лихом засівають,
А що вродить? Побачите, які будуть живива!
Схаменіться, недолюдки, діти юродиві!
Подивіться на рай тихий, на свою країну,
Полюбіте щирим серцем велику руїну.
Розкуйтеся, братайтеся! У чужому краю
Не шукайте, не питайте того, що немає
І на небі, а не тільки на чужому полі.
В своїй хаті своя правда і сила, і воля.

Оце — коротка диспозиція цілої поеми, бо маємо тут усі найголовніші думки „Послання”. Кінець цієї цитати дає цілу програму Шевченкової політики: для українців потрібна самостійна українська держава: „в своїй хаті своя правда і сила, і воля”. Що саме це розумів тут Шевченко — видно з інших його творів і з того, як він ставився до Московщини Петра I, Катерини II і Миколи I. Але Є. Кирилюк (ст. 211) „вияснив” це місце інакше, боячися при тому вжити страшного для Москви слова „Україна”. Він пише:

„Останні рядки не завжди правильно розумілися. Інколи на цій підставі Шевченкові приписувалась національна обмеженість”. (Домагатися „своїї правди в своїй хаті” для українця Кирилюка — це „національна обмеженість”). Тим часом, — продовжує Кирилюк, — ці думки Шевченка слід розглядати в контексті цілого послання, де зокрема говориться:

Учітесь, читайте
І чужому навчаєтесь,
Й свого не цурайтесь.

На думку Кирилюка, ці Шевченкові слова мали б бути доказом того, що автор „Послання” не був за самостійну Україну і не був „національно обмеженим”. Та це зовсім не переконливе твердження совєтського науковця, як неправдиві і слова його про те, що Шевченко в „Посланні” виступає

проти „українського дворянсько-буржуазного націоналізму, проти лібералізму” (ст. 209).

Та й сам Кирилюк мусить пояснювати, чому то Шевченко закликає українських панів-лібералів, щоб „схаменулися, щоб полюбили рідний край”, чому кличе їх: „розкуйтеся, братайтеся!”, чому, нарешті, в кінці послання ще раз закликає їх: „Обніміте ж, брати мої, найменшого брата”. Кирилюк мусить вдаватися до Леніна, щоб в’яснити цю справу.

А ми гадаємо, що не треба аж Ленінових творів, бо Шевченко не дивився на історію України зі становища історичного матеріалізму та класової боротьби. Український поет звертався до своїх братів-українців, без огляду на їх соціальне становище, як до синів „матері України”, щоб „усміхнулася мати Україна”, „заплакана мати”. Україна, а не Москва, Росія чи теперішня тюрма народів — СССР

Благословить дітей своїх твердими руками
І діточок поцілує вольними устами.

Це значить, що Україна має бути вольною від того поневолення, що його терпіла під царями Петром I, Катериною II аж до Миколи I включно. Що воно так, а не інакше, говорять дальші слова „Послання”, в яких згадується про „славу України”:

І забудеться срамотна давня година,
І оживе добра слава, слава України,
І світ ясний, невечірній тихо засіяє...
Обніміться ж, брати мої, молю вас, благаю!

Ст. Смаль-Стоцький пише про це так:

„Братаючися з тими, яких досі запрягали в тяжкі ярма, земляки виявили б вищу любов до України. А найвищий ступінь любови до України виявили б вони, коли б шукали для себе правди, сили, волі та братерства в своїй хаті, в своїй країні, в рідному, а не „у чужому краю”, не поза межами України. Тут поет уже виразно підкреслює протиріччя між „своєю країною” та „чужим краєм”, між Україною з одного боку та Росією з другого, щоб з тим більшим притиском землякам сказати, що на чужині, „у чужому краю”, від Московщини чи Росії, для них не може бути правди, ні сили, ні волі, ні братерства братнього”. (Повне видання творів, Шикаго, II, ст. 282).

Не мені,
Великий Господи, простому,
Судить великі діла
Твої волі. Люба зла
Не діш без вини нікому.

Закінчимо огляд Шевченкової містерії словами Ст. Смаль-Стоцького:

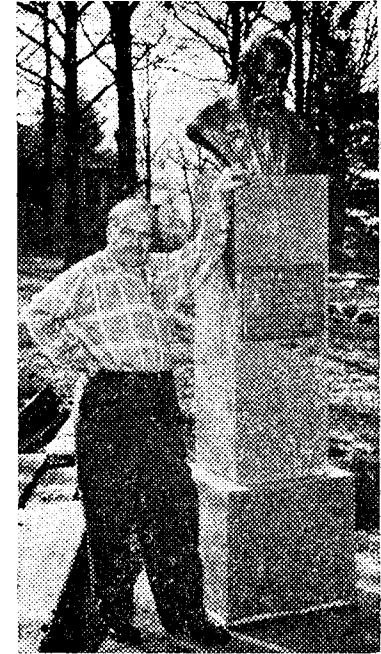
„Малюнок по-мистецьки задуманий, по-мистецьки виконаний і викінчений, влитий у форму народного вертепу. Ні сліду тут якогонебудь впливу Міцкевичевих „Дзядів”. Просто смішно про це говорити. Це наскрізь Шевченкова містерія, де він у повній свідомості змальованих великих хиб верхів громадянства України, з кріпкою вірою в живучість („та й живущі проклятуці”!) козацької ідеї братерства, волі і правди в містичний спосіб зазначає різдво спасителя України, нового Гонти, що „ізбавить Україну вражої наруги” і „розпустить правду, волю по всій Україні” — в містичний спосіб тому, бо за переконаннями глибоко релігійного Шевченка сам Бог посилав на землю людям пророків-спасителів” (ст. 59).

Не забув автор „Інтерпретацій” згадати і про тих, які фальшиво пояснюють Шевченкові твори і „які можуть служити доказом, що в нас ще й досі не перевелися такі лірники — сліпі, криві і горбаті, як їх тут Шевченко змалював. Чес-ти нам такі новітні лірники не приносять. Таким своїм „співом” про Шевченка не запопадуть ласки навіть у „правитель-ства”, так само, як їх попередники не запопали своїми піснями про Богдана” (ст. 62)*.

„ПОСЛАНІЄ”

Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питаєте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті, своя правда,
І сила, і воля.
(„Посланіє”, 1845)

* Як відомо, лірники наприкінці поеми почали співати вивчених пісень про Богдана Хмельницького, але „ісправник”, розлючений тим, що не вдалося розкопати великого льошу, звелів їм, „мошенникам, дармоєдам” добре „завалити” — „випарити у московській бані-прохолоді”.

Олександр Архипенко біля створеного ним пам'ятника на Союзівці. ➔

В дійсності повна назва цієї поеми звучить так: „І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє”.

Цю політичну й дидактичну поему попередив Шевченко моттом-словами з соборного послання апостола Йоана: „Якщо хто каже, що, мовляв, люблю Бога, а брата свого ненавидить, то це брехня”. І ці слова треба пам'ятати, коли хочемо вірно зрозуміти цю Шевченкову поему, написану 14-го грудня 1845-го року у В'юнищах на Україні.

Поет ужив форми послання, якого і давніше вживали в літературі, коли хотіли висловити якісь важливі думки. Відомі послання апостольські, послання єпископів та митрополитів, які зверталися до своїх вірних у релігійних справах.

Шевченко звертається до всіх своїх „земляків”, і до тих, що були свідомі своєї національності (живих), і до морально мертвих для України, до сучасного покоління та до майбут-

Це не є жадною „національною обмеженістю”, про яку згадує Кирилюк, виходячи зі становища так званого „советського народу”. Це природна любов до рідного краю, яка дозволена у всьому вільному світі, крім комуністичної тюрми народів, де цю любов називають „національною обмеженістю”. Український поет любив свій рідний край і не соромився прилюдно про це заявляти.

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра —

кликав поет до всіх тих, що „пхалися на чужину”, думаючи, що знайдуть там щось краще.

В іншому місці „Послання” поет обурюється, що його земляки покидають Україну:

І сонця-правди дозрівать
В німецькі землі, у чужії,
Претеся знову!

В цьому місці треба вяснити аж два місця, які невірною пояснюють, і з того виходить ідеологічне баламутство. В деяких виданнях Шевченка це місце подається так:

І сонця-правди дозрівать
В німецькі землі, не чужії
Претеся знову!

В копії Максимовича другий рядок звучить: „В німецькі землі на чужині”, в примітках до Празького „Кобзаря”: „В німецькі землі на чужину”, а в Ляйпцігському виданні з 1859 року та у Львівському виданні 1867-го року, у виданні Кожанчикова (Петербург, 1867) і в Празькому виданні в тексті: „В німецькі землі, у чужії”.

Акад. Смаль-Стоцький без найменшого сумніву приймає версію „в німецькі землі, у чужії”, а проф. Л. Білецький — „в німецькі землі, не чужії”.

Смаль-Стоцький пише про це так:

„Треба ще виразно зазначити, що „німецькі землі” рішуче не значить нічого іншого, як саме тільки „чужі”. Сам поет немов таки зараз переклав це слово, кажучи „в німецькі землі, у чужії”. Так слова „німецький, німець” в Шевченка вживаються у значінні: чужий, чужинець. А тут спеціально значить слово „німецькі” тільки, що — московські” (ст. 97).

Очевидно, що таке пояснення не подобається Кирилюкові, і він пише (стор. 213):

„Українські націоналісти всупереч здоровому глузду з'ясовували, що „німець”, „німецький” слід розуміти в першу чергу, як . . . „російський”.

Та ми, всупереч Кирилюковому глуздові, беремо пояснення акад. Ст. Смаль-Стоцького, бо це пояснення спирається на Шевченкових творах, отже на Шевченковому глузді, який вихваляє і сам Кирилюк.

І так, у Шевченковому „Сні” читаємо: „А між ними і землячки де-де поглядають, по-московськи так і чешуть, сміються та лають батьків своїх, що змалечку цвенькать не навчили по-німецьки, а то тепер і кисни в чорнилі! П'явки, п'явки! Може, батько останню корову продав, поки вивчив московської мови”. Отже, тут ясно, що „по-німецьки” значить у Шевченка „по-московськи”.

Подібне значення має в „Сні” місце, коли герой поеми зближається до Петербургу: „Долітаю — то город безкрай. Чи то турецький, чи то німецький, а може те, що й московський”. Треба ще пригадати, що Шевченко взяв як мотто до своєї передмови в задуманому новому виданні „Кобзаря” (8 березня 1847) таку думку з А. Грібосдова:

Воскреснем ли когда от чужевластья мод,
Чтоб умный, добрый наш народ
Хотя по языку нас не считал за немцев.

Таким чином є аргумент за те, щоб це „неясне” місце в Шевченка, збережене в двох основних редакціях, можна було друкувати в тій версії, яка утворює „німецькі землі” з „московськими”, чи, як тепер пише Кирилюк, „російськими”. Ст. Смаль-Стоцький наводить тут ще такий аргумент:

„Тільки до Московщини (до Москви та Петербургу) перлися земляки сонця правди дозрівать, відки побирали вони всі науки, всю свою культуру, там шукали доброго добра . . . шукали свого щастя (порівн. „Гоголю”: „викохав та й продасть в різниці москалеві. Цебто, бачиш, лепта удовиці престолові-отечеству та німоті плата”).

Що „німота” деколи означає в Шевченка те саме, що й московщина, — мусить признати і академік АН РССР Максим Рильський, який у виданні ним в Києві 1960-го року „Кобзарі” до слова „німота” дає таке пояснення: „Шевчен-

ко мав тут на увазі царську бюрократію, серед якої було в той час багато іноземців з походження” (ст. 574).

Далі Смаль-Стоцький пише:

„Відносити це слово до заходу Європи, як це робить Сімович, не можна, бо тому противляться ще такжє і знані факти, що туди — на захід Європи, поза кордони Росії, не дуже так загально перлися земляки за своєю освітою, за вищою культурою” (98).

Отже „німота” — це „іноземці”, значить „чужинці”, а для українця Шевченка „Московщина”, як ми чули вже, це „чужина”.

З такого пояснення легко перейти до другої редакції „в німецькі землі, не чужії”, бо такий текст приймає проф. Л. Білецький.

Він пише, що „німецькі землі для московської понімченої влади не були чужі, а свої, ніби рідні”. Але й таким поясненням не буде вдоволений Кирилук, бо й це говорить про те, що в Шевченка слово „німецький” деколи означає те саме, що „московський” (російський), і тому не оправданий його жаль до націоналістів, які вірно пояснюють Шевченкові твори, маючи повну свободу висловлювати свої думки.

Вияснивши значення слів „німецькі землі”, мусимо висвітлити перше речення в трьох згаданих вище рядках:

І сонця правди дозрівать
В німецькі землі, у чужії,
Претесея знову!

Акад. Ст. Смаль-Стоцький нагадує подібну фразу з поеми „Кавказ”, написаної майже в той самий час (1845). Там устами Москви, що поневолює кавказькі народи, Шевченко заявляє:

Просвітілись! Та ще й хочем других просвітити,
Сонце правди показати сліпим, бачиш, дітям!

В поемі „Посланіє” „земляки” пруться в Московщину, щоб там „дозрівать сонця правди”, це значить, щоб „дорешти побачити” оте московське „сонце правди” і навчитися вірно служити Москві, зраджуючи Україну. Оце „сонце правди” світить і нині з Москви, яка під плащиком комунізму поневолює народи.

Важко точно подати хід думок автора „Посланія”, бо воно є цілою програмою для українського народу. Але треба ще цілком згадати те місце, що ввело в блуд численних шевченкознавців, які помилково вияснявали Шевченкове становище до Гетьманщини і Козаччини, прочитавши про „грязь Москви” і „варшавське сміття”:

... Ваші славні Брути:
Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття — ваші пани,
Ясновельможнії гетьмани.

Майже всі шевченкознавці з цих слів приходили до висновку, що Шевченко „втратив віру в козацькі ідеали, що... він подумався до інших думок про історичне минуле України, що осудив народні традиції, що аж тоді (1845) він почав виявляти правдивий патріотизм” („Інтерпретації”, 87). Проф. Яр. Гординський у праці „Шевченко і Красінський” (ЗНТШ, т. 119-120, ст. 170-171) виразно написав, що в Шевченка „почався зворот десь в 1843 р. В тім часі наступила в світогляді Шевченка зміна, в якій він сам себе ясно освідомив, додаючи в ній критичизм у відношенню до всього того, що ранше ворушило його серце”. Подібно писав у згаданому виданні Шевченкових творів і Айзеншток, якому здавалося, що тут „ясно видно критично-негативне відношення поета до „славного” минулого України, надто до Гетьманщини, що заступило уже в той час у його колишнє безкритично-романтичне захоплення тією старовиною”.

Акад. Ст. Смаль-Стоцький супроти таких пояснень написав: „Та ж уже в цій таки поемі все проти такого погляду не тільки промовляє, а прямо кричить! Тут тільки одне ясне: дуже критичне відношення поета — до Московщини й до її рабів з-між українців!” (ст. 103). Смаль-Стоцький аргументує свою думку так:

„Бо звідки ми знаємо, що Шевченко краще дивився на всіх гетьманів, або що історія Гетьманщини давніше видавалась йому прекрасною? Ні Іван Підкова, ні Наливайко, Павлюк, Тарас Трясило, ні Гамалія, ні Залізняк і Гонта (яких Шевченко прославлював у своїх творах, написаних до 1945-го року — Л. Л.) не були гетьманами... Поет тільки праведних гетьманів згадує в „Гайдамаках”. А втім і пізніше ми бачимо в Шевченка дуже гарячі згадки про „праведних” геть-

теся”, чому нарешті, в кінці послання він ще раз кличе їх: „Обніміте ж, брати мої, найменшого брата” . . .

Кирилюк мусить відповісти на цей запит, бож він на цій самій 210-ій сторінці твердить, що „Шевченко перший втілює у реалістичних художніх образах ідею селянської революції, ідею революційної боротьби народних мас за скасування кріпосництва, за повалення самодержавства”. (Про „свою хату” — не згадує . . .).

І Кирилюк, зачитувавши відповідне місце з 19-го тому творів Леніна, твердить, що це Шевченко звертався до панів тільки з тактичних причин, мовляв, хотів, щоб інтелігенція і дворяни допомогли народові вести боротьбу. А поза тим Шевченко не звертався б до інтелігентів . . .

Та ми знаємо, що так воно не було, що Шевченко зовсім не діяв за законами класової боротьби, як твердять Кирилюк і автор праці „Сатира Шевченка” Ю. Івакін, який поемі „І мертвим і живим” присвятив цілий розділ (ст. 155-187). На 156-ій сторінці Івакін пише: „Шевченко закликав найбільш політично активну на той час частину українського суспільства до єднання з народом: „Обніміте ж, брати мої, найменшого брата” . . . „Розкуйтеся, братайтеся!”

Це правильно пише Івакін, але він не згадує про жадні тактичні ходи Шевченка, як це зробив Кирилюк. Івакін також не згадує, що Шевченко в цьому творі говорить і про політичну волю України, а не тільки про скасування кріпацтва. Івакін обмежує поему соціальними мотивами, не бажаючи бачити в ній того найважливішого:

В своїй хаті своя правда і сила, і воля,
і також того, що

. . . оживе добра слава, слава України.

Івакін звужує значення Шевченкового заклику до земляків, кажучи, що „в умовах 40-их років XIX ст. такий заклики означав не що інше, як пропозицію включитися у боротьбу за знищення кріпосницьких відносин” (ст. 156), і далі (ст. 157) додає: „І мертвим, і живим . . .” загалом відповідало задуму автора. Твір в якійсь мірі сприяв консолідації сил, опозиційних до кріпосницького миколаївського режиму”. Отже про національний зміст „Послання” Івакін зовсім не згадує, зате він „усучаснює” Шевченків твір таким ствердженням”:

„Викривальна сила цієї сатири Шевченка виявилася такою могутньою, його портрет ліберальствующого націоналістичного панства таким різюче правдивим, що його послання і сьогодні залишається нестаріючою зброєю боротьби з українським націоналізмом” (ст. 157).

Здається, більшої нісенітничі вже не можна придумати. Подумати тільки, український національний поет у 1845 році написав поему для того, щоб поборювати нею українських націоналістів! Тут варто пригадати, як у „Сні” московське панство товпилося на царському дворі коло Миколи І; щоб бути якнайближче коло самодержця:

Аж потіють, та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло самих: може вдарять
Або дулю дати
Влаговольять; хоч маленьку,
Хоч півдулі, аби тільки
Під самую піку.

Ю. Івакін за свій винахід повинен від комуністичного начальства дістати цілу „дулю”, і то „під самісіньку піку”.

Цікаве, що і П. Приходько в книжці „Шевченко й український романтизм” (Київ, 1963, ст. 109) пише, що „Шевченко з обуренням (!) осудив в посланні „І мертвим і живим” славлення козацтва”, що є, як ми вже бачили, незгідне з правдою. Це саме він ще повторив, без доказів, на 243-ій сторінці: „Поет розвінчує, починаючи з середини 40-их років, в своїх творах романтичне прикрашення козацьких воєн та Запорізької Січі”.

Ю. Івакін пише, що „І мертвим і живим” зберігає свою національно-політичну дієвість протягом більш ніж сторіччя”. Це правда, хоч „Послання” не є, як думас цей шевченкознавець, „зброєю боротьби з українським націоналізмом”. Наведемо про це думку акад. Смалья-Стоцького:

„Довго-довго, цілими роками за думою думи вилітали в поета, давили, роздирали його серце, аж найшли в „Посланні” свій викінчений, мистецький вираз, образність і дикція якого, навіть і без огляду на його пророчу ідейність, кажуть нам цю поему залічити до найкращих поетичних творів. Ідейністю своєю це такий великий твір, що він повсякчас актуальний, і тепер актуальний, актуальність якого не скінчиться навіть із самим здійсненням ідеалу. Нехай вже нема

манів і про славу козацьку. Ми вже показали, що Шевченко, починаючи писати, знав історію України, знав особливо добре, що „було колись в Україні лихо танцювало”, але знав ще ліпше, що хоч тоді: „журба в шинку мед-горілку поставцем кружляла”, все ж „було колись добре жити на тій Україні”, хоч би й як критично поставитися до давньої історії України, — все ж так добре, що супроти теперішнього пекла це був рай, бо це була своя хата, а на основі розуміння Шевченка це завжди річ найперша”.

Шевченко і в „Посланні” згадує давню славу козацької України. Він не розчарувався в ній, він її не відкидає:

Я ридаю, як згадаю діла незабуті
Дідів наших. Тяжкі діла! Якби їх забути
Я оддав би веселого життя половину.
Отака-то наша слава, слава України.
Отак і ви прочитайте, щоб не сонним снилися
Всі неправди, щоб розкрились високі могли
Перед вашими очима, щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли, за що розпинали!

Значить, поет закликає внуків, щоб пізнали славу українського народу, і щоб боролися за його волю, як це робили їх славні діди. Коли так станеться, тоді обнімуться українці як рідні брати, тоді усміхнеться заплакана мати Україна, поблагословить дітей своїх і поцілує їх „вольними устами”, — це значить, що матиме вона національну волю. І тоді знов блисне давня слава України, якої зовсім не відрікається поет в цій поемі, як деякі коментатори гадають:

І оживе добра слава, слава України,
І світ ясний, не вечірній тихо засіє...

Та щоб це сталося, поет ще раз просить своїх земляків-українців:

Обніміте ж, брати мої, молю вас, благаю!

Розуміється, таке закінчення поеми не подобається Кирилюкові, бож тут Шевченко робить „ухил” направо в розумінні совєтського науковця. І Кирилюк старається виправдати автора „Послання”, пишучи:

„Виникає питання, чому все таки Шевченко звертається далі до цього кола людей з закликами схаменутися, полюбити рідний край, чому він закликає їх: „розкуйтеся, братай-

Прем'єр Канади Джан Діфенбейкер промовляв під час відкриття пам'ятника Т. Шевченка у Вінніпегу, що відбулося при масовій участі українців Канади і ЗДА 9-го липня 1961 року.

кріпацтва, яке безперечно займає в „Посланії” дуже важке місце, то є ще інші, не менш важкі кайдани, кайдани духові, кайдани зледащлості, облуди, лукавства й інших зі становища етики негідних прикмет, які стоять на перепоні до здійснення великого Шевченкового ідеалу. Ця поема просто невмируща” (ст. 111 „Інтерпретацій”).

„ХОЛОДНИЙ ЯР”

Де ж ти дівся, в Яр глибокий
Протоганий шляху?
Чи сам заріс темним лісом,
Чи то засадили
Нові кати? Щоб до тебе
Люди не ходили
На пораду: що їм діять
З добрими панами,
Людоїдами лихими,
З новими ляхами?

(„Холодний Яр”, 1845)

Цю поему написав Шевченко через три дні після написання „Посланія” — 17-го грудня 1845-го року, і вона ідейно „тісно пов’язана з „Посланієм”, як це бачив О. Цісик, який писав, що Шевченко „продовжує тут свою думку. В ній так само поет виступає проти закривання правди перед народом та визиску його панами, а до того ще й збиває їхній несправедливий осуд Гайдамаччини, ту „чужу мудрість”, яку вони повторяють за москалями” (ст. 225).

У першій частині поеми її автор пригадує те, „що давно минуло”, і „будить бо-знає колішнє”. І так згадує Холодний Яр, куди „батько з сином сходилися одностайне стати на ворога Лукавого”. Та ніщо не може сховати тієї правди, що йде з Холодного Яру:

Не сховаєте! Над Яром Залізняк вигас
І на Умань позирає, Гонту виглядає.
Не ховайте, не топчіте святого закона,
Не зовіте преподобним лютого Нерона.
Не славется царевою святою війною.
Бо ви й самі не знаєте, що царики коять.
Дурний шию підставляє і не знає, за що!
Та ще й Гонту зневажає, ледаче ледащо!

Далі Шевченко виступає в обороні гайдамаків, називаючи їх воївниками „за святу правду волю”, героями, які бажали „розкувати народ темний”^{*}.

Шевченко відвідав місцевості, зв’язані з діями, описаними в поемі „Гайдамаки”, і саме тоді появилася праця А. Скальковського проти Гайдамаччини. Кирилюк пише про „Холодний Яр” так: Цей вірш „спрямований всім своїм вістрям проти „нових ляхів”, проти „нових катів” (читай — кріпосників), „лихих людоїдів”-поміщиків. Поет зривав маски з поміщиків-монархістів, які обожнювали „лютого Нерона” — Миколу I — по-блюзнірському зневажали пам’ять про народних героїв” (ст. 215).

Та ми гадаємо, що написана місяцем раніше поема „Кавказ” (18 листопада 1845), допоможе нам вияснити оте місце про „дариків” та „отечество”, бо Кирилюк цього не може зробити. „Кавказ” скінчив Шевченко згадкою про свого „друга єдиного” Якова де Бальмена, який згинув у царському війську, що завойовувало вільні кавказькі народи. В „Кавказі” Шевченко звертався до де Бальмена:

І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролити
Кров добру, не чорну. Довелось запить
З московської чаші московську отруту!

У „Кавказі” силою взали до царського війська Шевченкового приятеля, а в „Холодному Яру” самі московські вислужники славлять „цареву святу війну” і називають „преподобним лютого” Миколу I. Але Шевченкові земляки роблять це тому, що „самі не знають, що царики коять”, і Гонту зневажають, не знаючи, за що він воював. Шевченко виєсноє ідеї гайдамаків, серед яких немало було й таких, що „розбивали живе серце за свою країну”. І поет вживає гострих слів, щоб затаврувати тих, які знеславлювали українських героїв-гайдамаків:

Ви розбійники неситі, голодні ворони.
По якому правдивому, святому закону
І землею, всім даною, і сердешним людом
Торгусте? Стережіться ж, бо лихо вам буде.
Тяжке лихо!.. Дурить дітей і брата сліпого,

^{*} Про це ми вже писали, обговорюючи поему „Гайдамаки”.

„няньками, дядьками отечества чужого”. З цього ясно, що Шевченко в „Холодному Яру” не „пророкував нове повстання проти передусім українських панів”, як гадає вище згаданий П. Приходько; він закликає виступити проти „лютого Нерона” і тих усіх, що йому служать. Тим „Нероном” за часів Шевченка був цар Микола I, донедавна був Сталін, і за такого його вважають навіть його наслідники — „новіші Нерони”, яких ще називають „преподобними”, як кілька років тому називали Сталіна . . .

Шевченко кликав до таких славословів в „Холодному Яру”:

Дурить себе, дурить дітей
Та не дурить Бога.

„КАВКАЗ”

Не скує душі живої
І слова живого.
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

(„Кавказ”, 1945)

Цю поему написав Шевченко в Переяславі 18 листопада 1845 і присвятив її своєму другові Якову де-Бальмену, який згинув на Кавказі, бо Росія саме тоді „визволяла” вільні ще кавказькі народи. Поет узяв за мотто до цієї поеми слова Ієремії: „Хто дасть у голову мою воду і очам моїм джерело сліз, щоб я день і ніч плакав за тих, що їх побито”. Шевченко оплакував свого приятеля, який склав своє молоде життя „не за Україну, а за її ката”. Цим катом був московський цар Микола I, який поневолював народи і саме тоді старався завоювати Кавказ, якого по-геройськи обороняв славний вождь кавказців Шаміль.

Поет, зворушений смертю друга, вилив свій жаль за ним у цій поемі, що є яскравим новим оскарженням московського імперіялізму, який, поневолюючи народи, говорить про їх визволення. Так було за Миколи I, так було за Сталіна і так є й тепер.

Просвітилися! Та ще й хочем других просвітити,
Сонце правди показати сліпим, бачиш, дітям!

Поема „Кавказ” має всього 178 рядків, але слова вибухають в ній наче лави з вулкану, вдаряючи в ту Москву, яка знає,

Як і тюрми мурувати, кайдани кувати,
Як їх носити, і як плести кнути вузлувати.

У першій частині поеми Шевченко наводить міт про Прометея, грецького півбога, який вкрав з неба вогонь, щоб допомогти людям жити на землі. За це найбільший грецький бог, Зевс, важко його покарав на Кавказі. В цій частині згадує поет і християнського Бога, жалуючися йому, що „правда наша п'яна спить”, а „кати знущаються над нами”. Шевченко вірить, що кінець-кінцем таки

Встане правда, встане воля, і Тобі одному
Поклоняться всі язики во віки і віки.

В другій частині поеми, найбільшій, гостра сатира на Росію та її режим, яка може бути і тепер актуальною, бо і Москва комуністична хвалиться перед цілим світом, що в неї усе найкраще. В кінці поеми є, як ми вже зазначали, згадка про Якова де-Бальмена.

В міті про Прометея поет хотів пригадати українським читачам, що прагнення людини до волі постійне, воно було у стародавніх греків, які вірили в Прометея, воно було й за часів Шевченка, коли царська Росія поневолювала кавказькі народи. Орел розбиває серце Прометея „та не вип'є живущої крові”, бо воно „знову оживає і сміється знову”.

Пан Біг забув про кривду, що діється на світі, „правда наша п'яна спить”, „кати знущаються над нами”. Але поет не втрачає надії і вірить, що „встане правда”.

За горами гори, змарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі.

Отам Москва нищить волю, не жаль їй муштрованих людей, які гинуть в боротьбі за імператора, за „гончих і псарів, за батюшок-царів”. Та поет не їм співає славу. Він пише:

І вам слава сині гори, кригою окуті.
І вам, лицарі великі, Богом не забуті.
Ворітеся — поборете, вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

Дурить себе, чужих людей, та не дурить Бога.
Во в день радости над вами розпадеться кара.
І повіс огонь новий з Холодного Яру.

Проф. Л. Білецький високо оцінює цю поезію Шевченка. Він пише:

„Холодний Яр” розкриває собою якийсь надзвичайний первень тієї мітологічно-релігійної душі народу, як могили, як Великий лях, як Чигирин, як Запорізька Січ. В нім спочиває якийсь внутрішній зв'язок того, що дано нам в історичному факті, в історичній його персоніфікації, й того, що розкривається в найглибшій духовій дійсності, того заповіту, що передається від дідів до внуків, що невидимими нитками зв'язує героїчне минуле, трагічне сучасне з майбутнім національним відродженням... Не все ще втрачено, прийде час радости й нового вогню з Холодного Яру” (II, ст. 285).

Шевченко виступає тут проти „нових ляхів”, „нових катів”, „добрих панів”, що в дійсності були „людоїдами лихими”. П. Приходько в книзі „Шевченко й український романтизм” пише, що Шевченкова „романтика в цьому творі переростає в пророкування нового повстання проти панів — передусім українських” (ст. 253).

Але Приходько не знає того, що знав Шевченко, — що повстання „проти передусім українських панів було б повстанням проти московського „царика”, проти отого „лютого Нерона” — Миколи I, і що таке повстання було б боротьбою за самостійну Україну. Шевченко виразно зазначив, що українські пани „несуть і душу і шкуру за отечество”, не знаючи, що „даринки коять”.

Шевченко і в цій поемі думав про Україну і той „огонь новий”, що має повіяти з Холодного Яру. Гайдамаки, „батько з сином і брат з братом одностайне стали”, проти „ворога лукавого, проти лютого ляха”. Це було в 1768 році. Коли ж повіс „огонь новий”, то треба буде стати проти „нового ляха”, а „новим ляхом”, „новим ворогом” був тоді, в 1845 році, не так „український пан”, як „москаль”, отой самий, що його згадає Шевченко в поемі „Кавказ”, що дає українцям „пити московську отруту”.

В „Холодному Яру” Шевченко дорікає українським панам, що вони „несуть і душу і шкуру за отечество”. Про це чуже „отечество” згадає він і у вірші „Бували війни й військові свари” (1860), де називає отих „нових панів” —

Погруддя Т. Шевченка з проєкту пам'ятника роботи А. Страхова.

Ю. Івакін присвятив поемі „Кавказ” увесь четвертий розділ (ст. 119-154) в книзі „Сатира Шевченка”. Порахувавши рядки поеми, він ствердив, що Шевченко в цьому творі багато місця присвятив „темі викриття релігії, яка глибоко його хвилювала” (ст. 150). Про це пише він так:

„Зрозуміло, Шевченко не народився закінченим атеїстом. На ранньому етапі свого духовного життя він міг у якійсь мірі поділяти релігійні забобони... Період „трьох літ” — час бурхливого ідейного розвитку Шевченка — був і часом становлення його антирелігійних поглядів. Саме в ці роки поет починає розуміти зв'язок між релігією і політикою, церквою і панівним класом. „Кавказ” відбив той етап його ідейного розвитку, коли поет переоцінював мніми духовні цінності християнства. Звідси проникливий ліризм цих філіппік проти релігії” (ст. 151).

Але сам Івакін в нотці на цій самій сторінці зазначає, що „Шевченків атеїзм явище більш складне і суперечливе, ніж звичайно про нього пишуть”, бо навіть в „Неофітах” (1857), як і у „Барнаку” (1858), можна несподівано почути ноти християнського всепрощення, взагалі глибоко ворожі революційній музі Шевченка”.

Подібно пише й Кирилюк в книзі про Шевченка:

„У „Кавказі” Шевченко викриває в іронічних рядках лицемірність християнства в цілому: „Читаєм божії глаголи... ми християни... ми настоящі християни” (ст. 207).

Івакін наводить такі Шевченкові слова: „коли одпочити ляжеш, Боже, утомлений. І нам даси жити!” І після цього мусить додати:

„Треба сказати, що сама критика (Шевченком — Л. Л.) релігії... набирає свосвідної „релігійної” форми. І справа тут не тільки у специфіці художніх образів монолога, а й у незрілості Шевченкового атеїзму на даному етапі ідейного розвитку письменства (що відбилося на рядках: „Не нам на прою з Тобою стати! Не нам діла Твої судить”, „Ми віруєм Твоїй силі і духу живому” та ін.).

І Івакін і Кирилюк своїм писанням про „зрілий” чи „незрілий атеїзм” Шевченків у „Кавказі” тільки відтягають набік важливішу проблему цього твору, а саме проблему московського імперіялізму. Івакін ось так подає зміст „Кавказу”: „Кавказ” фактично являє собою розгорнутий ліричний монолог, при чому монолог переважно „звернений”. За ви-

нятком рядків 1-18 і 38-56 авторська мова послідовно звернена — до Бога, до народів Кавказу, до правлячого класу, до Христа, знову до кавказців, до де Бальмена” (ст. 123).

Про засуд Шевченком московського імперіялізму Івакін нічого не згадує. Він довго обговорює справу жанру, в якому написано „Кавказ”, але нас мало цікавить, чи це є „поема”, „політична ода” чи якась інша „викривальна ода” (ст. 122-126), бо й сам Івакін вкінці мусить ствердити, „що все це сказане не дас, проте, підстав твердити, що „Кавказ” — це українська викривальна ода, створена під безпосереднім впливом російської одичної традиції” (ст. 127). То нащо ж тоді писати про Державіна, Радіщева, Капніста та інших, аж до „Скифів” Блока та „Оди до революції” Маяковського?

Кирилюк признає, що „Шевченко в цьому творі виявив глибоке співчуття гнобленим народам Кавказу”. Але негайно ж після цього він „вияснює” це своє ствердження, щоб хтось не подумав, що і тепер комуністична Москва гнобить чужі народи так само, як це робила Москва за Миколи І. Кирилюк поправляє Шевченка і „усправедлиблює” перед теперішньою Московією, яка панує над кавказькими народами. Він пише:

„Звичайно, відобразити історичні події в усій їх складності Шевченко не міг. В „Истории СССР” читаємо: „Національно-колоніальна політика царизму по відношенні до територій Кавказу, які приєдналися або були підкорені, не вичерпує, звичайно, всієї складної історії життя його народів у цей період. Антинародну політику царського уряду не можна змішувати з проблемою спілкування народів. Не зважаючи на гнобительську політику царизму і всупереч їй, у ті ж роки розвивався інший, паралельний процес, — процес економічного, суспільного та культурного зближення народів Кавказу з російським народом” (ст. 205).

Кирилюк твердить, що „Шевченко не міг відобразити історичні події в усій їх складності”, а нам здається, що він це зробив дуже добре:

До нас в науку! Ми навчим.
Почому хліб і сіль почим.

— — — — —
Якби ви з нами подружили,
Багато б дечому навчились!
У нас же світа, як на те —

А тюрем! а люду!.. Що й лічить!
Од молдаванина до фіна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує!

Шевченко добре „відобразив” цей процес, що його опрацює Кирилук. Проте, Кирилук, як на совєтського імперіяліста, незручно висловився, пишучи, що „Шевченко в „Кавказі” приходить до свідости спільности долі всіх гноблених народів царської імперії”, і після того наводить відомі слова „од молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчить”. Так, Шевченко бачив спільність усіх гноблених Москвою народів і бажав волі усім цим народам, так як і Україні. І це є головною проблемою в „Кавказі”, а не тільки „викриття самодержавства” та „викриття церкви як однієї з важливих підпор самодержавства й кріпосництва” (207).

Нам здається, що оті Шевченкові „виступи проти Бога” в „Кавказі” та в інших творах треба пояснювати тим, що тоді представляло російське урядове православ'я. Шевченко це виразно зазначив, відрізняючи Бога від „візантійського Саваофа” у вірші „Ликерії”, написаному за 7 місяців перед смертю:

Збрешуть люди,
І візантійський Саваоф
Одурить! Не одурить Бог,
Карать і милувать не буде:
Ми не раби його — ми люди!

Акад. Смаль-Стоцький дає до цього місця таке пояснення: „Для людей, не рабів, єдиним мірилом етичності їх діл є їх згода чи незгода з етичними ідеями науки Христа” (ст. 138).

Згадки про московську релігію не є головною проблемою „Кавказу”, бо вони тільки вияснюють оту ідеологію Миколи І і теперішніх московських диктаторів, які хотіли б, як Петро І в поемі „Сон” — „увесь світ загарбати”. В „Кавказі” поет цю ідеологію прекрасно змалював у другій частині, де ота хвальба московських імперіялістів з 1845-го року так яскраво нагадує самохвальбу совєтських комуністів, які під час другої світової війни опинилися в Західній Європі:

Усі ми в золоті і голі.
До нас в науку! Ми навчм,
Почому хліб і сіль почім.

Ми малим ситі!.. А зате!
Якби ви з нами подружились,
Багато б дечому навчилися!
У нас же й світа, як на те —
Одна Сибір неісходима,
А тюрем! А люду!.. Що й лічить!

Можна погодитися з проф. Л. Білецьким, який пише, що ці слова поеми „западають у душу, як найтяжче каміння, бо в них віддзеркалюється московсько - большевицька сучасність і повна руїна в ній поневолених народів. Дійсно пророчі слова, думки й картини, висловлені поетом 120 років тому!” (II, ст. 236).

Ось така роля Москви в тому „спілкуванні народів”, про яке згадує і Кирилук.

А яка тут роля України?

Поневолена Україна змушена своїх найкращих синів висилати на те, щоб не за неї, а „за її ката проливали кров”, щоб вислухували московську брехню про „визволення народів”, щоб „пили з московської чаші московську отруту”. Ні Кирилук, ні Івакін „не добачили” цих слів у „Кавказі”, хоч вони є пуантою в цьому творі. Бо це — заборонена і небезпечна справа під пануванням Москви, хоч вона ясна в поемі Шевченка:

І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, не чорну. Довелось запить
З московської чаші московську отруту!
О друже мій добрий! друже незабутий!
Живою душею в Україні витай,
Літай з козаками понад берегами,
Розриті могили в степу назирай.

Поет „сіятиме свої думи, своє люте горе”, нехай „ростуть та з вітром говорять”. Ми знаємо з попередніх творів, що могили, яких має „дозирати” Яків де Бальмен, „говорять з вітрами про волю”, про волю України, що карається в московській неволі, про волю кавказьких народів, що їх поневолює Москва.

Борітеся, поборете, вам Бог помагає!

Шевченко серцем відчував неволю Кавказу, бо вважав, — як пише Л. Білецький, — що „ще недавно Україна була

таким Кавказом. Московське „христолюбиве воїнство” Петра I й Катерини II так само „дружилось” із українським народом, „просвіщало” його і „показувало сонце правди”, щоб потім той нарід „благоденствував” (II, ст. 237).

Проф. Л. Білецький високо оцінює поему „Кавказ”. Він пише, що в цій поемі Шевченко „зумів найближчі релігійні й моральні проблеми майстерно поєднати з сучасною йому московською політикою та вкласти в зразковий, сильний і ляконічний стиль. Це все поет зумів також переплести глибоким глумливим сарказмом та тонкою й дошкульною іронією, пронизавши їх у багатьох місцях своїм найінтимнішим ліризмом. Це все разом творить таку мистецьку цілість, яку рідко можна віднайти в літературі, що змальовує політичну сучасність. Сатира Шевченка остільки артистична, що ми в цілій поемі не знайдемо ані одного рядка, від якого відбивало б публіцистикою. З цього становища „Кавказ” є наймогутніший політичний твір у цілій творчості Шевченка” (II, ст. 237).

„ТРИ ЛІТА”

Кругом мене, де не гляну,
Не люди, а змії.
І засохли мої сльози,
Сльози молодії.
І тепер я розбитес
Серце ядом гою,
І не плачу, й не співаю
А вию совою.

(„Три літа”, 1845)

Це — слова з вірша „Три літа”, що мав бути передмовою до циклу Шевченкових творів, що називався цією ж назвою, як це ми вже згадували.

Ми вже доводили, що Шевченко протягом цих „трьох літ” зовсім не розчарувався в українській історії, як дехто твердив давніше і тепер твердять шевченкознавці під московською окупацією.

Ми бачили, що в творах, написаних протягом цих „трьох літ”, Шевченко ще гостріше виступає проти Москви та „первертнів”, які вислугуються московському наїзникові. Пригадаймо „Розриту могилу” (1843), „Чигрине, Чигрине”

(1844), „Сон” (У всякого своя доля, 1844), „Сліпий” (1845) та з того ж року „Великий льох”, „Послання” і „Кавказ”, — і переконаємося, що Шевченко і в той час думав тільки про Україну та про її долю, як це було в перших його творах і в тих поезіях, що їх написав він наприкінці свого короткого, але глибоко творчого життя.

С. Маланюк у статті „Три літа” стверджує, що зустріч Шевченка з Україною і з її народом „була драматична, хоч зовсім не така катастрофальна, як цього хотілося б творцям і прихильникам теорії про „розчарування в національній романтиці” та про „класове” прозріння” поета”. (Повне вид. творів, Шикаго, 1961, том II, ст. 257).

„Шевченко, — пише С. Маланюк, — ніколи не був ані „очарований”, ані „сліпий”. Задивлений у сліпучий міт своєї України — без чого не був би поетом — він, однак, ніколи не втрачав відчуття української дійсності. В умінні утримувати рівновагу між мітом та дійсністю крилася і таємниця його творчости. От чому трагічного „зударення” міту з дійсністю в році 1843-му не сталося. Ще з Петербургу в лютому того ж року писав він до Я. Кухаренка: „На Україну я не надіюсь, там — чортма людей”.

І день — не день, і йде — не йде, а літа стрілою
Пролітають, забирають все добро з собою.

Невеликі три літа марно пролетіли,
А багато в моїй хаті лиха нарobili:
Опустошили убоге моє серце тихе,
Погасили усе добре, запалили лихо.

Поет розуміє: жаль матері, батька, вірної молоді дружини, як вони помруть; тяжко годувати малих дітей в нетопленій хаті, але найбільше лихо тому дурному,

Що полюбить, побереться, а вона другому
За три шага продається та з його сміється.
От де лихо!.. От де серце разом розірветься!..
Отже то злеє лихо й зо мною спіткалось...
Серце люди полюбило і в людях кохалось,
І вони його вітали, гралися, хвалили...

А після того „за три шага” другому (москалеві) продавались та сміялися з свого поета. Настрої Шевченка в той час, це значить в 1845-му році, коли він оцінював свою по-

передню творчість (1843-1845), — добре змалював акад. Смаль-Стоцький:

„З виразними й ясними революційними думками, з готивим революційним пляном, промостивши дорогу до серця земляків тим, що вже в „Кобзарі” (1840), в Гребінчиній „Ластівці” (1841) і в „Гайдамаках” (1841) виспівував „дїла незабуті дїдів наших, тяжкі дїла”, поет їде 1843 на Україну, щоб із нащадками оспіваних ним „славних пращів великих” особисто про волю України, про її визволення, щиро розмовитись і спільно порадитись, як ту ідею здійснити, як завернути те, що було колись . . .

Але земляки, яких здалека уявляв собі поет так, що — його „велике слово” знайде в них „щире серце і слово ласкаве”, і вони „тую мову привітають, угадають велике слово”, бо як йому, так і всім їм „тяжко жити з ворогами”, — ті земляки зблизька показали Шевченкові „правнуками поганими славних пращів великих”, з якими про ідейні речі навіть годі говорити”.

Ми навели цю цитату з „Інтерпретацій” тому, що й тепер дехто гадає, що український поет в перших своїх поезіях ще нібито не мав ясного погляду на долю України. І тому просто смішно стає, коли Кирилюк пише (стор. 175), що „ідейному прозрінню поета (в тому часі) сприяла сама дійсність і в значній мірі передова російська література, — творчість Пушкіна, Рилєєва, Грібоєдова, Лермонтова, Гоголя, безпосередній зв'язок і спілкування Шевченка з передовими людьми Росії”.

Оце низьке підлабузювання Кирилюка до російських письменників, які не мали жадного відношення до Шевченкової творчості в періоді „трьох літ”, є, мабуть, даниною панівній нації за те, що дозволяє щось і по-українськи написати. Так бувало й за царських часів, коли після кожної української п'єси треба було виставляти обов'язково і російську . . .

Через три дні після написання „Трьох літ” написав Шевченко свій славний „Заповіт” (Як умру). Чи може й цю догоцінну перлину створив український поет під впливом згаданих вище російських письменників?

Совєтські шевченкознавці не можуть вірно оцінити Шевченкової поезії, отієї „елегії-заспіву”, як її називає проф. Л. Білецький, бо ця поезія повна оскаржень не так українських панів, як отого московського „темного царства”.

Та ж „Три літа” яскраво виявляють настрої поета хоч би в таких словах, як „латана свитина”, що її „знімають з каліки”, бо „нічим обути панят недорослих” („Сон”), в оцінці „того першого, що розпинав нашу Україну” („Сон”); в оповіданні Степана, як „Січ руйнували, як москалі сребло, злато і свічі забрали у Покрови” („Сліпий”), в таких епітетах, як „варшавське сміття” і „грязь Москви”.

Український поет розчарувався в провідній українській верстві, як пізнав її зблизька, відвідавши Україну в 1843, 1844, і 1845 роках. Але він не зневірюється, саркастично в кінці цієї поезії залишає свої „душі”, свої нібито „злі діти” вдома, бо надходить новий рік (вірш написаний 22-го грудня), і по трьох роках їде зустрічати „четвертий год”:

Добрідень же, новий годе, в торішній свитині!
Що ти несеш в Україну в латаній торбині?
„Благоденствіє, указом новеньким повите”.
Іди ж здоров, та не забудь злидням поклонитись.

Проф. Л. Білецький вважає, що Шевченко думав зовсім припинити свою творчість, коли писав:

Думи мої! Літа мої, тяжкі три літа.
До кого ви прихилитесь, мої злі діти?
Не хиліться ні до кого, ляжте дома спати . . .
А я піду четвертий год новий зустрічати.

Шевченко зустрів новий рік своєю найціннішою для українського народу поезією, своїм безсмертним „Як умру, то поховайте”.

„ЗАПОВІТ”

Як умру то поховайте мене на могилі,
Серед степу широкого, на Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі, і Дніпро і кручі
Було видно, було чути, як реве ревучий.

Як понесе з України у синєє море
Кров ворожу . . . Отоді я і лани і гори —
Все покину і полину до самого Бога
Молитися . . . А до того я не знаю Бога!

Поховайте та вставайте, кайдани порвіте,
І вражою злою кров'ю волю окропіте!
І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути незлим тихим словом!

Оцю поезію написав Шевченко в перший день Різдвяних Свят — 25 грудня 1845 року, через три дні після написання вірша „Три літа”, який мав бути ніби вступом до циклу поезій, написаних в роках 1843-1845.

Ми згадували, що отой вступ, отой вірш „Три літа” був сумним ствердженням поета, що його земляки не розуміли того становища, в якому перебувала тоді Україна. Ми згадували, що проф. Л. Білецький вважав навіть, що поет хотів припинити свою літературну творчість. Але було воно не так. Шевченко написав „Три літа” у В'юнищах, а наприкінці грудня виїхав до Переяслава, до приятеля Козачковського, і там, занедужавши, написав „Заповіт”.

Ця поезія не мала заголовка і її дехто й досі називає за першим рядком „Як умру, то поховайте”. Надруковано її під назвою „Думка” 1859 року в книзі „Новия стихотворенія Пушкина и Шевченка”. В „Кобзарі” Кожанчикова, виданому в Петербурзі 1867 року, цей твір виступає вже під назвою „Заповіт”, бо так його назвав М. Костомаров. У Львівському „Кобзарі” з 1867 р. дано йому назву „Завіщання”.

Ми вважали, що не треба буде давати пояснень до цього Шевченкового твору, який став другим українським національним гимном і який всі українці знають напам'ять. Але, прочитавши коментар Кирилюка про „Заповіт”, мусимо показати читачам цих рядків, як в Україні „пояснюють” твори українського поета урядові науковці, члени наукових інституцій. Отже, Кирилюк пише:

„Проголошена в „Заповіті” в образній поетичній формі ідея селянської революції була відображенням заграв селянських протипоміщицьких повстань, узагальненням прагнень і сподівань народних мас, уже освітлених першими проблисками політичної, революційно-демократичної свідомості” (ст. 220).

Хто з читачів знайде якийсь слід „селянської революції” в „Заповіті”? Очевидно, ніхто. Та Кирилюк свою брехню підтримує цитатою з Леніна, щоб зробити її „казьонною” правдою, бо мусить бути на території, де панує Москва, кожне Ленінове слово правдою.

В дійсності Шевченко звертається до земляків, всіх українців, із закликком, подібно як звертався він до них у „Посланні”, щоб вставали, порвали кайдани і щоб вражою

Як умру то поховайте
мене на мовині
Серед степу узгір'я
на вкраїні мій мій,
Щоб мила родина моя
и Дніпро и кручі
Було видно було чути,
Як зовуть мене з України
и ліси в степу волнам
в степу волнам і лісам.
не забувайте поховати
мене на мовині

В. М.

Автограф Шевченка

злою кров'ю окропили свою волю. Ми знаємо з інших Шевченкових творів, хто був тоді „ворогом” України і чия то „вража кров” мала б пролитися, щоб Україна здобула волю.

І в цій поезії, як і в усіх інших своїх творах, Шевченко в першу чергу дбає про волю для України. Тоді він уже був свідомий свого значення в історії українського народу, і тому на початку і в кінці „Заповіту” висловлює скромну проську, щоб поховали його „на Вкраїні мій”.

Згаданий Кирилюк твердить, що Шевченко нібито „одночасно виступає і проти космополітизму, і проти націоналізму” (ст. 212). Так, Шевченко не був космополітом, у нього в „Заповіті” „Україна мила”, „лани широкополі і Дніпро і кручі”... Але якщо Кирилюк називає це „націоналізмом”,

то це — справдішній націоналізм, який ми бачили і в попередніх творах, де змальовується славу і волю України, її поневолення Польщею, а пізніше Москвою.

„Шевченків „Заповіт” сильно-радикально поставив проблему визволення з-під московського ярма. Тому і став він найулюбленішим твором народу українського, тому й є він найпопулярнішим з усієї української поезії, бо родить віру у свої сили, родить надії на національне визволення” (Л. Білецький, II, ст. 299).

Про поетичні засоби поета в „Заповіті” Іван Франко в „Секретах поетичної творчості” писав:

„Поет веде нас натуральним шляхом асоціації ідей від часті до цілості, цю цілість показує знов, як часть більшої цілості, і так піднімає нас, наче по ступенях, щораз вище, щоб показати нашій уяві широкий кругозір. Оце і є секрет сильного впливу, який роблять на нас початкові вірші Шевченкового „Заповіту”. Вже слово „поховайте” будить в нашій уяві образ гробу; одним замахом поет показує нам цей гріб, як частину більшої цілості — високої могили; знов один замах, і ця могила являється одною точкою в більшій цілості — безмежнім степу; ще один крок, і перед нашим духовним оком уся Україна, огріта великою любов’ю поета”.

„Заповіт” складається з трьох 8-рядкових строф, з яких кожна творить цілість. Мелодійність мови зможливила композиторам музику до тих слів, які розв’язують українському народові його життєву проблему: конечно здобуття волі! Шевченко не змінив своєї думки в цій справі аж до смерті, як це бачимо в його поезіях, написаних наприкінці життя.

В „Заповіті” зустрічасмо і такий, здавалося б, на перший погляд контраст: Шевченко „все покине і полине до самого Бога молитися” за те, щоб боротьба за волю України була успішною. Але зараз же поет заявляє: „а до того я не знаю Бога”. Комуністичний агітатор робить з тих слів висновок, що Шевченко не вірив у Бога, але в дійсності це неправда, бож атеїст не визнає Бога, і не молиться до нього.

Подібних контрастів є в Шевченка більше, і про них треба написати окремо.

„Заповіт” — це могутній твір, який замикає цикл творів (1843-1845), що його назвав Шевченко „Три літа”. Як ми вже згадували, протягом тих трьох років написано такі

важливі твори, як „Розрита могила”, „Чигрине, Чигрине”, „Сон” („У всякого своя доля”), „Сліпий”, „Великий льох”, „Кавказ”, „Посланіє”, „Холодний Яр”, „Три літа” і „Заповіт”. В той час написав Шевченко й інші твори, про які ми не згадували: „Заворожи мені, волхве”, „Гоголю” (За думою дума), „Єретик”, „Стоїть в селі Суботіві”, „Наймичка” та „Давидові псалми”.

Як бачимо, оті три роки були дуже продуктивні, поетова творчість бухала немов лява з вулькану*. І дійсно, в тих роках головна суть Шевченкової творчості, його програма для українського народу, і тому цього не хочуть признати; ті, що пишуть про Шевченка під московською окупацією.

Український нарід здійснив два бажання свого найбільшого поета: поховав його на могилі біля Канева над Дніпром і щороку згадує його „незлим, тихим словом”. На жаль це діється ще не „в сім’ї вольній, новій”, бо ще „непіврані кайдани”, що їх комуністична Москва наложила на український нарід.

Та віримо в Шевченкові слова, який за чотири місяці перед смертю написав: „буде правда на землі!”

„ЮРОДИВИЙ”

Коли
Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось таки колись!

(„Юродивий”, 1857)

Про генезу цього вірша Шевченко написав у своєму „Щоденнику” 19 липня 1857-го року в Новопетровську таке:
„Морфей (сон — Л. Л.) переніс мене до якогось східного міста, пообтиканого, як голками, мінаретами; в тісній вулиці цього східного міста будімо зустрічаю ренегата Миколау Єваристовича Пісарєва в зеленій чалмі і з довгою бородою. А безрукий Бібіков (генерал-губернатор Києва в 40-их роках 19 ст. — Л. Л.) і поруч нього Софія Гаврилівна Пісарєва сидять на балконі і теж у тутешнім убранні... У

* Треба згадати, що найближчий після „Заповіту” твір написав поет аж за 7 місяців, у липні 1846 р. („Лілея”).

мене снувався перед очима ренегат Пісарєв із своїм всемогутнім протектором і з своєю бездушною красунею-дружиною” (Повне видання творів, Шикаго, ІХ, ст. 84).

Вертаючись з заслання, Шевченко в Нижньому Новгороді почав писати поему „Сатрап і Дервіш”, але написав тільки уривок, якого пізніше не докінчив, і ми маємо тільки оцю частину, що зветься „Юродивий”. В цій поемі, чи епопеї, героями мали бути згаданий київський губернатор Бібіков, начальник його канцелярії М. Пісарєв, князь Долгорукий, губернатор Чернігівщини, Полтавщини та Харківщини і цар-„фельдфебель” Микола І.

Во дні фельдфебеля-царя
Капрал Гаврилович Безрукий*
Та унтер-п'яний Долгорукий
Україну правили.

Отой „капрал”-губернатор Бібіков і унтер-губернатор Долгорукий правили Україною як необмежені володарі, а Бібікову допомагав „єфрейтор малий та жвавий, на лихо лихий” — Пісарєв. Цар тільки придивлявся, як ці сатрапи український люд „муштрували”, і тішився. Поет обурювався тим, що ніхто не протестував проти тих знуцань:

А ми дивились і мовчали
Та мовчки чухали чуби.
Німії, подлії раби,
Підніжки царській, лакеї
Капрала п'яного! Не вам,
Не вам, в мережаній лівреї
Донощики і фарисеї,
За правду пресвятую статъ
І за свободу.

Поета гнівить те, що нема кому „за правду пресвятую статъ”, його обурюють люди, які „вчилися розпинать, а не любить брата”, і він мріє про той час, коли в Україні з'явиться свій Вашингтон „з новим і праведним законом”. І з повною вірою заявляє: „А діждемось таки колись!”

Кирилюк наводить це місце і великодушно дозволяє Шевченкові мріяти: „У своїй цілком законній зненависті до самодержавства Шевченко мріяв про республіку”. Але, навівши це місце, Кирилюк виразно застерігається:

* генерал-губернатор Бібіков.

Юрій Вашингтон

„Безперечно, поет не міг тоді всебічно розібратися в діяльності видатного американського буржуазного діяча періоду боротьби за незалежність від Англії — Джорджа Вашингтона. Для нього це тільки символ президента республіки, автора конституції” (ст. 474).

Очевидно, совєтський учений бажав цим злагіднити оте місце твору українського поета, для якого ідеалом був „буржуазний лад”, встановлений в Америці її визволителем — Юрієм Вашингтоном. Ось тут маємо політичну програму Шевченка, і крутість Кирилюків та Івакіних нічого не відіють, бо ж цього місця з Шевченкового твору вони не вимажуть...

В „Юродивому” цікавить нас ще одне місце. Ми знаємо, що Шевченко обурювався, що не було нікого в Україні, хто виступив би проти тої неволі, в якій мучився український нарід. Але з радістю пише Шевченко про те, що знайшовся таки один відважний, якого лакеї назвали „проявою” і „дурним оригіналом”, — відважний,

Що в морду затопив капрала,
Та ще й у церкві.

Найшовсь таки один козак
Із міліона свинопасів,
Що царство все оголосив:
Саграпа в морду затопив.

„Юродиві” земляки не приєдналися до боротьби проти саграпів, і оголосили того святого лицаря, що відважився виступити проти тиранів — „юродивим”. А фельдфебель — Сарданапал (цар) — „послав на каторгу святого”. Проф. Л. Білецький пише про цей твір Шевченка в IV томі свого „Кобзаря” (ст. 154):

„Оцього „дурного оригінала”, „юродивого”, „святого лицаря”, „козака із міліона свинопасів”, якого цар Микола I „послав на каторгу” в Сибір — поставив поет на чоло поєми і зробив центральною постаттю свого недокінченого твору. Прекрасна тема, і яка шкода, що поет залишив її на самім початку! Вона розкрила б усі самодурства, усі підлоти необмеженого володіння московськими посіпаками Україною, усю моральну гидоту, хабарництво, насильства над народом, що були буденним явищем правлячого генерал-губернатора в Україні”.

Працюючи над цим твором, Шевченко вже турбувався тим, як він житиме на тій „волі”, що його чекає на „смітнику царя Миколи I”.

О зоре ясная моя!
Ведеш мене з тюрми, з неволі
Якраз на смітничок Миколи.

А із гною
Встають стовпом передо мною
Його безбожні діла...
Безбожний царю, творче зла,
Правди гонителю жестокий!
Чого накоїв на землі!

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА 1732 ВАШИНГТОН 1932

М. Шевченко * * * коли
ми діждемося Вашингтона
зновим і праведним законом!
а діждемося та чи колись!

Проф. Л. Білецький гадас, що в цьому творі „поет доходить до повної зневіри й богохульства” в одних словах:

А ти, Всевидящее око!
Чи ти дивилося звисока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невольників святих,
Як мордували, розпинали
І вшали. А ти не знало?

Далі Л. Білецький заявляє, що Шевченко був „не всилі примиритися з тим волюючим злом, насильством над людиною, над носієм Божого духа і свободи, даної Богом” (ст. 156). А ще далі він робить висновок із цих ніби „богохульних” слів Шевченка: „Оцеї апель до Бога за неправду, якої Бог не добачає, цей певний зневіри й безнадії голос протесту, стає лямбмотивом оцінки Шевченка і його безвиглядності у вищій боротьбі правди з неправдою і в жорсткій перемозі останньої”.

На нашу думку, добру відповідь на це ствердження проф. Л. Білецького дає І. Власовський у брошурі „Образ Т. Шевченка в світлі релігійної думки” (Нью Йорк — Бавид Брук, 1961, ст. 16 і 17). Він пише, що і старозавітні пророки, і сам Син Божий Ісус Христос зверталися з подібними закликами до Бога, а проте ніхто не вважає, що вони бачили „безвиглядність у вищій боротьбі правди з неправдою”, що вони вірили в „жорстоку перевагу” неправди, як гадас Л. Білецький.

Розп’ятий на хресті Спаситель промовив: „Боже Мій, Боже Мій, нащо Ти Мене покинув?”. Праведний і многострадальний Йов звертався до Бога з словами: „Чи Тобі це добрим видиться, що Ти пригнітася, що байдуже Тобі діло рук Твоїх, а на раду безбожників посилася світло? Чи в Тебе очі людські, чи по-людськи Ти бачиш?” Пророк Давид у своїх псалмах запитує Господа: „Чому відвертаєш лице Твоє? Забуваєш убожество наше і горе наше?”

Не знаємо, як виглядала б Шевченкова поема, коли б він її закінчив, і тому припущення Л. Білецького не можуть викликати довір’я. Проф. Білецький пише: „Одних три сили: „споборників святої волі”, душителів жорстоких її і Бога, що байдуже і безкарно дивився на це змагання, — заповіджені в заспіві до ненаписаної поеми, мав провести Шев-

ченко золотою ниткою через усю поему. Але, на жаль, цього завдання не виконав” (ст. 157).

Це — здогад критика. Бо дійсністю є те, що нам залишив Шевченко, а кінчас він свій твір словами, що відносяться до волі, в обороні якої виступив „один козак із мільйона свинопасів” і про яку мріяв український поет, коли бажав Україні „Вашингтона з новим і праведним законом”.

Та цур їм, тим царям поганим!
Нехай верзуться їм кайдани,
А я полину на Сибір,
Аж за Байкал; загляну в гори,
В вертепи темні і в норі,
Без дна глибокії, і вас —
Споборники святої волі —
Із тьми, із смрада і з неволі
Царям і людям напоказ
На світ вас виведу надалі
Рядами довгими в кайданах...

Для поета найважливішими були „споборники святої волі”...

„БУВАЛИ ВОЙНИ Й ВІЙСЬКОВІ СВАРИ”

Бували війни й військові свари:
Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Ногаї;
Було добра того чимало.
Минуло все, та не пропало,
Остались шашелі — гризуть,
Жеруть і тлять старого дуба...
А од коріння тихо, любо
Зелені парості ростуть.
І виростуть; і без сокири
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтропить трон, порве порфіру,
Роздавить вашого кумира,
Людські шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого,
І вас не стане, — будяки
Та кропива — а більш нічого
Не виросте над вашим трупом.
І стане купою на купі
Смердячий гній, — і все те, все
Потроху вітер рознесе,
А ми помолимося Богу
І небагаті, небогі.

(1860)

Оцю поезію написав Шевченко 26 листопада 1860-го року, отже за три з половиною місяці перед смертю, і тому вона має важливе значення для того, щоб зрозуміти поетові думки наприкінці його життя. Ми вже згадували в попередніх рядках цієї праці твердження деяких учених, що автор „Кобзаря” під кінець свого життя дивився на деякі проблеми інакше, ніж за своєї молодости. Аналіза цього, як каже проф. Л. Білецький, „напівісторичного й напівполітичного” вірша дозволить нам ствердити, скільки правди є в тому, що Шевченко „відрікався” деяких своїх молодечих поглядів.

Вірш „Бували війни й військові свари” належить до тих Шевченкових творів, які потребують пояснень. Відомий поет Максим Рильський, який виступає також як шевченкознавець, навівши увесь цей вірш в II томі „Наукових Записок” Інституту мови і літератури при Академії Наук УРСР, пише:

„Перед нами складний символ чи, коли хочете, алегорія, — і зовсім нелегка справа до кінця цю алегорію розшифрувати. Я, принаймні, не берусь” (ст. 191 в томі XIII, зредатованім Б. Кравцевим, Повного видання Шевченка, Видавн. М. Денисюка, Шикаго, 1963).

М. Рильський стверджує, що „серед поезій Шевченкових останнього періоду його творчости, коли все глибші проблеми ставив поет перед собою, коли доходив до синтези своїх поглядів на історію України, на життя людське взагалі”, — є й така поезія, як „Бували війни й військові свари”.

Академік Рильський відмовляється пояснювати цей Шевченків вірш, мабуть, тому, що він протимосковський. Інакше робить Є. Кирилюк. Він не може не згадати цього твору Шевченка, але згадує його так, щоб не наразитися Москві. Та про це далі.

На початку цього вірша Шевченко пише, що в українській історії „бували війни й військові свари”, що були „Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Ногаї”. Це все, як слушно пояснив Сімович, „зрадники України” — це „грязь Москви й варшавське сміття” в нашій історії”. Полковник Галаган зрадив гетьмана Івана Мазепу в 1709 році й показав москалям дорогу на Січ, щоб її зруйнували.

Адам Кисіль — київський восвода, який не тільки не пристав до повстання Богдана Хмельницького, а ще й був послом від польського короля до Б. Хмельницького, намов-

ляючи його до покори в 1649 році. Про Киселя казали козаки, що в нього українські кістки обросли ляхьким м'ясом.

Василь Кочубей із татарського роду, і тому Шевченко зве його „Ногаєм”. Кочубей був полтавським полковником і в 1708-му році подав донос на Мазепу Петрові I, повідомляючи царя, що український гетьман веде переговори зі шведським королем; він же переслав Петрові I вірш Мазепи „Всі покою щиро прагнуть”, з якого виходить, що гетьман турбується долею України. Це все подасмо ми за В. Сімовичем, який до того ще додав, що Шевченко згадує зрадників у множині, бо їх було більше.

Цікаве, що відомий вже нам Є. Кирилюк про полковника Гната Івановича Галагана пише, що він „спочатку пішов за Мазепою, а потім перейшов на бік Петра”; це він говорить в трьох рядках, а про Шевченкового сучасника Григорія Галагана говорить аж в 20-ох рядках, хоч він до поезії „Бували війни”, не має жадного відношення (ст. 585, 586). Подібне пояснення є в „Кобзарі” з 1939-го року у виданні Інституту Української Літератури при Академії Наук УРСР на 733-ій сторінці; там нічого не згадується про зраду Гната Галагана. При поясненні особи Кочубея говориться про „зрадника гетьмана Івана Мазепу”, а не про зрадника Кочубея. Редактор видання Академії Наук „не добачив”, що „Кочубеї-Ногаї” в поезії Шевченка — це одна особа, бо ці два прізвища об'єднані рискою, і дав окреме пояснення: „Ногай — це визначний полководець і хан Золотої Орди”.

Подібні пояснення є і в інших виданнях „Кобзаря” в Україні, але в них не говориться про те, що дійсно Шевченко мав на думці, коли творив цю поезію. Кирилюк пише: Шевченко „уявляв собі національне й соціальне визволення України, українського народу тільки внаслідок революції, внаслідок повалення самодержавства”, але зараз після цього аж на двох сторінках оповідає про те, як Шевченко розходився навіть „з українськими лібералами, зокрема з українського націоналістичного табору” — і наводить П. Куліша та М. Костомарова.

Та вертаймося до тексту вірша.

Шевченко іронічно стверджує, що „було того добра чимало” і „минуло все”, але „не пропало”, бо „осталися шашелі”. „Шашелі” — це дрібний жучок, червоточка, тут „шашелі” — це зрадники України, змосковщені українці, які „гри-

зуть, жеруть і тлять старого дуба...” А „старий дуб” — це Україна. Але Шевченко не був песимістом, він вірив, що „од коріння (того дуба) зелені парості ростуть”, отже, наростає молоде покоління. І коли ті „парості” виростуть — Україна здобуде волю.

А станеться це таким способом:

„І без сокири аж зареве та загуде, козак безверхий упаде, розтрощить трон, порве порфіру, роздавить вашого кумира”, це значить кумира людських шашелів, які є „няньками, дядьками отечества чужого”, це значить, які служать Московщині, а не Україні.

І тоді то „не стане ідола чужого”, московського в розумінні Шевченка, бо він лише такої назви уживав у своїх творах, чи російського або навіть „союзного”, як пишуть сучасні „дядьки, няньки отечества чужого”, — советські науковці, які мусять доказувати, що чорне є білим, і писати: „Шевченко визнавав прогресивність історичної необхідности акту возз’єднання України з Росією і розглядав цей акт як велику історичну подію, в якій виявлялася воля обох народів”. Так пише І. Пільгук в книжечці „Т. Шевченко — поборник дружби російського і українського народів” (Київ, 1961, ст. 12).

Коли „козак безверхий упаде”, тоді зникне чужий ідол, і тоді не стане й українських зрадників, а над їх трупами виростуть кропива та будяки, „стане купою на купі смердячий гній”, і, після закінчення боротьби за волю — „вітер все те потроху рознесе”, а українські люди „помоляться Богу і небагатії, невбогі”.

Тут треба б згадати, що оце місце в цьому творі „безверхого козака”, який „упаде”, деякі шевченкознавці розуміли фальшиво. „Безверхий козак” — це мав бути такий козак, що „верха над собою не має”. Коли „він упаде, то впаде та Україна, що не має власної стріхи над головою, впаде поневолена Україна, а падаючи, розтрощить трон... (і встане вольна зі своєю стріхою, а ми помолимося „небагатії, невбогі”). Так пояснював це місце проф. В. Сімович в „Кобзарі” з 1921-го року.

Неправильно вивчали це місце в Шевченковому творі й інші шевченкознавці, про що ми ширше говорили в статті „Незмінний Шевченко” (Поезія „Бували війни й військовій сварі” на тлі Шевченкової творчости) в „Шевченків-

ському Альманаху” Українського Народного Союзу на 1964-ий рік (Джерзі Ситі—Нью Йорк, 1963, ст. 41-52).

Акад. Смаль-Стоцький вивчив, що „козак упаде” значить те саме, що вдереться, влетить до хати з такою силою, аж „розтрощить трон” і „роздавить кумира” українських зрадників — московського царя.

А „козак безверхий” — пише акад. Смаль-Стоцький, це „в зовсім звичайному розумінні, а не в натягнутому — такий козак, який не має, як то кажуть, „свого власного кута, своєї власної хати”, а з огляду на політичний сенс думки — це „зелений парость старого дуба”, який так само хоче мати свою власну хату, власний верх над головою, свою вольну Україну, своє власне, а не чуже отечество, як той старий дід його мав, а не бути нянькою, дядьком чужого отечества, як всі названі Шевченком зрадники України, й ті нові зрадники України, ті нові зрадники-шашелі, що „гризуть, жеруть і тлять старого дуба”.

„Козак безверхий” — це молоде свідоме покоління українців, яке не схоче визнавати „чуже отечество” і розтрощить його, „щоб таким чином добути волю Україні, де буде інший лад, ніж у тім чужім отечестві, де не буде ні трону, ні порфіри, ні кумирів, де зникне різниця між багатими і вбогими, а люди стануть „і небагатії, невбогі”, і всі помоляться Богу, тобто житимуть праведним етичним життям” (ст. 123 „Інтерпретацій”).

Оцей вірш Шевченків із 1860-го року є також доказом на те, що український поет до самої смерті вірив, що „козак” має звільнити Україну. В українського поета слово „козак” означає те саме, що „українець”. Отже, Україну мають звільнити українці — так вірив Шевченко і так написав про це у вірші „Бували війни й військовій сварі”. І всяка писанина советських учених про якийсь інтернаціоналізм українського поета, — це звичайна московсько-комуністична агітка.

Що воно дійсно так — на це є такий доказ.

Автор праці „Тарас Шевченко і його сучасники, етюди до біографії” (Державне Видавництво Художньої Літератури, Київ, 1962, ст. 304) — Леонід Хінкулов пише, на 70-ій сторінці: „Шевченко в своєму вірші „Сон” („Гори мої високі!”), — гаряче згадує „батька Богдана”, який — з народної волі возз’єднав Україну з Росією”.

IN THE SENATE OF THE UNITED STATES

FEBRUARY 19, 1959

Mr. JAVITS introduced the following joint resolution; which was read twice and referred to the Committee on Rules and Administration

JOINT RESOLUTION

Authorizing the erection of a statue of Taras Shevchenko on public grounds in the District of Columbia.

- 1 Resolved by the Senate and House of Representatives
 - 2 of the United States of America in Congress assembled,
 - 3 That (a) any association or committee organized for such
 - 4 purpose within two years from the date of the enactment of
 - 5 this joint resolution is hereby authorized to place on the
 - 6 public grounds of the District of Columbia a statue of the
 - 7 Ukrainian poet and national leader, Taras Shevchenko.
 - 8 (b) The authority granted by subsection (a) of this
 - 9 section shall cease to exist, unless within five years after
 - 10 the date of enactment of this joint resolution (1) the erec-
 - 11 tion of the statue is begun, and (2) the association or com-
- Фотокопія (поменшена) першої сторінки резолюції Конгресу ЗДА про побудову пам'ятника Т. Шевченкові у Вашингтоні.**

Хто не знає Шевченкових творів, може повірити отому совєтському вченому. Але вистачить знайти відповідне місце в Шевченковій поезії і там зараз побачимо, як Хінкулов слухає „отечеству чужому”, і як фальшує думку Шевченка, який в поезії „Сон” (Гори мої високі) написав:

Вечірнє сонечко гай золотило,
Дніпро і поле золотом крило,
Собор Мазепин сяс, біліє,
Батька Богдана могила мріє.

Шевченко „гаряче згадував „батька Богдана”, пише Хінкулов, за те, що „возз'єднав Україну з Росією”, а чому так „саме гаряче згадує” Шевченко і Мазепу — того совєтський брехунець не говорить, бо він попросту це місце опускає . . . А чи Хінкулов не знає, як „гаряче згадує” Шевченко Богдана Хмельницького в „Розритій могилі”, в поемі „Сон” (У всякого своя доля), у вірші „Якби то ти, Богдане п'яний” та в інших? Хінкулов добре це знає, але пише неправду; він плазує перед своїм „кумиром” та „ідолом”, як колись робили оті „дядьки, няньки отечества чужого” перед Миколою І та його наслідниками.

Треба ще підкреслити, що цю поезію закінчив поет словами:

І ми помолимося Богу
І небагатії, небогі.

Підкреслюємо це тому, що совєтські науковці, як ми вже згадували, твердять при кожній нагоді і без нагоди, що Шевченко був безбожником. А чому той „безбожник” молився, вони про це не згадують, як не добачають і того, як Шевченко дивився на Богдана Хмельницького за його союз з Московщиною . . .

„НЕ НАМ НА ПРЮ З ТОБОЮ СТАТИ!”

Оці слова Шевченкового „Кавказу” започатковують розділ, в якому хотіли б ми вяснити, як український поет ставився до Бога й до релігії, бо ця проблема належить до тих, якою найбільше зловживають несумлінні критики.

Треба признати, що в Шевченкових творах є такі місця, які — однобічно зацитовані — можуть творити ніби доказ на те, що їх автор виступав проти Бога. Але вистачить в тому самому творі вказати на інше місце, як от заголовок цього розділу „Не нам на прю з Тобою стати!” — і вже впрах розлітається закид Шевченкові щодо його атеїзму.

Тримаймося, покищо, поеми „Кавказ”. В одному його відступі зустрічаємо і вислови віри в Бога, і такі слова, які, як пише проф. Дмитро Чижевський, „можуть вразити релігійного читача” (Д. Чижевський. „Шевченко і релігія”, Тарас Шевченко, том ІХ, Шикаго, 1960, ст. 329-347, цитовані слова, ст. 329):

Не нам на прою з Тобою стати!
Не нам діла Твої судить!
Нам тільки плакати, плакати, плакати
І хліб насущний замісити
Кровавим потом і сльозами.
Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить.
Коли вона прокинеться? Коли одпочити
Ляжеш, Боже, утомлений? І нам даси жити!

Оці останні рядки несумлінний критик може використувати на те, щоб доказувати, що автор „Кавказу” із зневагою ставився до Бога, або може робити ще дальші висновки про Шевченківську віру в Бога. Але вистачить прочитати дальші рядки поеми, щоб побачити, що поет правду писав у словах „Не нам на прою з Тобою стати”, бож він з усією щирістю заявляє:

Ми віруєм Твоїй силі і духу святому.
Встане правда! Встане воля. І Тобі одному
Помоляться всі язики вовіки і віки.

Шевченко вірить в Бога і закликає кавказців до такої самої віри, бо Бог „не забуває” тих „лицарів великих”:

Борітеся — поборете, вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава і воля святая!

Ці слова належать авторові поеми, і вони є доказом, що Шевченко вірив у Бога. Але Іван Романченко в своїй книжці „Атеїзм Т. Г. Шевченка” (Київ, 1962, ст. 100), навівши на 25-ій стор. Шевченкові слова з „Кавказу”:

За кого ж Ти розіп'явся, Христе, Сине Божий?
За нас, добрих, чи за слово істини... Чи може,
Щоб ми з Тебе насміялись? Воно ж так і сталося,

— пише: „Як бачимо, Шевченко приводить своїх читачів до яскраво негативних висновків, прищеплює їм переконання не вірити ні в якого Бога, а лише у свій розум, у свою силу, вірити в те, що позбавитися соціальної неволі можна лише власними силами, а не за допомогою „боженьки” та його служителів”.

Романченко пише про „служителів „боженьки”, і навмисне мішає їх із Христом. А Смаль-Стоцький ще в 1933 році писав на 154-ій сторінці „Інтерпретацій” так:

„З невмілости розумно читати Шевченка поезії (ми б додали з навмисного перекручування змісту поезій — Л. Л.) — виходить іще й та тяжка помилка, що зовсім не добачають величезної різниці, яку робить Шевченко між Богом живої правди й візантійським Саваофом, що йсто царі взяли зовсім у свої руки, поставили на свою службу, зробили помічником „третього отдєлення” („сам Бог у нас” — в поемі „Кавказ”). Урядовий орган його, православна церква в Росії з „правительствующим синодом” не дбав за науку й поширення живої правди Господньої, в ній перед розп'ятим на хресті Сином Божим бють „неутомимі поклони за кражу, за війну, за кров; щоб братню кров пролити, просять...” („Кавказ”), вона не добачав знущань, крику, заповідяних катами („Неофіти”, Пролог, VII, VIII), не добачав лиха в деспотичному кріпацькому правопорядку, не підіймає свого голосу в обороні Господньої правди... Це правда, що Шевченко завжди завзято воює проти дійсного викривлювання науки Христової самою такою православною церквою в Росії („Все брехня: попи, царі!”). Але це не дас ще нікому найменшої підстави вважати Шевченка за безбожника” (ст. 154).

Не можна виривати з тексту „Сну” оці рядки:

Чи Бог бачить із-за хмари нашi сльози, горе?
Може й бачить, та помага, як і оті гори, —

— бо правильно зрозуміти це місце можна тільки маючи на увазі релігійні засади Шевченка в той час, коли він писав даний твір, а також і пізніше.

Акад. Смаль-Стоцький звернув увагу і на те, що оті місце, де поет взивав Бога, можуть бути „відгомонам стилю старозавітних пророків — рішуче не безбожників, бо ж їх твори ввійшли в склад Письма Святого” (ст. 153). Згаданий безбожник Іван Романченко пише пояснення до наведеного вище місця з Шевченка: „Зневажливо-іронічний тон у звертанні до вигаданого церковного Бога — вже його заперечення” (ст. 22).

Можна б тут навести ще з поеми „Юродивий” (1857) місце, яким, крім Романченка, захоплюється і М. Рильський, як таким, що свідчить про „Шевченків атеїзм”:

А Ти, Всевидящее око!
Чи Ти дивилося звисока,
Як сотнями в кайданах гнали

В Сибір невольників святих,
Як мордували, розпинали
І вішали?!

Романченко пише про це місце:

„Атеїст Шевченко з убивчим сарказмом висміює „Всеви-
дяще око”, як мертвого ідола в кіоті. Подібне висміювання
Бога — це ж є його заперечення. Слушно пише М. Рильський,
що так виступити проти Бога, так збиткуватися з „всеви-
дящого ока”, так гнівно його заперечити міг тільки атеїст,
яким і був Кобзар” (ст. 81).

Та це неправда, хоч її написав „сам” М. Рильський, здіб-
ний поет на службі Москви. Наведемо тут голос духовної
особи о. протоієрея Д. Бурка з його статті в „Українських
Вістях” (Новий Ульм, Німеччина, 26 березня 1961). О. прот.
Бурко пише про це місце так:

„Це не атеїзм. Це духовний зойк поета-народолюбця,
апеляція до Божого правосуддя. Вони, ці зойки, виходили не
з Шевченкового світогляду, а з його почуття болю душі за
людське горе в Україні під московським царським (Николая
I) режимом, який панував неправдою і насильством, а бор-
ців за волю, що їх називає Шевченко святими, засилав у
кайданах на Сибір.

„Такими душевними зойками не раз взивали до Бога
давні пророки, як це бачимо з Святого Письма. „Праведний
Ти, Господи, . . . але я таки буду говорити до Тебе про право-
суддя: чому це щастить безбожним на їхній дорозі, і добре
діється зрадливим? Ти насадив їх, вони вкоренилися, рос-
туть і плодяться”, — нарікає на Бога пророк Єремія (XII,
ст. 1-2).

„У пророка Давида читаємо: „Для чого, Боже, Ти від-
кинув нас навіки? Чому палає гнів Твій на овець стада
Твого? (Псал. 73, 1). „Я скажу Богові: не обвинувачуй ме-
не, а об’яви мені, за що мене так переслідуєш? Чи добре для
Тебе, що так пригнічуєш мене, що упосліджене діло Твоє
їх, а на раду безбожників посилаєш світло?” (Іов, X, 2-3).
О. прот. Бурко запитує: „Чи на підставі цього можемо вва-
жати святих пророків за безбожників? Ні! Ті їхні вислови,
— це вислови настроїв, почувань, а не релігійних переко-
нань”.

Подібні „нарікання” на Бога наводили ми вже за кни-
жечкою І. Власовського, розглядаючи поему „Юродивий”,

Білі моделі пам’ятника Т. Шевченкові. Зліва: ред. А. Драган,
д-р Я. Падох, архиспископ Мстислав, автор пам’ятника Лев
Молодожанин, Й. Лисогір і Р. Слободян.

тут можемо навести інші приклади з тієї праці на доказ, що в Святому Письмі, а його Шевченко знав дуже добре, є такі місця, які злочинні люди можуть уважати за безбожницькі, хоч в дійсності є вони тільки висловом глибоких релігійних почувань їхніх авторів.

Ось пророк Давид звертався до Бога: „Пробудися, чому спиш, Господи? Встань, і не відкинь до кінця! Чому відвергаш лице Твоє? Забувася убогство наше і горе наше?” (Пс. 43, 23-25). І Власовський, навівши слова докору і жалю на адресу Бога з уст людей святих, пише про подібні місця в Шевченкових творах так:

„Коли такі слова жалю і докору чуємо з уст людей святих, — то чи не знайдемо зрозуміння і виправдання для драматизму релігійних почувань гарячого серця хоч би й геніальної, а все ж людини, і не святої людини? Проблема панування зла в світі, при вірі в Провидіння Всемогутнього Бога над світом, надзвичайно глибока, і як трудно буває боротись з сумнівами в розумі і ранами в серці при знесиленні і падінні правди і моралі, добра і справедливості в світі. Ось і в нашій апокаліптичній, як дехто називає, часі — наступу безбожного комунізму і спротиву йому, не в одного, — ми певні, — віруючого виривається: „До якої ж пори терпиш, Господи Боже” ... (ст. 17).

А ось ще приклад, як примітивно фальшус Шевченка згаданий вже атеїст Романченко. З поезії „Осії Глава XIV” (Подражаніє) він наводить рядки (ст. 88):

Що цар наш бог, і цар надія,
І нагодує і оґріє...
— — — — —
Брешуть боги,
Ті ідоли в чужих чертогах...

І після того дає таке пояснення: „і пророкує людським катам фізичну загибель, а релігії з її „ветхим”, „розтленним”, „древнім” словом — цілковите забуття”.

Кожному ясно, що Шевченко говорить тут не про Бога, а про „бога”, за якого себе вважали царі (в поезії „Осії Глава XIV” виразно написано: „цар наш бог, і цар надія”). Тому справедливо оцінив Василь Барка в книжці „Правда Кобзаря” (видавництво Пролог, Нью Йорк, 1961, ст. 221) тих

всіх, які вважають це місце в Шенченка за „безбожницьке”.

В. Барка пише:

„Тут з дограничною виразністю визначилося, що поет говорить про обожнених, як кумири-ідоли в чертогах-палацах, царів: тільки про них. Жадного відношення цей вислів не має до поняття небесного Бога, якого поет в „Молитві” називає: **Творче неба й землі.**

„Ми в цій „Молитві” і далі знаходимо абсолютно точне означення множини „богів”, як множини царів земних, возведених в ідоли. Читаємо:

Все на світі не нам, все богам, тим царям!
І плуги, й кораблі, і всі добра землі...

„Коли зважити, який широчезний пропагандивний вжиток зробили коментатори-атеїсти з вислову: „Брешуть боги, ті ідоли в чужих чертогах”, як з „доказу” протибожності Шевченка, то можемо лиш дивуватися на цей вражаючий історико-літературний курйоз, причиною якого стала неуважність при читанні текстів і гарячкова тенденція в ідеологічній службі для режиму” (ст. 221).

Ми гадаємо, що тут ні при чому „неуважність при читанні текстів” в режимі, де за друкарську помилку страшно карали складачів чи коректорів, бо в цьому випадку діяла звичайна тенденція фальшувати Шевченка. Адже не можна „неуважно” прочитати: „Все богам, тим царям!” Невже совєтські автори безбожницьких пропагандивних брошур уважають своїх читачів за таких наївних, що отих „світських царів-божків” уважатимуть за „небесних царів”?

Наведемо ще зразок, як один і той самий твір можна вважати за „атеїстичний” і за „релігійний”. Романченко пише про відому поезію Шевченка з 1850-го року „Якби ви знали, паничі”, в якій поет, мовляв, „з виразних атеїстичних позицій заявляє”:

А може й те ще... ні, не знаю,
А так здається.. сам еси...
(Бо без Твоєї, Боже, волі
Ми б не нудились в раї голі).
А може й сам на небеси
Смієшся, батечку, над нами
Та, може, радишся з панами,
Як править миром!

Советський пропагандист пише: „Зміст наведеної строфи гранично ясний: бога не існує, він вигаданий панамі, які й взяли його на своє озброєння” (ст. 60).

Алеж це зовсім не так! Бо поет в кінці вірша стверджує, що немає „раю” на землі, а є тільки „кров, та сльози, та хула, хула усьому!”

Ні, ні, нічого
Нема святого на землі...
Мені здається, що й самого
Тебе вже люди прокляли!

Акад. Смаль-Стоцький додає до цього: „Люди, не поет, котрий усім своїм серцем уболює над тим тяжко, що тепер „у тім раї хвали — нікому, а кров та сльози, та хула всьому!” А все те тому, бо ми, люди, і з Бога зробили собі пана, що „радиться з панамі, як править миром”, тому, що пани й Бога використовують для виправдання, для узаконення своїх поганих діл, а що поет уважає хулою „йому єдиному святому”! Таким чином, і ця поема, коли її правильно розуміти, є новим доказом великої релігійності Шевченка й тої його глибокої віри, що на праведній землі божій може бути правдивий рай, коли правдивий Бог заланує в серцях людських” (ст. 137-138).

Автор „Інтерпретацій” в окремому розділі своєї праці розглянув проблему етики в таких Шевченкових творах, як „Барнак”, „Марина”, „Між скалами неначе злодій”, „Якби тобі довелося” і „Якби ви знали паничі”. Советсько-російські критики баламутять своїх читачів, твердячи, що український поет у згаданих творах „рекомендував вигострити ножі, засунути їх у халяви та йти шукати правди, запитати про неї у визискувачів, гнобителів народу, в тому числі і у ченців” (Романченко, ст. 58).

Так фальшиво пояснює Шевченка советський атеїст, який, здається, і сам визнає тільки етику „захалявного ножа”. Ми бачили, що Шевченко і в „Гайдамаках” не був прихильником „дикої гайдамащини”, якої пізніше ніби відпекувався, як це декому, хто не знає всієї Шевченкової творчості, здається. В дійсності історія з тими „ножами” представляється інакше.

У поемі „Між скалами, неначе злодій” герой вернувся додому, „найшов невірну дружину” і „подивився” на неї:

І, сивоволосий, підняв руки калічені
До святого Бога, зарідав, як та дитина
І простив небогу!

Поет навіть дає ще науку читачам, що їм робити в подібних ситуаціях, але Романченко не звертає на це уваги. Поемою закінчив Шевченко словами:

Отак, люди, навчайтесь
Ворогам прощати,
Як сей неук! Де ж нам, грішним
Добра цього взяти?

Треба ще згадати, що поему „Між скалами, неначе злодій” написав Шевченко в 1848 році, коли, згідно з твердженнями Романченка, був „пройнятий атеїстичним патосом” і коли вже стояв „на атеїстичних позиціях”.

Нахабство і лакейство Романченка таке велике, що він навіть відважується на свою мізерну подобу представляти найбільшого українського поета — автора „Кобзаря” Т. Шевченка!

25-го лютого 1848 р. Шевченко писав з Орської кріпости до княжни Варвари Репніної так: „Нехай осинить Вас благодать Божя; пишій мені так часто, як тільки час Вам дозволяє. Молитва та Ваші щирі листи найбільше допоможуть мені нести хрест мій. Євангелію маю, а книжки, що я просив Вас, пришліть: буде це для мене хоч і мала, та все таки розвага”. (Тарас Шевченко, том X, ст. 47). Чи так писав би поет, якби він був „перейнятий атеїстичним патосом”?

Таких місць у Шевченковому листуванні є досить, і їх легко знайти у X томі його творів, перевиданих М. Денисюком за варшавським виданням. Але дещо мусимо навести з листування Шевченка, щоб показати, як грубо фальшують советські письменники образ Великого Кобзаря.

7-го березня 1850 року писав Шевченко з Оренбургу до кн. Варвари Репніної:

„Новий Завіт” я читаю з благоговійним трепетом. Через оце читання зродилась у мене думка описати серце матері за життям Пречистої Діви, Матері Спасителя. І друга: намалювати картину розп'ятого Її Сина. Молю Господа, щоб хоч колинебудь втілилися в образах мої мрії!”

Та найсильніше збиває брехню тих всіх, які говорять про Шевченків атеїзм — його лист до княжни Репніної з 28-го лютого 1848 року. В цьому листі він писав:

„Вчора я просидів до ранку й не міг думок зібрати, щоб лист скінчити. Опанувало мене якийсь чуття невідоме („прийдіте, всі труждаючіся і обремененні, і аз упокою ви“). Перед благовістом до утрени згадав я слова Розп'ятого за нас і неначе ожив: пішов до Утрени й молився так радісно, чисто, як може ніколи досі. Я тепер говію й сьогодні причащався Св. Тайн. Хотів би, щоб усе життя моє було таке чисте й прекрасне, як сей день! Якщо масте перше або друге видання книги Томи Кемпійського „Про наслідування Христа“, Сперанського переклад, то пришліть, Бога ради” (ст. 48).

Чи так могла б писати людина, що не вірить у Бога? Чи так міг би писати той, що кпить з християнської віри? Над цим мусіли подумати і совські брехуни, але вони знайшли на це пояснення і твердять, що Шевченко обдурював княжну Репніну в листах до неї. Кирилюк і Романченко гадають, що Шевченко був подібний до них і писав так, як цього треба начальству. Алеж вони добре знають, що Шевченко все своє життя стояв в обороні правди, що він говорив правду і на слідстві перед поліційними генералами, що він „карався, мучився, але не каюся”. Чому ж вони все таки пишуть неправду? Бо мусять доказати з наказу начальства, що Шевченко був атеїстом.

На 49-ій сторінці своєї безбожницької праці Романченко наводить Шевченкові слова, які свідчать про твердість характеру українського поета:

О думи мої! О славо злая!
За тебе марно я в чужому краю
Караюсь, мучуся... але не каюсь!..

але після того спокійненько пише:

„Буржуазним критикам з табору клерикалів дуже вже кортіло зробити з творчости Шевченка знаряддя для пропаганди релігійного мрякобісся. З цією метою вигадувалися звичайнісінькі наклепи і обнародувалися як „істини”, висмикувалися слова і вирази з поезії, з листування поета без всякого зв'язку з загальним настроєм вірша чи листа, і робилися карколомні висновки. Так, наприклад, на підставі

листів Шевченка до Варвари Репніної зроблено висновок, що поет був релігійною людиною” (ст. 49).

Ми чули, що Шевченко сповідався і причащався, і про це писав він у листі до княжни Репніної, а Романченко твердить про „висмикування слів” із листів поета і посиляється при цьому на такого „авторитета”, як відомий нам Є. Кирилюк.

„Вважаємо, — пише він, — що Є. П. Кирилюк вірно пояснює „релігійний тон” листів Шевченка до Репніної. Коли Варвара Репніна писала Шевченкові на заслання листи, сповнені релігійно - фанатичного змісту, то поет, щоб не образити релігійного чуття, відповідав їй в якійсь мірі в „тон” її листів, тобто відповідав їй мовою, лексикою адресата” (ст. 50).

Шкода з Романченком полемізувати, бо він послуговується такою неправдою, що з ним неможлива якась словесна боротьба. Що наші слова спираються на правді, про це свідчить ще такий факт. Романченко пише про поему „Іржавець”, що в ній „немає нічого релігійного, бо звернення поета „Боже мій з тобою” ще не може бути доказом релігійності. Дальші рядки це й підтверджують” (ст. 50-51).

Щоб розкрити стовідсоткову брехню цього автора, мусимо ще раз навести кінець згаданої поеми. Запорожцям зле було під турком жити:

Мордувались сіромахи, плакали, і з ними
Заллакала Матір Божа сльозами святими.
Заллакала милосердна неначе за Сином,
І Бог зглянувсь на ті сльози, пречисті сльози!
Побив Петра, побив ката на наглій дорозі.
Вернулися запорожці, принесли з собою
В Гетьманщину той чудовний образ Пресвятої.
Поставили в Іржавиці в мурованім храмі.
Отам вона й досі плаче та за козаками.

Романченко пише, нібито ці „рядки підтверджують”, що в цій поемі „немає нічого релігійного”. А ми просимо самого читача, нехай вирішить, по чийому боці правда...

З повищого видно, що не можна поважно дивитися на працю І. Романченка, яка має, між іншим, такі розділи: „На шляху до атеїзму” (ст. 6-16); „На атеїстичних позиціях” (17-45); і „Найвищий вияв атеїзму” (81-97).

Гадаємо, що треба навести ще деякі місця з Шевченкових творів, в яких видно його релігійність. Шевченко у своїх творах дуже часто згадував Бога, Ісуса Христа та Його Матір Пречисту Діву. Це робив український поет не тільки у перших своїх творах, але й в останніх, писаних перед смертю, як ми вже згадували. Робив це він усе своє життя.

І так у першому своєму творі з 1837-го року, в „Причинній” Шевченко звертається до Бога: „О Боже мій милий! За що ж Ти караш її, молоду?” Далі поет пише: „Голубка високо літає, полине до Бога — милого питать”. У вірші „Думи мої, думи мої” з 1839-го року зустрічаємо таке місце: „Хто ж сироті завидує — карай того Боже!”.

В „Катерині (1838) батько каже до своєї доні:

Нехай тебе Бог прощає та добрії люди,
Молись Богу та йди собі — мені легше буде.

В цій поемі Катерина, прощаючись з світом, згадує про Бога:

Прийми, Боже, мою душу, а ти моє тіло!
Шубовсьть в воду!.. Попід льодом геть загуркотіло.

Ми вже наводили в „Гайдамаках”, як благочинний промовляв до гайдамаків:

Молітесь, братія, молітесь!
Так благочинний начина: —
Кругом святого Чигрина
Сторожа стане з того світу,
Не дасть святого розпинать.

Свою промову закінчив він висловом віри в те, що за український нарід „і душі праведних, і сила архістратига Михаїла”.

Варто згадати й славну молитву козаків із „Гамалії” (1842):

О милий Боже України, не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам! І сором тут, і сором там —
Вставать з чужої домовини, на суд Твій праведний прийти.

В написаній в 1843 році поемі „Тризна” поет заявляє:

В ком веры нет — надежды нет!
Надежда — Бог, а вера — свет.

Княжна Варвара Рєпїна

Ми вже згадували про цю поему та її глибоко-релігійну основу.

В поемі „Сова” з 1844-го року мати просить „всіх святих”, щоб дали „долю-талан її синові”.

Пошли тобі, Матір Вожа, тії благодати,
Всього того, чого мати не зуміє дати.

А треба знати, що Романченко зарахував добу так званих „трьох літ” (1843-1845) до того часу, коли нібито Шевченко стояв уже „на атеїстичних позиціях”. На думку Романченка, Шевченко „в період „трьох літ” зростає в полум’яно-го революціонера-демократа” (ст. 18).

У відомій вже нам поемі „Сон” (У всякого своя доля), „щосє таке невидиме тихо, тихо, та сумно співало” — оскаржувало перед Богом Петра I за знущання над Україною. А закінчується це місце словами: „Боже милий, зжалься, Боже милий”.

Советські автори вказують на поему „Єретик” як на таку, де нібито виразно виступає Шевченків атеїзм. Алеж саме в цій поемі Шевченко вкладає в уста головного героя такі слова: „Не мені, Великий Господи, простому судить великії діла Твоїї волі. Люта зла не дієш без вини нікому”.

Гус молиться:

... Господи, помилуй,
Спаси Ти нас, святая сило,
Язви язик мій за хули,
Та язви мира ізціли.

Про побожність Ярини з поеми „Сліпий” немає потреби розписуватися, те саме треба сказати і про містерію „Великий льох”, в якій безпосередньо діє Божа сила:

Во так сказав Петрові Бог:
Тоді у рай їх повпускаєш,
Як все москаль позабирає.

Перша ворона в цій поемі так нищила Україну, що „аж пекло злякалось. Матір Божа у Ржавиці вночі заридала”.

Про „Кавказ” і про „Посланіє” ми вже писали. Там поет нарікає на те, що люди „правдою торгують, і Господа зневажають”.

До Шевченкової творчості в „трьох літах” належать славні „Давидові псалми”, написані в грудні 1845-го року, отже в кінці цього збірника, що мав зватися „Три літа”. Романченко пише про це: „Були й такі критики з табору буржуазних націоналістів, які, наперекір правді і звичайному глузду, твердили, що Шевченко був глибоко релігійною людиною, зокрема „аналізуючи” під цим кутом зору „Давидові псалми” (ст. 38).

Романченко пише, що „Давидові псалми” є першим своєрідним зверненням Шевченка до Біблії”, але це неправда, бо ми вже бачили перед тим часті мотта до Шевченкових поем, взяті зі Святого Письма.

На думку Романченка, „нічого релігійного в псалмі ч. 1 немає”, але це не відповідає правді, бо вистачить навести початок цього псалму, щоб побачити, як воно є:

Блаженний муж на лукаву не вступає раду.
І не стане на путь злого, і з лютим не сяде.
А в законі Господньому серце його й воля
Навчасься.

Романченко твердить, що і в псалмі 81 „теж нема нічого релігійного” (ст. 41), хоч цей псалом кінчаться так:

Встань же, Боже, суди землю і судей лукавих.
На всім світі Твоя правда, і воля, і слава.

Коли оцей гимн на честь Бога не є „нічим релігійним”, то шкода часу на те, щоб розглядати, як советський агітатор оцінює „Давидові псалми”.

Недавно видано в Україні історично-літературні статті покійного проф. д-ра Василя Щурата, але між ними немає праці цього визначного шевченкознавця, виданої у Львові в 1904 році під заголовком „Святе Письмо в Шевченковій поезії” (Львів, 1904, ст. 67).

Щурат починає свою працю згадкою про те, що „вже після повороту з заслання Шевченко подарував своєму другові Кулішеві два Євангелія. Сам вибір подарунку — знаменний. А ще знаменніший є епіграф, витканий на одному з тих Євангелій гарними російськими стихами:

Не погасай мое свѣтило,
Туман душевный разганяй,
Живи меня твоею силою
И путь тернистый, путь унылый
Небесным свѣтлом озаряй.
Пошли на ум твою святиню.
Святым напитіем напою —
Да провѣщаю благодією,
Что заповѣдана тобой (ст.5)”.

Так про Євангелію міг висловитися тільки той, хто щиро вірив в її слова. І це було після повороту з заслання!

В кожному життєписі Шевченка згадується про те, що вже в молодечому віці знав він Святе Письмо. Близьким воно було Шевченкові й тоді, коли вчився він в Академії, а про те, чим воно було для нього і для всіх членів Кирило-Методієвського Братства, — згадували ми вже давніше. На засланні Біблія якийсь час була єдиною лектурою українського поета.

Не є нашою ціллю аналізувати ті Шевченкові твори, що написані на основі Святого Письма (як ствердив В. Щурат,

сюди належать 11 псалмів та наслідування пророків: Ісаї (гл. 35), Осії (гл. XIV) та подражаніс Ісзекіілю (гл. 19). Можна б лише навести один зразок на те, що український поет думав про Україну, коли мав перед собою текст старозавітського пророка.

В „Осії” читасмо:

„Погибнеш Самарія, яко супротивися Богу своєму: оружієм падуть сами, і младенцы їх розбіются, і в утробі імущия їх разсядутся” (ст. 64).

А в Шевченка знаходимо оте відоме „Погибнеш, згинеш, Україно”, яке не дає жадного знаку про те, що це написано на старозавітній основі:

Погибнеш, згинеш, Україно, не стане знаку на землі.
А ти пишалася колись в добрі і розкоші! Вкраїно!
Мій любий краю неповинний! За що тебе Господь кара,
Карає тяжко? За Богдана, та за скаженого Петра,
Та за панів отих поганих докраю нищить.

Обговорюючи поему „Гайдамаки”, ми вказували на те, що совєтські критики знаходять на самому початку цього твору („Все йде, все минає”) — матеріалістичну філософію. Однак, В. Щурат стверджує, що той „матеріалізм” походить не від Маркса, а від старозавітньої „Книги Екклезіяста”. „Там, — писав Щурат, — виписана майже ціла філософія прологу до „Гайдамаків”.

Ось вона:

„Суєта суєтствій, рече Екклесіяст: суєта суєтствій, всяческая суєта. Кое ізобиліс чоловіку в всем труді єго, імже трудится под солнцем? Род преходит, і род приходить, а земля в вік стоїт. І восходит солнце, і заходит солнце...” (ст. 64).

А в Шевченка оця провідна думка старозавітнього мудреця висловлена так:

Все йде, все минає — і краю немає.
Куди ж воно ділось? Звідкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло...
А сонечко встане, як перше вставало...

Проте, ми мусимо звернути увагу ще й на те, що ті совєтські літературознавці, які вважають Шевченка за атеїста, кажуть, що він дав „найвищий вияв атеїзму” аж наприкінці

свого життя, коли в Петербурзі зустрічався з М. Чернишевським, М. Добролюбовим та іншими російськими матеріалістами.

Не будемо задовго спинятися на Шевченкових поезіях, написаних в останніх роках його життя. Але вкажемо тут тільки на те, що в 1860-му році Шевченко приготував до друку український буквар (дата цензурного дозволу 21-го листопада 1860), який під назвою „Букварь южнорусский” появився друком в Санкт-Петербурзі 1861-го року.

На 5-ій сторінці цього букваря читасмо:

Помолюся Господеві серцем одиноким
І на злих моїх погляну незлим моїм оком.
Господь любить свої люди, любить, не оставить.
Дожидає, поки правда перед ними стане.

Те саме й на 6-ій сторінці. На 7-ій сторінці вміщено Псалом 132, про який відомий вже нам фальшивник Романченко написав, що там є „атеїстична спрямованість” (ст. 92).

Гадаємо, що в цьому псалмі, який, як пише В. Щурат, „належить до найкращих в псалтирі, і з якого Шевченко зробив перлу поезії” (ст. 27), — немає нічого атеїстичного.

Чи є що краще, лучче в світі, як укупі жити,
Братам добрим добро певне пожить, не ділити?
Яко миро благовонне з голови чесної
На бороду Аарону спадає россою
І на шитіі омети ризи дорогої;
Або роси Ермонськіі на святіі гори
Високіі Сіонськіі спадають і творять
Добро тварям земнородним, і землі і людям, —
Отак братів благих Своіх Господь не забуде,
Водариться в дому тихім, в сім'ї тій великій,
І пошле їм добру долю од віка до віка.

В „Букварі” вміщено молитви „Отче наш” і „Вірую”, є ще й такий текст: „Ісус Христос, син Божій святим духом воплощений од Пречистої Пренепорочної Діви Марії, научав людей беззаконних слову правди і любови, єдиному святому закону. Люди беззаконніі не няли віри єго іскренньому святому слову, і розпняли єго на Хресті між розбійниками, яко усобника і богохула. Апостоли, святіі ученики єго, рознесли по всій землі слово правди і любови, і єго святыю Молитву” (ст. 8).

Навіть сам Романченко пише, що „Буквар” Шевченка „не можна вважати атеїстичним документом”, але він вбачає там „окремі елементи богоборства, окремі критичні висловлювання про релігію, церкву, монастирі, попів” (ст. 92). Ми вже писали, що Шевченкова критика тодішньої російської церкви не має нічого спільного з негативною постановою до релігії, а тим більше до Бога.

Про це пише о. д-р Петро Дячишин у „Вільній Думці” в Австралії (Сідней, 1961, ч. 11, з 10-го березня) так: „У творах Шевченка знаходимо закид проти казьонної Церкви, що не служить Богові, правді, добру, чоловіколюбію, а служить цареві, помагас йому опановувати людину, благословить його погані діла. Це його обурення проти казьонної Церкви (тодішньої царської Церкви) знаходить вислів у його творі „Світе ясний! Світе тихий!” Він осуджує таку церкву, її треба викинути: „Будем, брате, з багряниць онучі дроти, люльки з кадил закуряті, явленними піч топити, а кропилом будем, брате, нову хату вимітати!”

Ця поезія написана 27-го червня 1860-го року. О. д-р П. Дячишин пише про це далі: „Шевченко так говорить, бо „багряницями закрито і розп'ятієм добито світ яєний, тихий і вольний. Так треба розуміти і поему „Єретик”. Церква була тоді в неволі римсько-німецького цісарства (неволя авініонська). Сила Шевченка у його вірі в перемогу правди Божої, душі і слова живого”.

Ще логічніше обороняє цей Шевченків вірш проти закидів безбожництва акад. Степан Смаль-Стоцький у розвідці „Останній рік Шевченкової поетичної творчости” (Прага, 1937, ст. 5-8):

„Тим то нашли ми і відповідь на питання поета: Защо ж тебе, світе, оковано, одурено... — За ніщо! Оковано, одурено царями з неситими очима! Вони до того послужилися багряницями, щоб зверхнім блеском світ одурити і закрити свої погані вчинки, послужитися кадилами і розп'ятієм, щоб хрестом, сфальшувавши науку Христову, його добити, бо, мовляв, така божа воля. Тоді перестав світ бути яєним, тихим, вольним, несповитим, перестав бути людям теплою хатою, з ідеального зробився реальним, а життя на ньому зробилося для людей мукою, пеклом”.

Т. Шевченко: Автопортрет 1860 р.

Навівши знані вже нам „багряниці й онучі”, акад. Смаль-Стоцький пише:

„Та нехай цих слів ніхто не бере за безбожницький вияв Шевченкової душі, як це звичайно робиться, бо це ясно, як сонце, що вони звернені проти царської системи, царської самоволі, що і церкву та віру поневолили, осквернили та поставили собі на службу” (ст. 8).

Поет закінчує поему „Саул” такими вимовними словами: „Горе! Горе! Дрібніють люди на землі, ростуть і висяться царі!”

5-го жовтня 1860 року, отже за півроку до смерти, в поезії „Не нарікаю я на Бога” поет висловлює гаряче бажання, щоб ота нива, яку він оре, засіялась ясною волею і полилася долею:

Орися ж ти, моя ниво, долом та горою!
Та посійся добрим житом, долею полийся!
Орися ж ти, розвернися, полем розстелися!
Та посійся добрим житом, долею помийся!

Але деколи виринав у нього сумнів:

Чи не дурю себе я знову своїм химерним добрим словом?
Дурю! Бо лучче одурить себе таки, себе самого,
Ніж з ворогом по правді жить і все нарікати на Бога!

Тільки злобна, упереджена людина може ці слова вважати за доказ, що їх автор був безбожником!

Не був Шевченко і песимістом, бо у вірші „І тут і всюди — скрізь погано”, написаному 30 жовтня 1860 року, закінчує він сумні розважання вірою в те, що

І вже тії хребетносили
Уже ворущаться царі.
І буде правда на землі!

Про цю „правду на землі” Шевченко говорить також у вірші „І Архімед і Галілей” (24 вересня 1860), але там замість слова „правда” стоїть — „люди”. У Шевченка ці слова мають тотожне значення, бо, як стверджує акад. Ст. Смаль-Стоцький, Шевченкові „люди служать тільки правді” (ст. 11). Ось закінчення вірша „І Архімед і Галілей”:

Буде бите
Царями сіянес жито.
А люди виростуть. Умруть

ПІД ПАМ'ЯТНИКОМ Т. ШЕВЧЕНКОВІ У ВАШИНГТОНІ

Під пам'ятником Т. Шевченкові у Вашингтоні після відкриття стоять церковні й світські достойники, які взяли участь в цій урочистості. Третій зліва побіч українсько-американських ветеранів генерал Двайт Д. Аїзенгавер — колишній президент ЗДА, який відкривав пам'ятник.

Ще незначаті царята —
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

Шевченкові „люди” це не „люди небораки”, що їм потрібні царі, не „собаки”, не ті, що „дрібніють на землі”, а ті, що ростуть; вони знають, що з ворогом не можна по правді жити, вони вчинять над царями суд і царів „до ката поведуть”.

Ми тут трохи затрималися над тим, як Шевченко ставився до царів і до тієї церкви та священників, що підтримували царів-деспотів. Шевченко, як ми знаємо, і в останніх своїх творах так само гостро виступав проти коронованих тиранів, як виступав він у поемах „Сон”, „Великий льох” і „Кавказ”.

Шевченко деколи бунтувався проти Бога, як це робили часом старозавітні пророки, як це робив грецький півбог Прометей, що для добра людей вкрав був з Олімпу вогонь. Але український поет, бунтуючись, визнавав Бога і молився до нього. Атеїст ніколи не молиться до Бога, бо його не визнає.

Советські літературознавці в своїх писаннях замовчують останній рядок із Шевченкового вірша „Бували війни” (26 листопада 1860): „А ми помолимося Богу, і небагатії, небогі”.

Поет згадує про Бога і у вірші, написаному за три тижні перед смертю (14 лютого 1861). В „Чи не покинуть нам, небого” знаходимо таке місце:

Підождемо ж, моя сестро, дружино святая!
Та нескверненими устами помолимося Богу,
Та й рушимо тихесенько в далеку дорогу...

Акад. Ст. Смаль-Стоцький закінчив свою розвідку „Останній рік Шевченкової поетичної творчості” так:

„Ми пізнали, як цілий останній рік життя Шевченка мучила його одна і та сама ідея — зміна деспотичного ладу на людський гармонійний лад. Всі його думки зводяться вкінці до одної думки, що не буде людського правопорядку на світі, доки люди не зроблять суд, або доки люди і без того, без всякого лихого лиха, царя до ката не поведуть. Це була Шевченкова мука, це була його скорб, його печаль, яких на-

віть псами царі з міністрами-рабами не в силі були зацькувати” (14).

В тому самому вірші „Чи не покинуть нам, небого” Шевченко пише: треба „покинуть вірші віршувати та заходить-ся риштувать вози в далеку дорогу, на той світ, друже мій, до Бога”. Коли б хтось думав, гадав, що цього передостаннього Шевченкового вірша не можна поважно брати, бо переплетений він гумористичним тоном, то треба вказати й на поезію, вже нами згадувану „Не нарікаю я на Бога” (5-го жовтня 1860). У вірші „Ликері” (5 серпня 1860) поет вірив, що „не одурить Бог”, а в „Молитві” (28 травня 1960) остання третина звучить:

Мені ж, о Господи, подай
Любити правду на землі
І друга щирого пошли!

Оцю молитву Шевченкову повинні щодня виголошувати Романченки, Кирилюки, Івакіни та Хінкулови й Пільгуки. Вони могли б також виголошувати і третю молитву, яка кінчається так:

А всім нам вкупі на землі
Єдинодумліє подай
І братолюбіє пошли.

Тоді б над цими віровідступниками „витав живою душею” Тарас Шевченко і тішився б, що вони „за Україну, а не за її ката” проливають чорнило. І тоді можна було б повторити за Шевченком:

І забудеться срамотна давня година,
І оживе добра слава, слава України,
І світ ясний, не вечірній тихо засіяє...
Обнімійся ж, брати мої, молно вас, благаю!

А щоб закінчити цей розділ згадкою про Бога, про якого ніколи не забував автор „Кобзаря”, наведемо ще оці рядки з „Ісаї, Глава 35”:

Радуйтеся, вбогодухі, не лякайтесь дива, —
Се Бог судить, визволяє довготерпеливих
Вас убогих. І воздає злодіям за злая!

„ПРОЧИТАЙТЕ ЗНОВУ ТУЮ СЛАВУ”

Отак закликає поет в „Посланії” своїх земляків, щоб добре пізнали історію України, щоб читали її „од слова до слова”, щоб „не минали ніже титли, ніже тії коми”, і щоб пізнали, „чиї вони сини, яких батьків, ким, за що закуті”. Сам поет признавався, що він „ридав, коли згадував діла незабуті дідів наших”.

Отака то наша слава, слава України.
Отак і ви прочитайте, щоб не сонним снилися
Всі неправди, щоб розкрилися високі могили
Перед вашими очима, щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли, за що розпинали!

Ціллю нашої праці було допомогти читачам пізнати Шевченкові твори, темою яких є оспівування слави і волі України. Ми старалися допомогти читачам „розкрити високі могили” на основі Шевченкових творів. І тому в нашій праці доволі є цитат з поетових творів.

На основі історичних поем Шенченка хотіли ми показати читачам, як український поет дивився на історію України. Ми побачили, що український поет вже в перших своїх творах дивився на Україну як на свою рідну батьківщину, а Московщину уважав за чужину. Серце поета „виливало мову, як уміло”:

За степи, та за могили, що на Україні.
Серце мліло, не хотіло співать на чужині
(„Думи мої, думи мої”, 1839)

В тому самому творі поет стверджував, що над українськими могилами „орел чорний сторожем літає”, це значить, що Москва старається знищити українську традицію боротьби за волю, про яку „кобзарі добрим людям співали”. Оце і є провідна думка всієї Шевченкової творчості, з’ясована в поезії „Думи мої, думи мої” і розвивана та поглиблювана в таких творах, як „Розрита могила”, „Тарасова ніч”, „Гайдамаки” і всі дальші поеми з історичною основою, всі так звані політичні поеми, в яких український поет старався не тільки пригадувати своєму народові його славу і волю, але також і закликає до боротьби, щоб ту волю здобути.

Ми підкреслювали, що Т. Шевченко не змінював свого погляду на українську історію, головним чином на її так звану козацьку добу. Шевченко завжди був за те, щоб вернулася своя козацька держава, бо „було добре колись жити на Україні” („Іван Підкова”, 1839). І український поет вірив, що відбудує волю Україні отой „козак безверхий”, який у вірші „Бували війни й військові свари” (1860), влетить до царської палати, „розтрощить трон, порве порфіру” і „роздавить кумира” — українських зрадників, отих „дядьків отечества чужого!”

В поемі „Розрита могила” (1843) Шевченко вперше і точно вказав, хто спричинив таку лиху долю України. Цю свою думку через кілька років він повторив, хоч деколи і хвалив Богдана Хмельницького за те, що визволив Україну з польської неволі. Та немає найменшого сумніву, що Шевченко за найбільше лихо України уважав те, що Б. Хмельницький уклав договір із Москвою, яка використала цей договір на те, щоб поневолити Україну.

Шевченко не міг спокійно згадувати Петра I і Катерини II, які закріпили поневолення України. Поет висмівав режим Миколи I, зробивши його головним героєм поеми „Сон”. Та оце виразно протимосковське становище автора „Кобзаря” не подобається теперішнім окупантам України, як не подобалося воно й сучасникам Шевченка — сатрапам царя Миколи I.

І тому казюнні науковці в поневоленій Україні стараються різними способами фальшувати Шевченка. Вони деколи не друкують тих Шевченкових творів, в яких український поет виступає проти московського поневолення України.

Казюнні вчені в Україні (там все державне, немає нічого „приватного” в ділянці науки) довгий час не друкували вірша „Якби то ти, Богдане п’яний”, в якому поет каже, що краще було б, коли б Богдан „на світ не родивсь”. Перед нами „Кобзар” з 1960-го року з передмовою М. Рильського, де немає цього вірша.

Останнім часом у підсовєтській Україні так звані шевченкознавці застосовують іншу тактику. Вони знають, що не надрукувати якоїсь поезії або скоротити її, викинувши протимосковські місця, це не значить обдурити читача, бо в Ук-

раїні залишилось чимало видань нецензурованих комуністами. Тож найновіші видання мають всі поетові твори, але пояснення до них та вступні статті насичуються найгострішою брехнею, щоб представити автора „Сну”, „Великого льоху”, „Розритої могили” й інших творів як прихильника й оборонця тієї Переяславської угоди, яку так глибоко ненавидів український поет:

Аміль тобі, великий муже!
Великий славний! Та не дуже...
Якби ти на світ не родивсь,
Або в колисці ще упивсь...
То не купав би я в калюжі
Тебе, преславногo. Аміль!

(Переяслав, 1859 р.)

Як ми вже писали, цього вірша не друкують в поневоленій Україні, бо він не подобається окупантові. А коли і згадується про нього, як це робив відомий уже нам перекручувач Шевченкових ідей, який одночасно кричить, що „буржуазні націоналісти” спотворюють Шевченка, — Є. Кирилюк, то робиться це наївним і смішним способом.

Кирилюк пише, що „Шевченко виявив тут своє негативне ставлення до Б. Хмельницького”. Це правда, поет дуже гостро оцінює тут „препрославленого козачого батька”. Але комічно вияснив Кирилюк причину такого ставлення:

„Появу цього вірша можна пояснити настроєм Шевченка після третього арешту. Гнів проти царських сагравів поет переніс і на „препрославленого козачого розумного батька”.

Отже Кирилюк пробує вмовити в читача, що Шевченко лютий був на Б. Хмельницького не за Переяславську угоду з Москвою, а за те, що його заарештували в 1859 році, коли був він в Україні. Так „вияснив” цю справу Є. Кирилюк і Москва нагородила його за такого роду шевченкознавчі праці. Але хто може поважно сприймати такі „наукові праці” совєтських науковців, які при тій верещаті, що „буржуазні націоналісти” фальшують українського поета.

Москва вже кілька років веде атаку на Шевченка, щоб здобути цю українську національну фортецю, якою був і є український поет в боротьбі за волю свого народу. Шевченко був смолоскипом у жахливому царстві темряви. Не перестав

він ним бути і тоді, коли замість царського насилля прийшов комуністичний терор, який і досі панує. Не можучи загасити полум'я Шевченкової творчості, Москва наказала своїм писарям обманювати українських читачів, що український поет на те тільки й жив, щоб тішитися, що Москва, почавши від 1654 року, отже від часу укладення Переяславського договору, поневолює Україну.

Це зовсім не є моїм перебільшуванням, бо вистачить пригадати твердження такого „шевченкознавця”, як І. Пільгук, який в книжечці „Т. Г. Шевченко — поборник дружби російського і українського народів”, пише, що він „визнавав прогресивність історичної необхідності акту возз'єднання України з Росією... і розглядав цей акт як велику історичну подію, в якій виявилася воля обох народів. В статті Богдана Хмельницького Шевченко бачив втілення мудрости і національної гідности політика, який здійснював виплекані народом ідеї дружби рівного з рівним” (ст. 12).

Оці совєтські брехні такі очевидні, що їх легко може спростовувати кожний читач, переглядаючи твори українського поета. Та як ми вже писали, в совєтській імперії також цензурують Шевченкові твори і не друкують того, що не мило Москві. Тому українська наука у вільному світі повинна дати належну відсіч оцьому російсько - комуністичному наступові на найсильнішу твердиню вільного українства — на Шевченка.

Треба видавати правдиво пояснювані твори Т. Шевченка та писати окремі праці, викриваючи в них московське фальшування. Треба уможливити, щоб Шевченкове слово було справді „святим словом, святої правди голосом новим”, як про це сам поет просив „Благословенную в женах”:

Подай душі убогій силу, щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось, щоб людям серце розтопило,
І на Україні понеслось, і на Україні святилось
Те слово, Божеє кадило, кадило істини. Аміль.

(„Неофіти”, 1957)

Оці Шевченкові слова і є відповіддю тим, які намагаються зробити з українського поета безбожника.

В оцій нашій скромній праці старалися ми показати, що український поет все своє життя думав про долю України,

співав про її славу і волю та турбувався тим, щоб „злії люди” не приспали його Батьківщини і не збудили її, „окрадену в огні”. Це не припадок, що Шевченко почав свою творчість згадкою про „Дніпр широкий” і закінчив її думкою про „Дніпро, Україно, та веселі селища в галях”. Поет вірив, що „держав-домовина развалиться”... і з-під неї:

Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..

Шевченко — співець української слави і волі, оборонець самостійности України. Доказ на це — його твори!

БІБЛІОГРАФІЯ

Степан Смаль-Стоцький, Т. Шевченко, Інтерпретації, Варшава, 1934, ст. 237. Праці Українського Наукового Інституту, том XXV. Серія літературно-історична, ч. 1.

Тарас Шевченко, Кобзар. Друге поправлене й доповнене видання. Том перший, 1952, ст. 376. Вінніпег, Українська Вільна Академія Наук в Канаді. Видано накладом Видавничої Спільки „Тризуб”; том другий, 1952, ст. 463; том третій 1953, ст. 576; том четвертий 1954, ст. 556. Редакція, статті й пояснення д-ра Леоніда Білецького.

Тарас Шевченко, Історичні поеми. Пояснив Дмитро Николишин, Коломия, 1921, ст. 145.

Тарас Шевченко, Політичні поеми. Пояснив Ом. Цісик, Коломия, 1925, ст. 240.

Історія української літератури, Академія Наук Української РСР, Київ, 1954, том перший, Дожовтнева література, ст. 731.

Історія Русів, Редакція і вступна стаття Олександра Оглобина, переклад Вяч. Давиденка. Видавництво „Вісник ООЧСУ”, Нью Йорк, 1956, ст. 290.

Taras Shevchenko 1814-1861, A symposium edited by Volodymyr Mijakowskyj and George Y. Shevelov on behalf of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. Mouton & Co., 1962, Gravenhage, The Hague, Netherland, 1962, ст. 203. Праця Ю. Шевельова, ст. 68-105.

Тарас Шевченко, Повне видання творів Тараса Шевченка. Видавництво Миколи Денисюка, Шикаго, том I, 1959, ст. XVI + 352, том II, 1961, ст. 314, том III, 1959, ст. 398, том IV, 1962, ст. 400, том V, 1959, ст. 304, том VI, 1959, ст. 339, том VII, 1959, ст. 328, том VIII, 1960, ст. 385, том IX, 1960, ст. 364, том X, 1960, ст. 404, XI, 1963, ст. 362 + 62 сторінки малярських репродукцій Шевченка, том XII, 1963, ст. 456, XIII, 1963, ст. 304, XIV, 1961, ст. 506. Це є „друге доповнене видання”, яке видав був Український Науковий Інститут у Варшаві перед другою світовою війною. В Шикагівському виданні томи IV, XI, XII і XIII зредагував Богдан Кравців, а всі інші проф. Павло Зайцев. До X-го тому написав доповнення В. Міяковський.

С. П. Кирилюк, Т. Г. Шевченко. Життя і творчість. Державне Видавництво Художньої Літератури, Київ, 1959, ст. 676.

Д-р В. Щурат, Святе Письмо в Шевченковій поезії. Видав Михайло Петрицький, Львів, 1904, ст. 67.

Степан Смаль-Стоцький, Останній рік Шевченкової поетичної творчості. Видання Українського Історично-Філософічного Товариства в Празі, Прага, 1937, ст. 14.

Тарас Шевченко, Кобзар. З поясненнями і примітками д-ра Василя Сімовича. Друге справлене й поширене видання за редакцією д-ра Ярослава Рудницького, Вінніпег, 1960, ст. XXXIII + 431.

Ю. О. Івакін, Сатира Шевченка, Видавництво Академії Наук Української РСР, Київ, 1959, ст. 336.

Ю. О. Івакін, Стиль політичної поезії Шевченка. Етюди. Видавництво Академії Наук Української РСР, Київ, 1961, ст. 280.

П. Г. Приходько, Шевченко й український романтизм 30-50 рр. XIX ст. Видавництво Академії Наук УРСР, Київ, 1963, ст. 316.

Іван Романченко, Атеїзм Т. Г. Шевченка. Державне Видавництво Художньої Літератури, Київ, 1962, ст. 100.

У століття смерті Тараса Шевченка, Доповіді. Накладом Осередку Праці НТШевченка у Філадельфії, 1962, ст. 78. (Праця Данила Богачевського. Західно-європейські суспільні ключі в творах Шевченка (ст. 35-66)).

Павло Зайцев, Життя Тараса Шевченка. Наукове Товариство ім. Шевченка. Нью Йорк—Париж—Мюнхен, 1955, ст. 400.

Леонід Хінкулов, Тарас Шевченко і його сучасники. Етюди до біографії. Державне Видавництво Художньої Літератури, 1962, ст. 304.

М. Гнатюк, Поема Т. Г. Шевченка „Гайдамаки”. Державне Видавництво Художньої Літератури, Київ, 1963, ст. 174.

Теофіл Комаринець, Шевченко і народна творчість. Державне Видавництво Художньої Літератури, Київ, 1963, ст. 232.

Василь Барка, Правда Кобзаря. Видавництво Пролог, Нью Йорк, 1961, ст. 290.

І. Власовський, Образ Т. Шевченка в світлі релігійної думки. Нью Йорк—Бавнд Брук, 1961, ст. 32.

Д-р Лука Луців, „Бо москалі чужі люди” в Збірнику-Альманаху „Наш Шевченко”, Видавництво „Свобода”, ст. 35-49. Нью Йорк—Джерзі Сіті, 1961.

Д-р Лука Луців, Незмінний Шевченко. Шевченківський Альманах Українського Народного Союзу на 1964-ий рік. Джерзі Сіті—Нью Йорк, 1964, ст. 41-52.

ДЕЩО ПРО АВТОРА І ЙОГО ТВОРЧІСТЬ

Д-р Лука Луців, автор цієї книжки, належить до тієї української генерації, яка ділом і словом, або — точніше — зброєю і пером змагалася в Україні в широкому світі. Склавши зброю після Визвольних Змагань в рядах Українських Січових Стрільців під час першої світової війни, д-р Лука Луців взяв до рук іншу, в обставинах ще страшнішу для ворога зброю — перо і своєю творчістю літературознавця, критика й автора із замінним успіхом продовжує започатковане колись зброєю змагання за українську правду і волю. Багатомовним доказом цього може послужити хоч би відгомін, який мали також в останньому часі його праці саме з шевченкознавства в підсоветській Україні.

„У 1963 році Академія Наук Української ССР видала окремим книжкою „Збірник праць одинадцяті наукової Шевченківської конференції”, відповідальним редактором якого там названо Є. П. Кирилюка — кореспондента Академії Наук УРСР. Цей же Є. П. Кирилюк у своїй статті про „Невідкладні завдання радянського Шевченкознавства в галузі вивчення проблеми „Шевченко й літератури слов'янських народів”, м. і. гостро критикує іншого підсоветського автора, Михайла Мольнара у Чехословаччині, який у своїй праці „Тарас Шевченко у чехів і словаків” багато разів відкликається на працю д-ра Луки Луцева „Тарас Шевченко в чеській і словацькій літературах”, надрукованій в „Новій Україні” в Празі в 1926-му році. Мольнар не міг не признати, що ця праця

д-ра Луцева „мас цінність як перша спроба зібрати, систематизувати й осмислити великий матеріал з обраної теми”, стверджуючи в дальшому, що та праця „завдяки багатству фактичного матеріалу, досі є найповнішою на цю тему”. Хоч Мольнар і критикує д-ра Луцева за те, що він, мовляв, вказуючи на негативну поставу російської критики у 40-х роках XIX ст. „не згадує про позитивні рецензії того часу”, Кирилук, що є директором Шевченківського інституту при Академії Наук УРСР, сердиться на Мольнара за його відклики на працю д-ра Луцева, мовляв, „Лука Луців не просто не згадує позитивних рецензій російських критиків, а тенденційно перекручує й спотворює історико-літературний процес, як робили й роблять до нього й після нього українські буржуазні націоналісти...” Кирилук далі заявляє, що М. Мольнар називає Л. Луцева „буржуазним літературознавцем”, тим часом на думку Кирилука „Лука Луців не просто собі буржуазний гелертер, це зубр українського буржуазного націоналізму, який уже майже півстоліття спотворює історію української літератури! Продавши мерзенну душу заокеанським імперіялістам, Лука Луців і по сей день обливає брудом нашу країну й наш народ!” — лає Кирилук”.

(„Свобода”, ч. 43, з 5-го березня 1964 р.)

Багато крові напсували советським поневолювачам і фальшивникам також інші праці д-ра Луцева, між ними й надрукована в виданому спільно Науковим Товариством ім. Шевченка і „Свободою” в 1961-му році збірнику: „Наш Шевченко” довша стаття: „Бо москалі чужі люди”.

Нова книжка д-ра Луцева: „Т. Шевченко — співець української слави і волі”, була написана з нагоди 150-річчя Тараса Шевченка в 1964-му році й надрукована в тому ж році у фейлетонах щоденника „Свобода”, співредактором якого є д-р Луців від 1952-го року. Тепер вона, дещо доповнена і поширена, появляється книжковою відбиткою, як черговий вклад її автора в змагання за українську правду і волю.

А. Драган

П І С Л Я С Л О В О

Полемічний характер цієї праці вже вияснений у „Слові” ред. А. Драгана. В поневоленій московськими комуністами Україні всякий вільний вислів про Шевченкову творчість називається „спотворюванням” українського поета, хоч автор цих рядків старався прославляти Т. Шевченка, пишучи про його впливи в чеській, словацькій, сербсько-хорватській та словінській і білоруській літературах, як це видно з варшавського Повного видання Шевченкових творів.

Є. П. Кирилук не може зрозуміти, що у вільному світі можна некорисливо працювати згідно зі своїм сумлінням, і тому пише про „мерзенну душу, запродану заокеанським імперіялістам”. Ми не є злобні і не бажасмо, щоб Є. П. Кирилук мав стільки майна, скільки ми тут дістали за „свою душу”.

Та залишімо жарти, коли говоримо про поневолену Україну.

Дякую Видавництву „Свобода” за видання цієї книжки, а ред. А. Драганові за написання „Слова про автора”. Ред. Вячеславові Давиденкові дякую за цінні вказівки під час читання рукопису, а ред. Богданові Кравцеву щира вдяка за випозичені книжки з його, мабуть, найбільшої у вільному світі приватної україністичної бібліотеки.

Л. Луців

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Фрагмент пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вашингтоні скульптора Молодожанина	5
2. Автор і композитор українського національного гимну — П. Чубинський і о. М. Вербицький	12
3. Григорій Квітка-Основ'яненко	15
4. Іван Котляревський	17
5. Акад. Степан Смаль-Стоцький	23
6. „Сліпий старець, сумуючи, співає під тином”	29
7. Кобзар під час козацького походу	33
8. Т. Шевченко в молодому віці	39
9. Панько Куліш	43
10. Пам'ятник Шевченкові в Каневі	51
11. Гетьман Іван Мазепа	61
12. Гетьман Петро Дорошенко	75
13. Проф. Дмитро Дорошенко	81
14. Гетьман Богдан Хмельницький	87
15. Пам'ятник Шевченкові в Києві (зимою)	91
16. Гетьман Павло Полуботок	97
17. Грамота подяки за пожертви на побудову пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні	101
18. Т. Шевченко: Автопортрет 1845 р.	107
19. Олександр Архипенко біля створеного ним пам'ятника на Союзівці	115
20. Прем'єр Канади Джан Діфенбейкер під час відкриття пам'ятника Т. Шевченкові у Вінніпегу	123
21. Погруддя Тараса Шевченка з проєкту пам'ятника роботи А. Страхова	129
22. Автограф Шевченка	141
23. Юрій Вашингтон	145
24. Марка Ю. Вашингтона	147
25. Фотокопія резолюції Конгресу ЗДА про побудову пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні	154
26. Біля моделі пам'ятника Т. Шевченкові	159
27. Княжна Варвара Рєпніна	167
28. Т. Шевченко: Автопортрет 1860 р.	173

ЗМІСТ

Замість передмови	7
„Ще не вмерла Україна” і Тарас Шевченко	11
Т. Шевченко оспівує українську славу і волю	13
Роля й завдання поета-кобзаря	15
„Шевченко — наш поет і перший історик” — П. Куліш	20
Історичні поеми Шевченка	21
„Іван Підкова”	22
„Тарасова ніч”	26
„Гайдамаки”	31
Шевченкова історіософія	40
„Гайдамаки” як мистецький твір	48
„Гамалія”	56
„Сліпий” („Невольник”)	58
„Іржавець”	62
„Чернець”	66
„Швачка” („Ой, не п’ється горілочка”)	69
„У неділеньку у святую”	71
„Заступила чорна хмара”	73
„Буває, в неволі іноді згадаю”	77
„За байраком байрак”	78
„Хустина”	79
Історичні сюжети й мотиви в творчості Шевченка	80
Політичні поеми Т. Шевченка	81
„Розрита могила”	85
„Чигрине, Чигрине”	88
„Сон” („У всякого своя доля”)	94
„Великий льох”	103
„Посланіє”	114
„Холодний яр”	126
„Кавказ”	130
„Три літа”	136
„Заповіт”	139
„Юродивий”	143
„Бували війни й військовій сварі”	149
„Не нам на прою з тобою стати”	155
„Прочитайте знову тую славу”	178
Бібліографія	183
Дещо про автора і його творчість	185
Післяслово	187
Список ілюстрацій	189